

НОВО
издание от
2006г.

ИНДЕКС ЗА ПРИОБЩАВАНЕ

Насърчаване на играта, научаването
и участието в ранна възраст и при отглеждане на деца

Тони Бут, Мел Айнскоу и Дениз Кингстън

ЦИПО

Център за изследване
на приобщаващото
образование

независим
образователен център

- подкрепа на приобщаването
- преодоляване на изключването

ИНДЕКС

ЗА ПРИОБЩАВАНЕ

Насърчаване на играта, научаването
и участието в ранна възраст и при отглеждане на деца

Тони Бут, Мел Айнскоу и Дениз Кингстън



Адаптация за ранна възраст и при отглеждане на деца
Тони Бут и Дениз Кингстън

*Редакция за целите на Центъра за изследване
на приобщаващото образование*
Марк Воън

ЦИПО

Център за изследване
на приобщаващото
образование

независим
образователен център

- подкрепа на приобщаването
- преодоляване на изключването

Английското издание е публикувано от Центъра за изследване на приобщаващото образование.
Българското издание се публикува от Център за приобщаващо образование с подкрепата на фонд
„Спасете децата” – Обединено кралство.

Индекс за приобщаване: насърчаване на играта, научаването и участието в ранна възраст и при отглеждане на деца

Първоначален състав на екипа, разработил *Индекса* за приобщаване

Мел Айнскоу, Център за образователни потребности, Университет в Манчестър
Кристин Блек-Хокинс, Факултет по образование, Университет в Кеймбридж
Тони Бут, Център за изследвания в образованието, Кетърбърийски университетски колеж в Крайстчърч
Крис Гуди, родителски настоятел, район Нюхам, Лондон
Джанис Хокинс, помощник-директор, училище „Суоклис“, район Хилингдън, Лондон
Бригид Джаксън-Дули, директор, основно училище „Клийвс“, район Нюхам, Лондон
Патриша Потс, старши научен сътрудник, Кетърбърийски университетски колеж в Крайстчърч
Ричард Ризър, директор, „Равнопоставеност за хората с увреждания в образованието“ (Disability Equality in Education)
Джуди Себа, старши съветник (проучвания), Звено за стандарти и ефективност, Отдел за образование и умения
Линда Шоу, съдиректор, Център за изследване на приобщаващото образование
Марк Воън, основател и съдиректор, Център за изследване на приобщаващото образование

Благодарности

- Благодарим на Марк Воън и Мел Айнскоу за това, че събраха първоначалния екип на *Индекса*;
- на екипа към Съдружието на Източен Съсекс за отглеждане и работа с деца в ранна възраст (East Sussex Early Years and Childcare Partnership) – Мери Бъркхил, Лин Дейвидсън, Джени Гънстън, Дениз Кингстън и Луси Руди – за приноса им към първоначалните версии и варианта за ранна детска възраст на *Индекса* от 2000 и 2002 г.;
- на практиците, родителите/полагащите грижа и децата от района на Източен Съсекс за практическото приложение на първоначалните версии и варианта за ранна детска възраст на *Индекса*;
- за коментарите и приноса към настоящата версия на Чери Барнс, Мери Джейн Дръмонд, Джъстин Хопкинс, Мерилин Кърнс, Естел Мартин, Шарън Ръстмайер, Линда Шоу и Марк Воън;
- и на Службата за обучение на учители и Отдела за образование и заетост, които осигуриха финансирането за изпитанията на училищната версия на *Индекса* през 2000 и 2002 г.

Index for inclusion: developing play, learning and participation in early years and childcare
Revised and reprinted 2006
World copyright 2006 © CSIE

ЧАСТ 2

ПРОЦЕС НА РАБОТА С ИНДЕКСА

Кратък преглед на съдържанието – стр. 15

Фаза 1 Запознаване с *Индекса* – стр. 17

Фаза 2 Събиране на информация за детското заведение – стр. 26

Фаза 3 Изработване на приобщаващ план – стр. 35

Фаза 4 Оказване на подкрепа за реализацията – стр. 38

Фаза 5 Преглед на постигнатото – стр. 42



ЧАСТ 1

ПРИБОЩАВАЩ ПОДХОД КЪМ РАБОТАТА ЗА РАЗВИВАНЕ НА ВАШЕТО ДЕТСКО ЗАВЕДЕНИЕ

Запознаване с *Индекса за приобщаване*

Индексът за приобщаване: насърчаване на играта, научаването и участието в ранна възраст и при отглеждане на деца е ресурс, който подпомага приобщаващото развитие на детските градини, групите за игра, детските и родителските центрове, детските ясли, организациите, предлагащи домашен тип грижа и грижа по домовете, извънучилищните клубове и игровите схеми¹. *Индексът* може да помогне на всички хора, заети в тази област, да открият какво още да направят, за да подпомогнат участието в игрите и в процеса на учене на децата и младите хора, за които се грижат. Материалите са разработени така, че да стимулират и подкрепят приобщаващото развитие на детските заведения, независимо от това за колко „приобщаващи“ се считат те в момента.

В *Индекса* приобщаването се разглежда като подход към образованието и грижите за децата. *Индексът* не представлява допълнение към дейностите, извършвани в детските заведения, а подсказва как тези дейности могат да се приспособят към приобщаващите ценности. Приобщаването често се свързва с деца или млади хора, които имат увреждания или които се възприемат като „притежаващи специални образователни потребности“. Но в *Индекса* приобщаването означава увеличаване на участието на всички деца, както и на възрастните, които имат отношение към детското заведение. Това включва задълбочена преценка на начините, чрез които могат да се преодолеят бариерите пред играта, научаването и участието на всяко дете. Целта е да се помогне на детските заведения да станат по-гостоприемни към многообразието сред децата и подрастващите в техните общности.

Индексът е практически ориентиран инструмент, който разкрива смисъла на приобщаването за всеки аспект от работата на детското заведение. Той осигурява подкрепа за процеса на самооценка и развитие, като отчита знанията и възгледите на практиците, децата и подрастващите, родителите/полагащите грижа и другите членове на местната общност, както и на хората, които управляват и съветват заетите в детските заведения. Този подкрепящ подход за подобряване на работата представлява алтернатива на метода, основан върху инспектиране, съперничество и страх от провал.

Индексът насърчава играта, научаването и участието, подпомагайки пълноценното използване на наличните ресурси, премахването на бариерите в средата и изграждането на култура на сътрудничество. Той подкрепя активното въвличане на децата и младите хора в игрите и в учебните дейности, надграждайки техния опит и знания, натрупани вкъщи. Развивайки определена култура в детското заведение и подпомагайки изясняването на целите, към които са насочени дейностите, *Индексът* може да доведе до траен напредък.

Обща информация за *Индекса*

Настоящата версия на *Индекса* представлява адаптация на версията, предназначена за училищата. Основната структура, голяма част от съдържанието, както и процесът на работа с *Индекса* са едни и същи в двата варианта. Тъй като всеки, който използва материалите, ги адаптира към собствените си цели, има множество ситуации, в които се работи с малки деца и при които успешно се използва училищната версия. Но в настоящия вариант ние направихме материалите по-подходящи за ранната възраст и грижата за децата, като въведохме редица промени. Добавихме някои индикатори, а други махнахме. Променихме и някои термини.

¹Игровите схеми (play schemes) са програми за извънучилищна дейност, включващи занимания със спорт, театър, музика, компютри и т. н. Те обикновено се провеждат през училищните ваканции и използват специално определени и пригодени за целта помещения.
– Бел. пр.

Например тук използваме по-общия термин „детско заведение“ вместо „училище“ и говорим за „деца“ или „деца и млади хора/подрасващи“, а не за „ученици“. Хората, които подкрепят детските заведения, участвайки в организационни групи, управителни комитети, комитети по образованието и управителни тела, са означени като „членове на управителни комитети/настоятели“. Използваме термина „практици“ вместо „персонал“, за да обхванем множеството хора, включително и доброволците, които работят в такива заведения. Освен това засилихме акцента върху игровите дейности и добавихме материал, който е посветен специално на грижата за бебетата. Отстранихме онези части, които се отнасят само до практиките в сферата на средното образование.

Разработването на тази версия се основава на сътрудничеството с много от училищата и местните власти, които допринесоха и за училищния вариант. Освен това то черпи и от богатия опит на Съдружието на Източен Съсекс за отглеждане и работа с деца в ранна възраст (East Sussex Early Years and Childcare Partnership), натрупан от приложението на предварителния вариант на настоящия *Индекс* в множество различни детски заведения.

Написахме училищната версия на *Индекса* (през 2000 г., преработена през 2002 г.) в отговор на редица проблеми. Според нас акцентът, който се поставя в образованието върху резултатите от тестовете по език, математика и различни науки, понякога измества усилието за изграждане на подкрепящи общности за децата и персонала в училище. Конкуренцията между училищата може да възпрепятства техните опити за заздравяване на връзките с местните общности. Бяхме загрижени и от факта, че съсредоточаването върху един ограничен набор от образователни резултати може да отклони вниманието от условията, необходими за успеха на преподаването и научаването.

Изграждането на общности със споделени ценности и внимателното вглеждане в условията на преподаване и научаване са също толкова важни за дългосрочното устойчиво развитие на заведенията за отглеждане и работа с малки деца, колкото и за училищата. В допълнение, акцентът върху играта като важен фактор за индивидуалното развитие, характерен за тази версия на *Индекса*, се противопоставя на все по-настойчивото оценяване и използване на стандарти за успеваемост в работата с много малки деца. Този акцент трябва да напомни, че играта е важна за развитието във всяка възраст. Това означава, че е необходимо играта да бъде ценена сама по себе си, а не като нещо, което може да бъде контролирано или измервано. Образованието на децата трябва да отговаря на техните потребности и да запази своята гъвкавост, избягвайки ограниченото мислене и очаквания, които възникват вследствие на прекалено силното фокусиране върху оценяването в ранна възраст.

Основни елементи на Индекса

Индексът съдържа четири основни елемента:

Основни понятия

- за стимулиране на разсъжденията и дискусиите относно приобщаващото развитие.

Рамка за планиране: измерения и секции

- за структуриране на подхода към прегледа и развитието.

Материали за осъществяване на преглед: индикатори и въпроси

- за подробен преглед на всички аспекти от детското заведение и за съдействие при набелязване и практическо реализиране на приоритетите за промяна.

Приобщаващ процес

- за да сме сигурни, че и самите процеси на преглед, планиране за промяна и практическа реализация са приобщаващи по своя характер.

Основни понятия

Основните понятия, използвани в *Индекса*, са „приобщаване“, „барииери пред играта, научаването и участието“, „ресурси в подкрепа на играта, научаването и участието“ и „подкрепа за многообразието“. Тези идеи помагат да се изгради вътрешно съгласуван и систематичен подход за приобщаващо развитие.

Приобщаване

Всеки има свое собствено разбиране за смисъла на приобщаването. За нас то означава принципен подход, който ориентира действията в образованието и обществото. Това включва приемането на идеи като тази, че животът и смъртта на всеки са еднакво значими. Заедно с това материалите в *Индекса* свързват смисъла на такива общи принципи с конкретни практики от ежедневието и постепенно изграждат все по-детайлно и практически ориентирано виждане. Много хора споделят, че тяхната представа за приобщаването става по-ясна в процеса на работа с тези материали. Фигура 1 представя списък с идеите, които изграждат разбирането за приобщаване, заложено в *Индекса*. Списъкът започва с определение в рамките на една точка, но такова кратко представяне на сложна идея като приобщаването може да улови само някои от нейните оттенъци и съдържа понятия, които сами по себе си изискват определение. По-нататък сме допълнили тази дефиниция с множество свързани с нея идеи.

За процеса на приобщаване в ранна възраст и при отглеждане на деца участието на практиците е също толкова важно, колкото и въвличането на децата и подрастващите. Участието означава игра, научаване и работа в сътрудничество с другите. То предполага възможността да избираме какво да се прави и да можем да влияем върху общите действия. В по-дълбок смисъл то означава да получим признание и да бъдем приемани и ценени заради това, което сме.

Реализирането на приобщаването включва премахване на всички форми на изключване. *Индексът* разглежда изключването, както и приобщаването в по-широк смисъл. Заедно с по-очевидните форми на дискриминация изключването означава и всички онези случаи на краткотраен или дълготраен натиск, които създават пречки пред пълноценното участие. Те може да са резултат от проблеми във взаимоотношенията между децата, между практиците, заети в различни детски заведения, между децата и практиците или в семействата; може да са свързани с дейности, които не представляват интерес за децата; а може и да се коренят в чувството, че другите в детското заведение не те ценят. Приобщаването означава премахване на *всички* барииери пред играта, научаването и участието на *всички* деца.

Приобщаването предполага разпознаване както на различията, така и на сходствата между всички деца и младежи. Изграждането на приобщаващо детско заведение използва различията по начини, които признават ценността на всеки. То например предполага, че практиците избягват да ценят повече определени деца заради тяхното физическо развитие или постижения. Отчитането на факта, че децата се различават едно от друго, не означава, че на всяко от тях трябва да се дават индивидуални задачи, а че ние си даваме сметка за разнообразните начини, по които те реагират на споделените преживявания.

Фигура 1 Приобщаването в образованието включва:

- засилване на участието на децата и подрастващите в културите, дейностите и общностите на детските заведения по местоживееене, както и намаляване на изключването им от тях;
- реструктуриране на културите, политиките и практиките в детските заведения, така че те да могат да посрещнат многообразието на децата/ подрастващите в своите райони;
- признаване на еднаквата ценност на всички деца, млади хора, родители/ полагащи грижа и практики;
- възприемане на различията между децата като ресурси, подкрепящи играта, научаването и участието, вместо като проблеми за преодоляване;
- признаване правото на децата да получат качествено образование и грижа в своите общности;
- подобряване на условията както за децата, така и за практиките;
- намаляване на бариерите пред играта, научаването и участието за всички деца, а не само за децата с увреждания или за тези, категоризирани като „притежаващи специални образователни потребности“;
- извличане на поуки от опитите за преодоляване на бариерите пред децата, чиято игра, научаване и/или участие са проблематични – тези поуки се използват за въвеждане на промени, от които имат полза по-широк кръг деца;
- фокусиране както върху индивидуалните постижения, така и върху развитието на общността и ценностите;
- насърчаване на двустранно поддържани устойчиви взаимоотношения между детските заведения и общностите;
- приемане на идеята, че приобщаването в образованието и отглеждането на деца в ранна възраст е един от аспектите на приобщаването в обществото;
- превръщането на приобщаващите ценности в практики.

За да приобщим всяко дете, трябва да разглеждаме личността в нейната цялост. Това се пренебрегва, когато приобщаването се фокусира само върху една отделна характеристика на детето, както например увреждането или необходимостта да учи английски като допълнителен език. Натискът, който децата изпитват, често няма нищо общо с начина, по който ги категоризираме. Ние можем да си дадем сметка за него единствено като общуваме със самите деца и с времето започнем да ги опознаваме. Когато работим с деца, за чиято игра, научаване или участие сме загрижени, трябва да отчитаме, че усилията по набелязване и ограничаване на трудностите, с които се сблъсква определено дете, може да се окажат от полза за много други негови връстници, които са останали извън нашето внимание. Това е един от начините, по които различията между интересите, познанията, уменията, опита, родния език, постиженията или уврежданията на децата се превръщат в ресурси в подкрепа на играта и научаването.

Приобщаването означава изграждане на общности, които насърчават и приветстват детските постижения. Заедно с това приобщаването означава и изграждане на общността в по-широк смисъл. Детските заведения може да си сътрудничат с други институции и с местните общности, за да подобрят възможностите за образование и социалните условия по места.

Преди всичко приобщаването включва осмисляне на вярванията и ценностите, върху които основаваме своята работа и действията си. След това е необходимо да свържем нещата, които правим, с приобщаващите ценности. Тези ценности се отнасят до равнопоставеността и справедливост-

та, честността и почитеността, важността на участието, изграждането на общности и правото на качествени услуги в общността, съпричастността, зачитането на различията и грижата за осигуряване на добро бъдеще за нашите деца и младите хора, както и насърчаването на удовлетворяващо включване в играта, научаването и общуването. Свързването на нашите действия с ценностите, които изповядваме, може да се окаже най-прагматичната стъпка в стремежа ни към усъвършенстване на нашите детски заведения. Включването често води до дълбоки промени в дейностите и взаимоотношенията в детското заведение, както и в отношенията с родителите/полагащите грижа.

Приобщаването предполага промяна. То е непрекъснат *процес* за насърчаване на научаването и участието на всички; идеал или стремеж, който никога не може да бъде постигнат изцяло. Не съществува напълно приобщаващо детско заведение. Изключващият натиск е широко разпространен, натрапчив и променлив по своята форма. Но приобщаването започва да се случва в момента, в който стартира процесът, насърчаващ участието. Следователно приобщаващо е онова детско заведение, което вече е тръгнало по този път.

Бариири пред играта, научаването и участието

Според нас приобщаването се затруднява, когато децата или практиците се сблъскат с бариири пред играта, научаването и участието. Те могат да възникнат във всеки аспект от детското заведение, например във физическата среда, в организацията на работа, във взаимоотношенията между деца и възрастни, както и поради естеството на самите дейности. Обхватът на тези бариири неизбежно надхвърля детското заведение и те могат да бъдат открити в общността и в местните и национални политики. Следователно децата изпитват трудности, когато се сблъскват с *бариири пред играта, научаването и участието*, които затрудняват достъпа до детското заведение или ограничават участието на малчуганите в него. Идеята за такива бариири може да се използва за насочване на вниманието към промените, необходими за повишаване благополучието на всяко отделно дете, както и на възрастните в детското заведение.

Като използваме идеята за „бариири пред играта, научаването и участието“, за да обясним трудностите в образованието и детската грижа и начините, по които те могат да бъдат решени, ние избягваме езика на „специалните образователни потребности“. Идеята, че затрудненията на децата могат да бъдат преодолени, определяйки някои от тях като „деца със специални образователни потребности“, има сериозни недостатъци. Тя присъжда „етикет“, който може да предизвика занижени очаквания. Тя отклонява вниманието от трудностите, с които се сблъскват децата, останали без „етикет“. Тя не отчита източниците на проблеми, които могат да бъдат открити във взаимоотношенията, културите, дейностите и ресурсите, подхода на практиците към научаването и играта, както и в политиката и организацията на детското заведение.

Използването на понятието „бариири пред играта, научаването и участието“ при адресиране на трудностите, с които се сблъскват децата, и избягването на термина „специални образователни потребности“ е част от социалния модел на затрудненията в научаването и уврежданията. Той се противопоставя на медицинския модел, според който образователните проблеми възникват вследствие на индивидуалните дефицити или недъзи. За социалния модел уврежданията представляват бариири в средата, възпрепятстващи участието на хора, които имат недъзи² или хронични заболявания. Уврежданията могат да възникнат в средата или вследствие на взаимодействието между дискриминационни нагласи, действия, култури, политики и институционални практики, фокусирани върху недъзите, физическата болка или хроничните заболявания. Недъзите могат да бъдат определени като трайни „ограничения във физическите, умствените или сензорните функции“³, въпреки че идеята за умствени увреждания е проблематична и може да внуши необосновано физиологично обяснение на затрудненията в научаването. Докато детските заведения могат да нап-

²Тук „недъг“ (impairment) означава индивидуалният физически, сензорен или интелектуален „дефицит“, докато „увреждането“ (disability) се тълкува като липса на възможност за участие вследствие на недостъпната архитектурна, социална, културна и институционална среда. За да се справим с „недъга“, ние взимаме медицински мерки, насочени към промяна на индивида, а за да решим проблемите на „увреждането“, предприемаме социално-политически действия, насочени към промяна на средата. – Бел. пр.

³Адаптирано от *Disabled People's International (1982) Proceedings of the First World Congress, Singapore, Disabled People's International.*

равят много малко за преодоляване на недъзите, те са в състояние значително да ограничат уврежданията, създадени от дискриминационните нагласи и действия и институционалните бариери.

Бариерите, които възникват в резултат от организацията или управлението на детските заведения, понякога се означават като „институционална дискриминация“. Докладът „Макфърсън“⁴ съдържа резултатите от проучване на начина, по който полицията разследва убийството на черния младеж Стивън Лорънс⁵. Докладът се съсредоточава върху институционалния расизъм в силите на реда и други структури, включително училища, заведения за отглеждане и работа с деца в ранна възраст, както и образователни, здравни и социални служби. Институционалната дискриминация е много по-широко понятие от расизма. Тя включва и случаите, в които институциите поставят в неравностойно положение хора заради тяхната възраст, пол, увреждане, класа, етнически произход и сексуална ориентация, както и заради тяхното образование и квалификация. Тя създава бариери пред участието, а в сферата на образованието възпрепятства научаването. Но тъй като мнозинството често е по-запознато с проблемите на расизма и сексизма, отколкото с въпросите на дискриминацията по признак увреждане, то не забелязва начините, по които хората и институциите допринасят за възникването и поддържането на уврежданията. Расизмът, сексизмът, хомофобията и дискриминацията по класов и възрастов признак и по признак увреждане имат своя общ корен в липсата на толерантност към различията и в злоупотребата с власт, която създава и поддържа неравнопоставеността. Приемането на приобщаващи ценности може да въвлече хората в болезнено преосмисляне на техните собствени дискриминационни практики, нагласи и институционални култури.

Въпреки че езикът на „специалните образователни потребности“ може да се окаже пречка пред приобщаващото развитие и да сигнализира за наличието на институционална дискриминация, той все още е част от културата и политиката на множество детски заведения и оказва влияние върху редица практики. Той се използва при съставянето на „становища за специалните образователни потребности“, в описанието на детските затруднения в Кодекса на практиките в сферата на специалните образователни потребности, при съставянето на индивидуалните образователни планове и в информацията, която детските заведения трябва да предоставят, за да отчетат разходите си във връзка със „специалните образователни потребности“. Въпреки че не са законово задължени да използват тази терминология, повечето детски градини назначават „координатор по специалните образователни потребности“⁶, подкрепяни от Кодекса на практиките в сферата на специалните образователни потребности⁷. Ние предпочитаме наименования като „координатор на подкрепата за научаване“, „координатор по развитието на научаването и играта“ или „координатор на приобщаването“, тъй като те са по-тясно свързани с идеите на приобщаването. Тези понятия насърчават по-широко разбиране за подкрепата, което свързва работата с деца, изпитващи затруднения, с необходимостта от въвеждане на промени за всички деца. Макар че препоръчваме на практиките да избягват термина „специални образователни потребности“, ние сме наясно, че нямаме достатъчно власт да променим общоприетата употреба. Въпреки това практиките имат възможност да променят начина, по който осмислят възникването на образователни трудности, и да започнат да прилагат идеята за бариери пред играта, научаването и участието в своите усилия за справяне с тези проблеми.

Езикът на *Индекса* намира отражение в начина, по който се описват образователните трудности в някои официални документи, и това може да помогне на практиките да започнат да го употребяват. Понятието „бариери пред научаването“ се използва в Ръководството за учебната програма в предучилищна възраст⁸, както и в ръководството за приобщаване, предназначено за инспектори и директори⁹. Практиките в сферата на отглеждането и работата с деца в ранна възраст трябва да намерят начин да работят в съответствие с актуалните изисквания, като едновременно с това се стараят да използват език, който не е дискриминиращ и подкрепя приобщаването.

⁴Macpherson, W. (1999) Stephen Lawrence Inquiry (Macpherson Report), *Command Paper* 4261 vol. 1, London, Stationery Office.

⁵Стивън Лорънс е млад черен мъж, намушкан с нож на автобусна спирка в Лондон от група бели младежи на 22 април 1993 г. и починал малко след това от раните си. Немарливото полицейско разследване на расистки мотивираното убийство не води до нито една присъда за убийците. – Бел. пр.

⁶Българският аналог на английския „Statement of special educational needs“ се нарича „Протокол за комплексно психолого-педагогическо оценяване“ според действащата към момента на превода Наредба № 6 от 19 август 2002 г. – Бел. пр.

⁷Department for Education and Skills (2001) *The Special Educational Needs Code of Practice*, London, DfES.

⁸Qualifications and Curriculum Authority/Surestart (2000) *Curriculum guidance on the foundation stage*, London, QCA/Surestart (p. 17).

⁹Office for Standards in Education (2000) *Evaluating educational inclusion*, London, DfEE.

Ресурси в подкрепа на играта, научаването и участието

Намаляването на бариерите пред играта, научаването и участието включва мобилизиране на ресурси в детското заведение и неговите местни общности. Ресурсите, които могат да подкрепят играта, научаването и участието, винаги са повече от използваните в момента. Тук не говорим само за пари. Подобно на бариерите ресурсите могат да бъдат открити във всички аспекти на детското заведение – сред практиците, членовете на управителните комитети/настоятелите, децата, родителите/полагащите грижа, в общностите и чрез промяна на културите, политиките и практиките. Може да се окаже, че практиците притежават неразкрити или неоползотворени умения или пък че в общността има хора с опит, съвпадащ с преживяванията на някои от децата, или имат сходно увреждане, което ще им помогне да предразположат детето. Ресурсите на децата, заложили в уменията им сами да насочват собственото си научаване и игра и да се подкрепят взаимно, са особено подценявани, както и потенциалът на практиците за оказване на взаимопомощ в процеса на професионално развитие. В детското заведение се съхранява богато познание за пречките пред играта, научаването и участието на децата, което невинаги се използва пълноценно. Една от основните задачи на *Индекса* е да помогне на детските заведения да впрегнат това познание в услуга на собственото си развитие.

Фигура 2 съдържа няколко въпроса, чрез които може да се извлече наличното знание за културите, политиките и практиките в детското заведение.

Фигура 2 Въпроси за бариерите и ресурсите

- Какви са бариерите пред играта, научаването и участието?
- Кой се сблъсква с бариери пред играта, научаването и участието?
- Как могат да бъдат сведени до минимум бариерите пред играта, научаването и участието?
- Какви ресурси се използват в подкрепа на играта, научаването и участието?
- Какви допълнителни ресурси могат да бъдат включени в подкрепа на играта, научаването и участието?

Подкрепа за многообразието

Когато проблемите се възприемат като произтичащи от „специалните образователни потребности“ на децата и младите хора, автоматично се приема, че подкрепата се състои в осигуряване на допълнителен персонал за работа с отделни индивиди. Ние разбираме подкрепата много по-широко – това са *всички дейности, които увеличават способността на детското заведение да откликва на многообразието*.

Осигуряването на индивидуална подкрепа е само един от начините за подпомагане на детското участие. Подкрепа е налице и когато практиците взимат предвид всички деца в своето планиране, отчитайки различията в тяхното начално ниво, опит, интереси и стилове на научаване, а също и когато децата си помагат взаимно. Ако дейностите се планират, така че да подкрепят участието на всички деца, необходимостта от индивидуална подкрепа намалява. Заедно с това индивидуалната подкрепа може да насърчи активното независимо учене на детето и да допринесе с идеи как да се подпомогне научаването на по-широк кръг деца. В детските заведения с многоброен персонал и много деца като детски градини и големи групи за игра основната отговорност за координацията на подкрепата обикновено се носи от един човек. При тези обстоятелства хората, изпълняващи такава роля, трябва да свържат индивидуалната и груповата подкрепа с дейности за усъвършенстване на знанията и уменията на практиците, така че те да могат по-пълноценно да включват всички деца и подрастващи в заниманията.

Много е важно да се промени самото разбиране за подкрепа. Все още е широко разпространен подходът за оказване на подкрепа, при който за определено дете се грижи отделен член на персонала, без да се работи за преодоляване на така формираната зависимост. Това може да издигне сериозна бариера пред участието на засегнатите деца и да възпрепятства развитието на чувство за отговорност към всички малчугани. Липсата на такава отговорност ще се отрази върху начина, по който практиците си сътрудничат и по който се планират и провеждат дейностите.

Рамка за планиране: измерения и секции

При използване на материалите от *Индекса* възможностите за усъвършенстване на детското заведение се разглеждат в три взаимосвързани измерения: създаване на приобщаващи култури, разработване на приобщаващи политики и въвеждане на приобщаващи практики. Опитът от прилагането на *Индекса* показва, че тези измерения се разпознават в много широк смисъл като важни начини за структуриране на развитието. Те са описани във Фигура 3.

Фигура 3 Трите измерения на Индекса

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

Това измерение обхваща изграждането на защитена, приемаща, основана на сътрудничество и подкрепа общност, в която се признава ценността на всеки. Разработват се споделени приобщаващи ценности, които се предават на всички новодошли практики, деца, членове на управителни комитети/настоятели и родители/полагащи грижа. Принципите и ценностите в приобщаващите култури насочват решенията за политиките и всекидневните практики, така че развитието става вътрешно съгласуван процес.

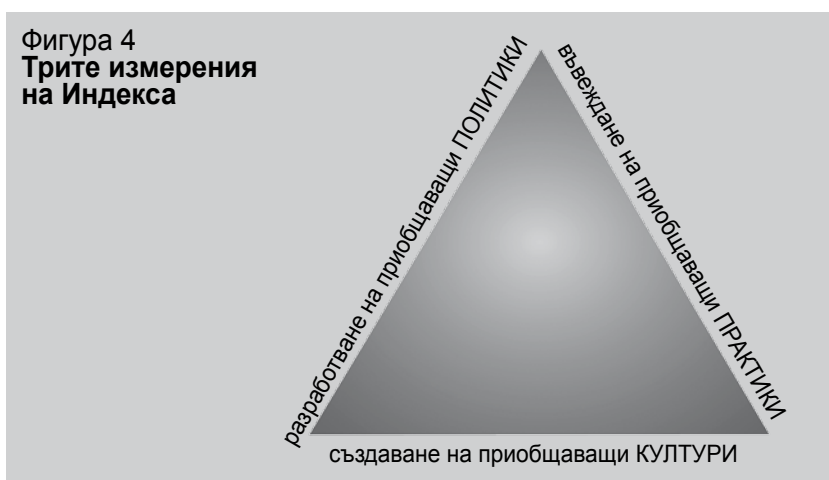
ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

В това измерение приобщаването става част от всички планове на детското заведение. Политиките насърчават участието на децата и практиците от момента на постъпването им в заведението; те отчитат необходимостта да се работи с всички деца от местната общност и да се сведе до минимум изключващият натиск. Всички политики съдържат ясни стратегии за промяна към приобщаване. Всички дейности, увеличаващи способността на детското заведение да откликва на многообразието, се разглеждат като подкрепа. Всички форми на подкрепа са организирани в една обща рамка.

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

Това измерение се отнася до реализирането на дейности, които отразяват на практика приобщаващите култури и политики. Дейностите откликват на многообразието сред децата и младите хора в детското заведение и в местната общност. Децата биват насърчавани да участват активно, като се използват техните ежедневни знания и опит. Практиците разпознават материалните ресурси, но възприемат и своите колеги, членовете на управителни комитети/настоятелите, децата и подрастващите, родители/полагащи грижа и местните общности като ресурси, които могат да бъдат мобилизирани в подкрепа на играта, научаването и участието.

Измеренията на Индекса могат да бъдат разположени по страните на триъгълник, както е показано на Фигура 4.



Независимо от това, че за развитие на приобщаването е необходимо да се работи по всяко от трите измерения, „създаването на приобщаващи култури“ съвсем преднамерено е поставено в основата на триъгълника. В миналото се е отделяло прекалено малко внимание на потенциала, заложен в културата на едно детско заведение, за подкрепа или възпрепятстване на различни промени. Но работата с културите е централна за развитието. Изграждането на споделено разбиране и приемането на приобщаващи ценности и взаимоотношения на сътрудничество може да предизвика промени в другите измерения. Именно чрез приобщаващите култури промените в политиките и практиките ще запазят своята устойчивост, когато в детското заведение дойдат нови практики, деца и подрастващи.

Всяко измерение е разделено на две секции, за да се стесни още повече фокусът върху необходимите за подпомагане на участието промени. Измеренията и секциите осигуряват рамка за планиране (Фигура 5), структурираща развитието или плана за действие, като могат да послужат за заглавия на отделните негови части. За да са сигурни, че ще постигнат напредък във всички тези области, детските заведения може да използват индикаторите и въпросите при формулирането на своите конкретни намерения.

Фигура 5 Рамка за планиране	
ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури	
Изграждане на общност	Въвеждане на приобщаващи ценности
ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики	
Развиване на детско заведение за всички	Организиране на подкрепа за многообразието
ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики	
Подпомагане на играта и научаването	Мобилизиране на ресурси

Материали за преглед: индикатори и въпроси

Всяка секция съдържа съвкупност от индикатори (виж страници 47-49). Те представляват стандарти за усъвършенстване на важни аспекти от детското заведение и се използват за първоначален преглед на настоящото ниво на приобщаване. Смесът на всеки индикатор се изяснява чрез поредица от въпроси (виж страници 50-95), които подтикват към по-дълбочинно изследване на детското заведение. Те предизвикват по-задълбочено осмисляне на съответния индикатор и извличат наличното знание. Освен това те изострят вниманието към настоящата ситуация, дават допълнителни идеи за дейности по развитието и служат за критерии при оценка на напредъка. Хората често виждат практическото приложение на *Индекса* едва след като започнат да разглеждат детайлите, разкрити от въпросите.

В края на всеки списък е предвидено място, където могат да се добавят допълнителни въпроси. Предполага се, че практиците в детското заведение ще разработят своя собствена версия на *Индекса*, адаптирайки предложените и прибавяйки нови въпроси.

Индикаторите са внимателно подбрани, така че да насочват вниманието към важни аспекти от работата на детското заведение. Въпреки това има някои много значими области, които не са представени чрез собствен индикатор, а се разглеждат в различни части на *Индекса*, адресирани от въпроси, които са включени в няколко индикатора. Такъв е случаят с проблемите на участието, свързани с етническия произход, пола и уврежданията. Когато хората използват индикаторите само за да добият обща представа какво е необходимо да се направи в детското заведение, без да се задълбочават чрез използване на въпросите, те може да пропуснат осмислянето на тези и други важни области.

Някои индикатори и/или въпроси се отнасят до области, в които отговорността е споделена между детските заведения и други заинтересовани страни като местни власти или управителни комитети/настоятелства. Като пример могат да се дадат физическата достъпност на сградите, становищата за „специалните образователни потребности“ и политиките относно приема. Ние се надяваме, че практиците ще намерят начини да работят конструктивно с останалите заинтересовани страни, за да съставят планове за архитектурни промени, да изградят процедури за изработване на становища и да установяват политики относно приема, които насърчават включването в обща среда на всички деца, населяващи съответния район.

Ние очакваме, че детските заведения ще адаптират материалите към своите собствени изисквания. Но адаптирането трябва да се избягва, ако е продиктувано от съображението, че промяната, препоръчвана от даден индикатор или въпрос, предизвиква неудобство. На някои места определени индикатори и въпроси може да се окажат неприложими поради характера на детското заведение. Това може да се дължи отчасти на факта, че *Индексът* обхваща широк възрастов диапазон, който покрива както бебета, така и деца в ранна детска възраст и подрастващи в извънучилищни клубове и летни игрови схеми. Въпросите, които се отнасят до благосъстоянието на бебетата, може да се окажат неподходящи за по-големи деца, и обратно. Освен това съществуват и детски заведения, в които има деца само от единия пол, множество институции на религиозна основа, специални училища и специални детски градини, които не се стремят да приобщат всички деца от своя район. Все пак работещите в тези институции често имат желание да планират по приобщаващ начин в рамките на присъщите им ограничения и може да решат да адаптират индикаторите и въпросите за своите цели. Множество специални училища, както и редица специални детски градини използват *Индекса* за въвеждане на значителни промени, например по отношение на сътрудничеството между членовете на персонала и между децата. Въпреки това ще подчертаем още веднъж, че според нас всички деца имат право да участват в общите дейности в своите общности – тази наша убеденост се основава на принципите на човешките права.

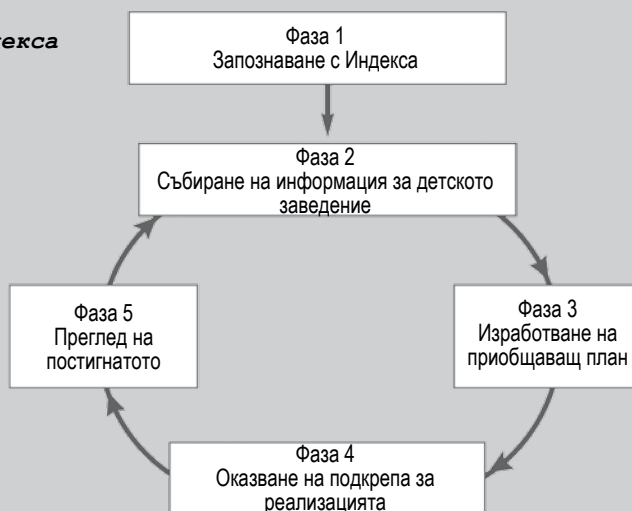
Процес на работа с *Индекса*

Процесът на работа с *Индекса* сам по себе си допринася за приобщаването. Той съдържа подробен преглед, включващ всички хора, свързани с детското заведение, като извлича техните знания и опит. В този преглед често се въвличат и хора извън организацията като колеги от местните власти или от службите за психологическо или друг вид консултиране. Тук не става въпрос за оценка на нечии способности, а за откриване на начини да се подкрепи развитието на детското заведение и на хората, работещи в него. Разновидност на този процес е описана в подробности в Част 2. Той може да се представи като цикъл на планиране за развитие, съдържащ допълнителен етап през първата година – „Запознаване с *Индекса*”, по време на който планиращата група се запознава с материалите и с начина на тяхната употреба (виж Фигура 6).

Но развитието не трябва да се възприема като механичен процес. То се реализира точно толкова благодарение осъществяването на връзки между ценности, емоции, познания и действия, колкото и посредством задълбочено осмисляне, анализ и планиране. То е в еднаква степен работа и на сърцето, и на ума.

Фигура 6

Процес на работа с *Индекса*



Практическо приложение на *Индекса*

Училищната версия на *Индекса* се използва в множество училища в Обединеното кралство, както и в много други страни. През 2000 г. бившият Департамент по образование и заетост (Department for Education and Employment – DfEE) въвежда *Индекса* във всички училища и местни образователни власти в Англия. През 2003 г. уелското правителство прави същото в Уелс, като някои училища получават *Индекса* на уелски или на уелски и английски. Версии на *Индекса* са преведени или са в процес на превод на над 30 езика¹⁰, а английските варианти се използват в Австралия, Канада, Нова Зеландия, Южна Африка и САЩ. Международен екип, подкрепян от ЮНЕСКО, проучва начини за адаптиране на *Индекса* към условията на икономически по-бедните области в страните от Юга¹¹. Това проучване ни води до заключението, че идеите, рамката за планиране, материалите за преглед и процесът на работа с *Индекса* са широко приложими, въпреки че условията в икономически по-бедните държави изискват радикални промени в материалите за преглед.

¹⁰Албански, арабски, баски и испански, босненски, бразилски, португалски, български, вьетнамски, датски, испански – за Чили и Испания, каталонски, китайски – за Хонконг, луганда и лусога – за Уганда, малтийски, немски, норвежки, португалски, румънски, сръбски, уелски, унгарски, урду, финландски, фламандски, френски, хинди, хърватски, шведски и японски.

Освен това беше разработена и версия на *Индекса*, подкрепяща развитието на всички аспекти на местните власти – от службата за противопожарна безопасност до библиотечните услуги¹². В една общност местните власти преработиха своя план за приобщаване в съответствие с измеренията и секциите на *Индекса*, за да го направят съвместим с планираните промени в училищата, а директорът по приобщаването заяви, че „*Индексът* е водещият документ в нашето детско заведение”.

Няма един-единствен „правилен” начин за прилагане на *Индекса*. Огромното разнообразие от заведения за работа и отглеждане на деца в публичния, частния и гражданския сектор означава, че материалите задължително трябва да се адаптират към специфичните обстоятелства. На някои места индикаторите се използват за подобряване условията на работа и взаимоотношенията между практиците, без да се отчита по-общият им контекст. Други използват *Индекса* за структуриране на индивидуални и групови проучвания. Той се прилага и в дейности, насочени към професионално развитие.

Някои детски заведения първоначално въвеждат *Индекса* в ограничен набор от дейности, например като използват материалите за повишаване на чувствителността към проблемите на приобщаването сред служителите, доброволците и членовете на управителните комитети/настоятелите, и чак по-късно разширяват неговото приложение. В Част 2 ще откриете примери, илюстриращи множество различни начини за използване на *Индекса*¹³. Анализирани са редица примери за използване на училищната версия на *Индекса*, а в момента се събира материал за неговото приложение в световен мащаб. Всяка употреба на *Индекса*, която провокира размисъл относно приобщаването и подпомага участието на децата и младите хора в културите, дейностите и общностите на детските заведения, е смислена.

Все пак в Част 2 е описан определен начин за използване на *Индекса* като неразделна част от планирането за развитие на детското заведение в неговата цялост. Много от детските заведения не са практикували такъв тип системно планиране преди въвеждането на *Индекса* и могат да го използват за постепенно преминаване към този подход. Част 2 описва също така и процеса на работа с *Индекса*, за да могат различните детски заведения да го прилагат самостоятелно. Както вече споменахме обаче, често е важно първите стъпки да бъдат подкрепени от някой, който има предишен опит с приложението на инструмента, запознат е с подхода към прегледа и планирането и може да предостави помощ и да даде съвет. Това може да се окаже особено наложително при стартиране на работата. В някои области има детски заведения, които се събират, за да работят в сътрудничество помежду си и с експертите от местната власт или от Съдружието за отглеждане и работа с деца в ранна възраст (Early Years Development and Childcare Partnership). Много хора споделят, че такава форма на организация им дава допълнителен стимул за работа. Сътрудничеството е особено важно за малките детски заведения, например за организациите, предлагащи домашен тип грижа, или за детските ясли.

Какво можем да постигнем

Правителството описва приобщаването като „крайъгълния камък”¹⁴ на своята образователна политика и много от политическите му документи са съсредоточени върху него. В редица от тях се подчертава нуждата от качествени образователни услуги за уязвимите деца и младите хора¹⁵, а някои подкрепят – поне частично – широката възглед за приобщаването, застъпван тук¹⁶. *Индексът* се препоръчва изрично като начин за реализиране на държавната политика в два документа. „Ръководството за приобщаващо училищно обучение” се позовава на рамката за планиране на *Индекса*, когато заявява, че приобщаването е „процес, чрез който училищата, местните образователни власти и други заинтересовани страни развиват своите култури, политики и практики”. То описва *Индекса* като инструмент, чрез който „училищата... могат... да открият и премахват бариерите пред научаването и участието”¹⁷. Използването на *Индекса* се подкрепя и от

¹¹Booth, T. and Black-Hawkins, K. (2001) *Developing an Index for Inclusion with Countries of the South*, Paris, UNESCO. Достъп до текста е предоставен от EENET на адрес: www.eenet.org.uk/theory_practice/develop_learning_participation.doc.

¹²McDonald, V. and Olley, D. (2002) *Aspiring to Inclusion, a handbook for councils and other organisations*, Ipswich, Suffolk County Council.

¹³Rustemier, S. and Booth, T. (2005) *Learning about the Index in use: a study of the use of the Index for inclusion in schools and LEAs in England*, Bristol, CSIE.

¹⁴Department for Education and Employment (1998) *Meeting Special Educational Needs: a Programme of Action*, London, DfEE (p. 8).

¹⁵Department for Education and Employment (2000) *Bullying: don't suffer in silence*, London, DfEE; Office for Standard in Education (2003) *The education of asylum seeker pupils*, London, Ofsted; Social Exclusion Unit (2001) *Preventing social exclusion*, London, SEU; Social Exclusion Unit (2003) *A better education for children in care*, London, SEU; Department for Education and Skills (2003) *Aiming High: Raising the Achievement of Gypsy Traveller Pupils*, London, DfES; Department for Education and Skills (2001) *Promoting Children's Mental Health within Early Years and School Settings*, London, DfES.

¹⁶Qualifications and Curriculum Authority/Surestart (2000) *Curriculum guidance on the foundation stage*, London, QCA/Surestart (p. 17); Office for Standard in Education (2000) *Evaluating educational inclusion*, London, Ofsted; Surestart (2003) *Birth to three matters*, London, DfES.

¹⁷Qualifications and Curriculum Authority/Surestart (2000) *Curriculum guidance on the foundation stage*, London, QCA/Surestart (p. 17); Office for Standard in Education (2000) *Evaluating educational inclusion*, London, Ofsted; Surestart (2003) *Birth to three matters*, London, DfES.

¹⁷Department for Education and Skills (2001) *Inclusive Schooling, Children with Special Educational Needs*, London, DfES (pp. 2-3).

¹⁸Department for Education and Skills (2004) *Removing barriers to achievement, the government's strategy for SEN*, London, DfES.

¹⁹Department for Education and Employment (2000) *Working With Teaching Assistants*, London, DfEE.

²⁰Department for Education and Employment (2001) *Inclusive School Design*, London, The Stationery Office.

²¹Disability Rights Commission (2002) *Disability Discrimination Act 1995, Part 4: Code of Practice for Schools*, London, DRC; National Children's Bureau (2002) *Early Years and the Disability Discrimination Act 1995*, London, NCB.

²²Department for Education and Skills (2001) *Special Educational Needs and Disability Act*, London, The Stationery Office.

²³Department for Education and Skills (2001) *Inclusive Schooling, Children with Special Educational Needs*, London, DfES (p. 13).

²⁴Department for Education and Skills and Department for Health (2003) *Together from the Start – Practical guidance for professionals working with disabled children (birth to third birthday) and their families*, London, DfES/DoH; Surestart (2003) *National Standards for Under Eight Day Care and Childminding* (в допълнение има отделни стандарти за почасова грижа, целодневна грижа, извънучилищна грижа и детски градини), London, DfES/DWP; Qualifications and Curriculum Authority/ Surestart (2000) *Curriculum guidance for the foundation stage*, London, QCA/ Surestart.

²⁵Office for Standards in Education (2004) *Special educational needs and disability: towards inclusive schools*, London, Ofsted.

²⁶The Home Office (2000) *Race Relations (Amendment) Act*, London, The Stationery Office.

²⁷Commission for Racial Equality (2002) *Preparing a Race Equality Policy for Schools*, London, CRE; Commission for Racial Equality (2002) *Code of practice on the Duty to Promote Race Equality*, London, CRE; Commission for Racial Equality (2002) *The Duty to Promote Race Equality, A Guide for Schools*, London, CRE.

²⁸The Home Office (1975) *Sex Discrimination Act*, London, The Stationery Office; The Equal Opportunities Commission (2003) *What does the Sex Discrimination Act say?* www.eoc.org.uk.

²⁹The Home Office (2003) *Employment Equality (Sexual Orientation) Regulations*, London, The Stationery Office.

³⁰The Home Office (2006) *Equality Act, London*, The Stationery Office.

стратегическия документ на правителството „Премахване на бариерите пред постиженията“¹⁸. Влиянието на *Индекса* се отчита в ръководството за „Работа с ресурсни учители“¹⁹ и е определящо за част от принципите, заложи в „Проектиране на приобщаващо училище“²⁰.

Въпреки това изключващият натиск в системата все още е значителен. Децата продължават да бъдат изключвани от общата среда заради своите увреждания или за това, че се възприемат като „изпитващи затруднения в научаването“. Би могло да се очаква, че това ще се случва по-трудно след приемането на Кодекса на практиките в училищата на Комисията по правата на хората с увреждания²¹, Закона за специалните образователни потребности и уврежданията²² и Ръководството за приобщаващо училищно обучение²³ към този закон. Последният документ отбелязва, че „мотивите, използвани за възпрепятстване на детското приобщаване, са неоснователни“, и дава примери за „начини, по които са преодолени различни бариери пред научаването и участието“ (стр. 13). Ръководството също така е подкрепено от специфични държавни изисквания и насоки за отглеждане и работа с деца в ранна възраст²⁴. Ако родителите извяят желание, местните общообразователни детски заведения заедно с местните образователни власти са задължени да положат усилия за премахване на бариерите пред присъствието и участието на детето с увреждане. Но това все още не гарантира правото на детето да се образова в най-близкото общообразователно училище. На практика изключването на децата с увреждания от обща среда е намалено в незначителна степен и е компенсирано чрез увеличаване на индивидуалната грижа и прилагане на специални мерки за децата, възприемани като проблеми²⁵.

Дискриминацията по расов, етнически, полов или сексуален признак също е възпрепятствана от закона. Законът за изменение на Закона за отношенията на расова основа от 2000 г.²⁶ изисква предприемането на действия в подкрепа на „расовата равнопоставеност“, които включват премахване на дискриминацията, основана на етнически произход. Това изискване е подкрепено и от редица документи на Комисията за расова равнопоставеност²⁷. Дискриминацията по полов признак е забранена от Закона за сексуалната дискриминация от 1975 г., чиято Част III се отнася специално за образованието, заетостта и предоставянето на услуги²⁸. И накрая, през 2003 г. дискриминацията в сферата на заетостта, основана на сексуална ориентация, също е обявена за незаконна²⁹. Много хора виждат решението в едно изчерпателно антидискриминационно законодателство, което да обхване всички форми на дискриминация, включително свързаните с възрастта и външния вид. Законът за равнопоставеността от 2006 г.³⁰ не може да бъде пример за такъв законодателен акт, въпреки че той добавя към изискванията за равнопоставеност по полов признак и това, да се избягва дискриминация по признак сексуална ориентация и религиозна принадлежност. Но докато съобразяването със законите може да премахне някои бариери пред част от децата, повечето от тях ще усетят положителна промяна само когато хората свържат своите действия с дълбоките ценностни основания на приобщаването.

Следователно въпреки че е възможно да се посочат закони и държавни политики, които подкрепят широкото виждане за приобщаване, застъпвано тук, тези документи са написани, изхождайки от множество несъвместими позиции. Твърдението, че приобщаването е „крайъгълен камък“ на държавната политика, трудно може да се съчетае с подход, насърчаващ конкуренцията между детските заведения и подтикващ родителите да избират на пазарен принцип подходящо за детето им заведение, което може да се окаже далеч от мястото, където живеят. По същия начин трудно може да се съчетае желанието за предоставяне на качествени услуги за всички деца в ранна възраст с настоящия неорганизиран и фрагментарен подход към развитието. Според нас приобщаващите политики, водещи до равнопоставеност, изискват създаването на национална мрежа от заведения, предоставящи качествени услуги за работа и отглеждане на деца в ранна възраст, която да обхваща всички територии на Обединеното кралство. Заедно с това ние не считаме, че такава мрежа трябва да замести подкрепата за родители, които искат да отглеждат децата си вкъщи или да

организират обучението им на принципа на домашната грижа. Опитите да се съгласуват всички отделни държавни политики с изискването за равнопоставеност водят до объркване и показват защо е важно да се изработи единна приобщаваща рамка, в която всеки от нас да може да се вмести и да адаптира наложените му/й изисквания.

Заедно с това е ясно, че някои от бариерите, които възникват вследствие на държавните политики или в средата, в която се развиват децата, са до голяма степен извън контрола на хората, работещи непосредствено с малчуганите и подрастващите. Най-големите пречки пред играта, научаването и участието на децата остават онези, които са свързани с бедността и предизвикания от нея стрес и другите проблеми. Независимо от това обаче детските заведения могат и се променят. Те са в състояние радикално да повлияят върху преживяванията на децата и практиците, изграждайки култури, в които всеки е ценен и се чувства в безопасност и където политиките и практиките подкрепят играта, научаването и участието на всички деца. Множество детски заведения, работещи в коренно различни условия, откриват, че *Индексът* им помага да придобият известен контрол над своето собствено приобщаващо развитие, като им съдейства да анализират това, което правят, да установят своите приоритети за промяна и да ги реализират на практика.

СЪДЪРЖАНИЕ

ЧАСТ 1

ПРИБОЩАВАЩ ПОДХОД КЪМ РАБОТАТА ЗА РАЗВИВАНЕ НА ВАШЕТО ДЕТСКО ЗАВЕДЕНИЕ

Запознаване с *Индекса* за приобщаване – стр.1

Основни понятия – стр. 3

Рамка за планиране: измерения и секции – стр. 8

Материали за преглед: индикатори и въпроси – стр.10

Процес на работа с *Индекса*– стр.11

Практическо приложение на *Индекса* – стр.11

Какво можем да постигнем – стр. 12

ЧАСТ 2

ПРОЦЕС НА РАБОТА С ИНДЕКСА

Кратък преглед на съдържанието – стр. 15

ФАЗА 1 – Запознаване с *Индекса* – стр.17

ФАЗА 2 – Събиране на информация за детското заведение – стр.26

ФАЗА 3 – Изработване на приобщаващ план – стр. 35

ФАЗА 4 – Оказване на подкрепа за реализацията – стр.38

ФАЗА 5 – Преглед на постигнатото – стр. 42

ЧАСТ 3

МАТЕРИАЛИ ЗА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ПРЕГЛЕД: ИНДИКАТОРИ И ВЪПРОСИ

Индикатори – стр. 47

Индикатори с въпроси – стр. 50

ЧАСТ 4

ФОРМА ЗА ОБОБЩЕНИЕ НА ПЛАНИРАНОТО И ВЪПРОСНИЦИ – стр. 97

ЧАСТ 5

ДОПЪЛНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА – стр.106



ЧАСТ 2

ПРОЦЕС НА РАБОТА С ИНДЕКСА

Кратък преглед на съдържанието

Процесът на работа с *Индекса* започва при първия контакт с материалите. Той оползотворява знанията на всички въввлечени и се адаптира към специфичните условия на приложение. По този начин *Индексът* кара хората да се почувстват съавтори на процеса. Фазите на работа са представени на Фигура 7.

Фигура 7 Процес на работа с *Индекса*

фаза 1 – Запознаване с *Индекса*

- Организиране на група за планиране
- Преразглеждане на подхода към планирането
- Информирание на останалите за *Индекса*
- Изследване на наличното знание чрез основните понятия и рамката за планиране
- Задълбочаване на изследването чрез индикаторите и въпросите
- Подготовка за работа с други групи

фаза 2 – Събиране на информация за детското заведение

- Проучване на знанията и идеите на практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите
- Проучване на знанията и идеите на децата и подрастващите
- Проучване на знанията и идеите на родителите/полагащите грижа и членовете на местните общности
- Определяне на приоритетите за развитие

фаза 3 – Изработване на приобщаващ план

- Преглед на приоритетите през призмата на рамката за планиране
- Включване на приоритетите в план за развитие

фаза 4 – Оказване на подкрепа за реализацията

- Практическо реализиране на приоритетите
- Оказване на текуща подкрепа

фаза 5 – Преглед на постигнатото

- Преглед и документиране на напредъка
- Преглед на използването на *Индекса*
- Планиране на бъдещата работа с *Индекса*

Работата с *Индекса* не се свежда единствено до внимателно планиран, постъпков процес на набеязване и реализиране на приоритети за промяна. Развитието винаги е по-сложно и объркано от един такъв план. Акцентът, който *Индексът* поставя върху промяната на ценностите, може да подтикне практиците, децата и подрастващите да предизвикат промени в културите, политиките и практиките, които излизат извън обхвата на отделните приоритети. Възможно е тези промени да включват сериозни обрати в начина, по който практиците се отнасят едни с други, или по-

Индексът в действие

„Това беше съвместно начинание на родителите, децата и практиците.“

незначителни изменения в отношението на някои от тях към децата.

Колкото повече напредва изследването на културите, политиките и практиките в детското заведение, толкова по-вероятно е да се появят възможности за приобщаващо развитие, които дотогава са оставали незабелязани. Практиците може да установят, че в някои отношения заведението е по-малко приобщаващо, отколкото са

мислели в началото. Но в процеса на работа могат да бъдат открити също така и незабелязани до момента силни страни в съществуващите практики, както и ресурси в подкрепа на играта, научаването и участието сред практиците, децата, родителите/полагащите грижа, членовете на управителните комитети/настоятелите и местните общности.

Време, необходимо за осъществяване на процеса

Поради големите разлики в начина, по който се използват материалите на *Индекса*, е трудно да се състави точен график за тяхната употреба. Ако детското заведение усвои цикъл на планиране в рамките на учебната година – от септември до юли, – то петте фази на *Индекса* ще трябва да се съобразят с това. В този случай първата фаза, която представлява допълнение към цикъла на планиране, защото в нея инициативната група се запознава с материалите, ще трябва да приключи преди септември. Графикът ще трябва да предвиди време, през което групата да се подготви и запознае с *Индекса*, за да бъдат готови членовете ѝ да преминат към консултации в разширен състав и планиране през периода септември – декември. Така реализацията и прегледът на напредъка ще се състоят от януари до юли, а процесът ще бъде повторен от следващия септември.

Фигура 8 Един възможен начин за организиране на работата с *Индекса*

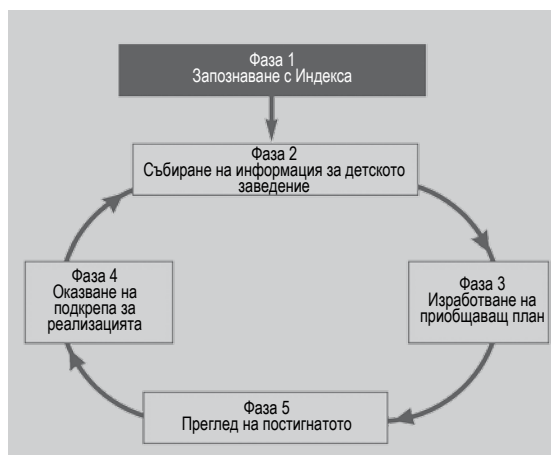
Фаза 1	Запознаване с <i>Индекса</i>	юни – юли
Фаза 2	Събиране на информация за детското заведение	септември – декември
Фаза 3	Изработване на приобщаващ план	
Фаза 4	Оказване на подкрепа за реализацията	януари – юли
Фаза 5	Преглед на постигнатото	

Работа с външни хора

Както вече отбелязахме в Част 1, детските заведения могат да използват *Индекса* самостоятелно, но много от тях приемат радушно външна подкрепа, усещайки нуждата от нея, особено в началните етапи на работа. Един семинар с ключови хора от заведението, воден от човек, който познава *Индекса*, би подпомогнал стартирането на процеса. Нашият опит обаче показва, че поради многопосочния натиск, на който са подложени детските заведения, те са по-склонни да се придържат към *Индекса*, ако той е част от официална политика, ако работата по него получава систематична подкрепа и е елемент от по-широк подход към развитието.

ФАЗА 1 Запознаване с *Индекса*

- Организиране на група за планиране
- Преразглеждане на подхода към планирането
- Информирание на останалите за *Индекса*
- Изследване на наличното знание чрез основните понятия и рамката за планиране
- Задълбочаване на изследването чрез индикаторите и въпросите
- Подготовка за работа с други групи



Първата фаза от работата с *Индекса* започва със събирането на група хора, които ще ръководят процеса на прегледа. Участниците в групата информират останалите практики от детското заведение за *Индекса*, запознават се с материалите и се подготвят да ги използват за преглед на работата съвместно с практиците, членовете на управителния комитет/настоятелите, родителите/полагащите грижа и децата. Тази фаза може да отнеме няколко месеца.

Във фазата са включени единайсет дейности, които са предназначени да структурират и подкрепят работата на групата за планиране. Дейностите предполагат, че членовете на групата са се запознали с Част 1. Всяка дейност трябва да се обвърже с конкретен срок и да се изпълнява от подгрупа, съставена от не повече от четирима души. Дейностите могат да послужат за провеждане на семинари от членовете на координиращата група, на които други хора от детското заведение да бъдат запознати с материалите и да бъдат насочени как да ги използват в своята работа.

Организиране на група за планиране

Индексът в действие

„Препоръчваме горещо на всеки, който възнамерява да използва *Индекса*, да се свърже поне с още едно детско заведение, за да подкрепи ентузиазма за промяна и да разшири тематичното поле на обсъждането.”

Членовете на групата за планиране трябва да бъдат избрани стратегически, така че да увеличат шанса за промяна на практиките в посока към приобщаване. Съставът на групата зависи от размера и характера на детското заведение. Той може да включва представители на множество малки организации, които взаимно проследяват своето развитие. Ако такова сътрудничество не е възможно, тогава за практиките в малките детски заведения е особено важно да работят с външен човек, който може да стане техен „критичен приятел”, както е описано по-долу. В по-големите детски заведения, например в предучилищни класове, които са

част от основно училище, групата за планиране винаги трябва да включва старши експерт³¹, както и координатора на подкрепата за научаване или на приобщаването. Важно е членството в групата да отразява етническият и социалният състав на детското заведение. Групата може да включва и представители на родителите/полагащите грижа, местната общност и управителния комитет/настоятелството.

Материалите трябва да бъдат достъпни за всички членове на групата за планиране и ние насърчаваме фотокопирането им при нужда и разпрост-

³¹Тук със „старши експерт” превеждаме “senior practitioner”. Английското понятие подчертава тясната връзка на разглежданата професионална роля с практиката – за съжаление тази конотация се губи при превода на български. – Бел. пр.

ранението на компактдиска. Всеки участник в групата трябва да разполага със свой собствен комплект от материалите. Освен инструментите, предвидени в *Индекса*, те могат да включват допълнителни индикатори и въпроси, анализи на допитвания и копия на листовки/слайдове, представящи работата по *Индекса*.

Въвличане на критичен приятел

Групите за планиране често извличат полза от съдействието на „критичен приятел“. Това трябва да бъде човек, външен за детското заведение, който обаче го познава добре. Той или тя оказва подкрепа, но и провокира и е ангажиран/а с процеса от началото до неговия край. Той или тя се нуждае от доверието на групата и на другите хора от заведението и трябва да зачита деликатния характер на обсъжданията, в които ще бъде въвлечен/а. Това може да бъде човек, който вече познава *Индекса* и е в състояние да помогне със задълбочените проучвания и с допитването и анализа на мненията на практиците, членовете на управителните комитети/настоятелите, родителите/полагащите грижа и децата. Този човек може да бъде професионално ангажиран с детското заведение или да е колега от друго заведение, което също работи с *Индекса*. Той или тя може да е от заведение, към което или от което често се прехвърлят деца. По този начин критичният приятел помага за укрепване на сътрудничеството.

Критичният приятел може да следи да не се избягват важни въпроси, по които практиците имат разногласия. Но това желание да се адресират открито проблемите трябва да стане присъщо и на членовете на групата и всички те трябва да започнат деликатно да се подтикват един друг да аргументират мненията си. Ролята на критичния приятел може да стане модел за професионалните отношения.

Усвояване на приобщаващ стил на работа

Групата за планиране трябва да стане модел за приобщаваща практика със своя фокус върху сътрудничеството и с внимателното вслушване в мнението на всеки, независимо от неговия пол, културна принадлежност или статус, така че да няма човек, който да доминира обсъжданията. Членовете на групата трябва да чувстват, че могат да си имат доверие и че са в състояние свободно и уверено да изказват мнението си. Всеки участник в групата трябва да споделя идеите си по начин, който насърчава диалога. Различията във възгледите трябва да се приветстват като ресурс, подпомагащ развитието на груповата мисъл.

Преразглеждане на подхода към планирането

Работата с *Индекса* дава възможност да се преразгледа начинът, по който се прави планирането. Между детските заведения има драстични разлики в това отношение. В някои от тях процесът на планиране е относително систематичен и включва представителна група за планиране, която провежда консултации с широк кръг хора, както при подхода, описван тук. Други изработват подробен план, без да отделят специално внимание на степента, в която се насърчава участието на всички деца/подрасващи и възрастни. Има детски заведения, в които планът се пише заради предстояща инспекция или за да се отговори на условията за финансиране, а в неговото изработване участват много малко хора. В тези случаи плановете може да са средство за формално попълване на изискваната документация, а не част от внимателен преглед на случващото се, включващ предложения за промени. За някои детски заведения систематичното планиране се ограничава само до бюджета. *Индексът* може да се използва за усъвършенстване на различните подходи към планирането и да подтикне заведенията да усвоят по-приобщаващ подход.

Според нас един план за развитие трябва да съдържа изложение на принципите, общи индикатори за планираните промени през следващите три

до пет години и накрая – подробно описание на задачите за следващата година. Някои хора наричат този документ „план за действие“, но ние считаме, че планът за действие съдържа подробно описание само на промените, които ще бъдат реализирани в една-единствена област. Ето защо планът за развитие може да включва няколко плана за действие. Промяната се определя като развитие единствено когато се реализира в съответствие с открито заявени и споделени ценности. Как се означават документите, съдържащи планове, не е от особено значение, стига хората да споделят виждането, че планът има краткосрочни, средносрочни и дългосрочни елементи, че трябва да обхваща детското заведение в неговата цялост и че се осъществява в съответствие с приобщаващи ценности.

Членовете на групата за планиране може да използват въпросите, включени в Дейност 1, за да организират преразглеждане на подхода към планирането за развитие.

Дейност 1 Преразглеждане на планирането за развитие (възможна продължителност: 1 час)

- Какво се планира?
- Доколко планирането е реакция на външен натиск и доколко е систематично и основано на принципи?
- Какво е съдържанието на формалните планове?
- Как се изработва планът?
- Как се реализира планът?
- Какви други дейности за развитие се реализират извън формалния процес на планиране?
- Как се координират дейностите за развитие?
- Как може да се усъвършенстват процесът на планиране и съдържанието на плана?

Индексът: какво искам за сина си

„Моят прекрасен, добродушен, забавен и очарователен син си е съвсем наред. Той обича футбола, рисуването, играта с колички и смеха, споделен с приятели, точно както всяко друго 6-годишно дете, а иначе е със синдром на Даун. Но това не е проблем за него. Той няма нужда да бъде променен или лекуван. Той иска да участва и да бъде приобщен. Ето защо като родител и съмишленик аз горещо приветствам работата с Индекса. Тя ще помогне на нашето училище да продължи да проучва какво трябва

да се промени и да бъде адаптирано в него, в учебната програма и в нашето мислене, за да остане Сони в центъра – там, където му е мястото. Ние организирахме група за планиране, в която участват директорът и членовете на управленския екип, координаторът на подкрепата за научаването и аз като представител на родителите. За свой критичен приятел избрахме един училищен психолог, който работи извън нашия район.”

Информирание на останалите за Индекса

Преди да се планира каквото и да било, е важно останалите хора от детското заведение да бъдат информирани за *Индекса*. Срещата за представяне на *Индекса* може да бъде водена от някой външен за детското заведение, например гост-учител или експерт от местните образователни власти, който вече има опит с този инструмент. Друга възможност е срещата да се води от човек от организацията, например от председателя на групата за планиране, който предварително се е запознал с материалите на *Индекса*. В резултат от срещата съставът на групата може да се увеличи.

Изследване на наличното знание чрез основните понятия и рамката за планиране

Членовете на групата за планиране трябва да постигнат споделено разбиране за *Индекса*, преди да го представят на останалите. Често се случва хората, които подкрепят детското заведение или работят в него, да имат множество идеи за това какво трябва да се направи и как да се реализира промяната, но да нямат възможност да ги огласят. Групата може да започне работата си със споделяне на това знание. В този процес групата използва основните понятия и рамката за планиране на *Индекса*. Дейности 2, 3 и 4 могат да помогнат обсъждането на наличното знание да се структурира в рамките на една или няколко срещи. Времето за изпълнение на отделните дейности, което сме препоръчали, може да изглежда недостатъчно, но такива ограничения са необходими, ако искаме групата да изпълни задачите си. Не трябва да се забравя, че на този етап идеите за промяна са предварителни, докато не се вземат предвид всички мнения и те не се обосновават посредством подробна информация, събрана чрез индикаторите и въпросите.

Дейност 2 Какво е приобщаване? (30 минути)

Участниците в групата за планиране трябва да споделят своите възгледи за приобщаването. Те трябва да отговорят на следните въпроси:

- До каква степен приобщаването се възприема като свързано с децата със „специални образователни потребности“?
- Да каква степен приобщаването се свързва с децата, чието поведение се приема за проблемно?

След това участниците трябва да разгледат Фигура 1 на страница 4 – „Приобщаване в образованието“ – и да прочетат включения в нея текст. Идеите, представени във Фигура 1, обобщават подхода към приобщаването на *Индекса* и всеки елемент трябва да се обсъди накратко, в зададената последователност. Нашият опит подсказва, че на този етап не е добре да се отделя твърде много време за тази дейност. Обсъжданията на приобщаването често разкриват дълбоко вкоренени вярвания. Малко вероятно е всички да се съгласят с всеки един аспект от възгледа за приобщаването, предлаган в *Индекса*. Но е необходимо да се приеме, че става въпрос за всички деца, които се сблъскват с бариери пред своята игра, научаване и участие, независимо поради какви причини, и че подходът включва въвеждането на обхватни промени в културите, политиките и практиките. Като оставим настрана това общо споразумение, изясняването на по-дълбоките различия може да отнеме доста време. Хората, използващи *Индекса*, са открили, че с напредването на работата те преразглеждат и развиват своя подход към приобщаването.

Дейност 3 Барieri и ресурси (20 минути)

Групата трябва да си припомни казаното за бариерите и ресурсите в Част 1, страници 5-7, и описанието на измеренията и секциите от Фигура 3, страница 8. Участниците могат да използват наименованията на измеренията и секциите, за да структурират своето мислене за бариерите и ресурсите, отговаряйки на следните въпроси:

- Какви са бариерите пред играта, научаването и участието, които могат да бъдат открити в културите, политиките и практиките на детското заведение?
- Кой се сблъсква с бариери пред играта, научаването и участието?
- Как могат бариерите пред играта, научаването и участието да бъдат сведени до минимум?
- Какви ресурси се използват в подкрепа на играта, научаването и участието?
- Какви допълнителни ресурси могат да бъдат включени в подкрепа на играта, научаването и участието и използвани за насърчаване развитието на културите, политиките и практиките на детското заведение?

Дейност 4 Какво е подкрепа? (20 минути)

В Част 1, на страница 7, въведохме широко разбиране за подкрепа, определяйки я като „всички дейности, които увеличават способността на детското заведение да откликва на многообразието”. Групата може да разгледа следните въпроси:

- Кои дейности се считат за подкрепа?
- Какви са следствията за работата на практиките от даденото определение за „подкрепа“?
- Какви са следствията от този възглед за професионалното развитие?
- Какви са следствията от това определение за „подкрепа” за координацията на самата подкрепа?

Задълбочаване на изследването чрез индикаторите и въпросите

Групата трябва да се запознае с индикаторите и въпросите и с начините, по които те могат да се използват за изследване на културите, политиките и практиките. Употребата на индикаторите и въпросите надгражда върху наличното знание и насърчавайки задълбочено изследване на детското заведение, насочва вниманието към проблеми, които преди не са били разглеждани.

Дейност 5 Използване на индикаторите за разкриване на възможни проблеми (30 минути)

Целта на тази дейност е материалите да се използват за проследяване развитието на трудности, установени в миналото, и за разкриване на нови проблеми посредством индикаторите. Списъкът с индикаторите е представен на страници 47-49. Те могат да се изследват или посредством въпросника за индикатори от страници 98-99, или като се използват карти, на всяка от които е написан отделен индикатор.

Въпросниците може да се попълват индивидуално и след това отговорите да се сравняват с тези на останалите членове на групата, за да се обсъдят различията. Друг вариант е групата да подрежда картите с индикаторите в четири тестета според степента на съвпадение между твърдението и ситуацията в детското заведение. Всеки индикатор получава една от следните четири оценки: „пълно съгласие”, „както съгласие”, така и несъгласие”, „несъгласие” и „има нужда от повече информация”. Когато се подреждат кар-

ти, те се слагат в тестета със същите наименования. Оценката „има нужда от повече информация” се дава, когато значението на индикатора е неясно или няма достатъчно информация, необходима за вземане на решение. В процеса на подреждане могат да се обсъждат различията в мненията. Значението на определен индикатор може да се изясни, като индикаторът се открие в Част 3 и се разгледат свързаните с него въпроси.

В края на всеки въпросник е предвидено място, на което да се запишат не повече от пет приоритета за развитие. Въпросниците или картите насочват вниманието към различни аспекти на детското заведение, така че да могат да бъдат набелязани приоритети за по-нататъшно изследване.

Ако в процеса на работа с *Индекса* използвате въпросници, е важно да не забравяте, че в случая водещи са приоритетите, изведени с тяхна помощ, а не изчисляването на резултатите от въпросника като цяло. Задълбоченият анализ на отговорите и съставянето на графики, диаграми и таблици може да отнеме твърде много време и да забави началото на фактическата работа по развитието.

Тази дейност може също така да даде и повод за размисъл относно особеностите при използването на въпросници. Всички индикатори са формулирани така, че съгласието с тях означава положителна оценка на детското заведение. Много хора са склонни да омаловажават трудностите. Освен това сред хората се наблюдава и общата тенденция да се съгласяват с твърденията в такива въпросници. Това може да доведе до възприемане на детското заведение като по-приобщаващо, отколкото е в действителност.

В предишните версии на *Индекса* възможностите за отговор във въпросниците бяха „пълно съгласие”, „частично съгласие”, „несъгласие” и „има нужда от повече информация”. Тук ние сменихме втората възможност с „както съгласие, така и несъгласие”, защото открихме, че при изчисляването на резултатите от въпросниците хората често интерпретират отговора „частично съгласие”, в смисъл че нищо не се нуждае от промяна. Отговорът „частично съгласие” означава, че е твърде възможно някои от елементите на съответния индикатор да насочват към проблемни за детското заведение области, които би било добре да се изследват по-задълбочено.

Важността на сътрудничеството

Една детегледачка се грижеше за пет деца – две момичета на възраст 20 месеца и две години и три момчета на пет, шест и седем години. След като посети обучение по *Индекса*, тя осъзна, че се отнася с по-големите момчета и с по-малките момичета като с две много различни групи. Те рядко си играеха заедно освен в случаите, когато 5-годишното момче се присъединяваше към момичетата, защото се чувстваше изморено или не можеше да „разбере правилата на някои игри”. Освен това по-големите помагаша на по-малките с обличането и при хранене. През почивните дни детегледачката реши да планира такива занимания, които щяха да въвлекат всички

деца, и избра игра с карти, забавление с влакче, разказване на история с кукли и четене на книжки. Всеки ден след училище тя предлагаше на децата различна игра, надявайки се, че след като въввлече децата в няколко групови занимания, те сами ще започнат да играят заедно. В крайна сметка детегледачката със задоволство откри, че нейните усилия предизвикаха промяна: „По-малките деца започнаха редовно да носят книги, които по-големите да им четат”, „всички деца се събират на канпето за груповото разказване на история” и „искат да играят заедно с куклите”.

След като изчислят своите резултати, членовете на групата трябва да споделят и обсъдят предварителните приоритети, които са си набелязали.

Дейност 6 Привеждане на доказателства (20 минути)

Поради факта, че хората са склонни да омаловажават или преувеличават проблемите по лични съображения, членовете на групата трябва деликатно да се подтикват един друг да подкрепят мненията си с доказателства – неща, които са прочели, видели или чули и с които могат да аргументират своите възгледи. Групата трябва да постигне съгласие за индикатор, по който детското заведение показва добри резултати, както и за индикатор, който според тях показва необходимост от значителни промени. И в двата случая те трябва да представят доказателства в подкрепа на вижданията си.

- До каква степен участниците са съгласни с оценките по съответния индикатор?
- Какви доказателства могат да бъдат приведени в подкрепа на възгледа, основан на индикатора?
- Какви са доказателствата, че оценките по други индикатори – от същото или от различно измерение – подкрепят обсъждания възглед?
- Каква допълнителна информация може да бъде от полза?

Дейност 7 Осъществяване на връзка между индикаторите и въпросите: култури, политики и практики (40 минути)

Когато се използват материалите за преглед на *Индекса*, индикаторите трябва да се свържат с въпросите, които определят тяхното значение (виж страница 50, където започват въпросите). По двойки членовете на групата трябва да изберат индикатори от всяко измерение, които да обсъдят – един, предполагащ нужда от развитие, и един, по който според тях детското заведение се представя добре. Тук е необходимо да се включат индикаторите, избрани по време на Дейност 6. След това участниците изследват въпросите, съдържащи се в съответните индикатори. Въпреки че поради стилистични причини въпросите са формулирани така, че предполагат отговор с „Да” или „Не”, те трябва да се разглеждат като използващи формулировката „до каква степен...”. При отговорите могат да се използват същите формулировки, както при разглеждането на индикаторите: „пълно съгласие”, „както съгласие, така и несъгласие”, „несъгласие” и „има нужда от повече информация”. Тези варианти могат да се представят със символи, съответно +, +/-, – и ?. Членовете на групата трябва да приспособят въпросите според нуждите си, като ги променят или добавят нови, за да ги направят по-подходящи за своята специфична ситуация. Избраните индикатори и техните въпроси трябва да се изследват, фокусирайки се върху следното:

- Какви нови области за развитие се разкриват от въпросите?
- Какви въпроси трябва да се добавят или махнат, за да станат материалите подходящи за специфичните особености на детското заведение?

Дейност 8 Преглед на всички индикатори и въпроси (1 час)

Тази дейност може да се провежда между срещите. Членовете на групата работят индивидуално, преглеждайки всички индикатори и въпроси. На този етап целта е участниците да се запознаят с материалите, а не да се провежда цялостно изследване на детското заведение. Те трябва да отговорят самостоятелно на всеки въпрос, като си водят бележки и мислят за нови въпроси, насочващи вниманието към незасегнати проблеми. Членовете на групата трябва да споделят своите наблюдения с останалите на отделна среща.

Някои въпроси се отнасят до такива аспекти от детското заведение, които

лесно могат да бъдат променени. Други насочват към необходимостта от по-дълбоки и обхватни промени.

Дейност 9 Използване на формата за обобщение на планираното (30 минути)

Групата трябва да избере приоритет за развитие в едно от измеренията и да реши какви промени трябва да се случат в останалите измерения, за да го подкрепят. За формулиране на избрания приоритет може да се използват един или няколко индикатора, един или няколко въпроса или той да се представи като тема, която е важна за детското заведение, но не е включена в индикаторите и въпросите на *Индекса*. Например ако увеличаването на сътрудничеството между децата и между практиците се приеме за приоритет в работата за развитие в измерение А (индикатори А.1.2., А.1.3. и А.1.4.), това трябва да се свърже с установяване на политика срещу тормоза (индикатор В.2.9.), развиване на дейности, насърчаващи сътрудничеството, в измерение В (индикатор В.1.7.) и възприемане на децата като ресурси (индикатор В.2.3.). За изпълнение на тази задача ще ви помогне формата за обобщено представяне на планираното, която ще откриете в Част 4 (страница 97). В нея може да се запише избраният приоритет и промените, които са необходими за неговото постигане, като за ориентир се използват следните въпроси:

- Какви промени трябва да се случат в другите измерения, за да бъде подкрепено реализирането на избрания приоритет?
- Как могат да се използват въпросите, за да се задълбочи изследването на избрания проблем?
- Как могат да бъдат подкрепени положителните промени в рамките на съответния индикатор?

Дейност 10 Обобщаване на груповата работа (20 минути)

Членовете на групата могат да помислят до каква степен изучаването на индикаторите и въпросите е обогатило тяхното знание, споделено по време на Дейности 2, 3 и 4. За това ще им помогнат следните въпроси:

- Какво се прави за преодоляване на бариерите пред играта, научаването и участието?
- Кои дейности имат нужда от усъвършенстване?
- Кои области трябва да се изследват допълнително?
- Кои са новите приоритети, които трябва да бъдат отчетени?

Дейност 11 Откриване и преодоляване на бариерите пред използването на *Индекса* (20 минути)

Цялостният преглед на материалите може да подскаже на групата какъв е най-добрият начин за въвеждане на *Индекса* и какви са евентуалните проблеми, които биха възникнали. Участниците трябва да отговорят на следните въпроси:

- Какви са бариерите пред въвеждането на *Индекса*, с които можем да се сблъскаме?
- Как можем да преодолеем тези бариери?
- Какъв е най-добрият начин за въвеждане на *Индекса*?

Подготовка за работа с други групи

Групата трябва да се запознае с указанията за Фази 2, 3, 4 и 5 (страници 26-46), преди да пристъпи към работа с други групи.

Използване на *Индекса* в детската градина

На специална среща персоналът на една целодневна детска градина разгледа *Индекса за приобщаване* и неговото евентуално приложение. След като обсъдиха процеса и прегледаха материалите, те решиха да използват индикатор А.1.5. „Практиците и родителите/полагащите грижа си сътрудничат” – и неговите въпроси. Те помолиха родителите/полагащите грижа да попълнят въпросник. Отговорите бяха анализирани, обобщени и представени пред родителите и персонала за обсъждане. В резултат от това бяха набелязани и въведени следните промени:

- Подготвен беше нов комплект с информационни материали за родители/полагащи грижа и техните деца.
- В преддверието беше закачена дъска, на която да се слагат важни съобщения.
- В преддверието беше поставена и кутия за предложения от страна на персонала и родителите/полагащите грижа.
- Родителите/полагащите грижа бяха поканени да присъстват на някое занятие при желание от тяхна страна.
- Родителите/полагащите грижа бяха поканени да помагат с подреждането след приключване на занятията на добровол-

ни начала.

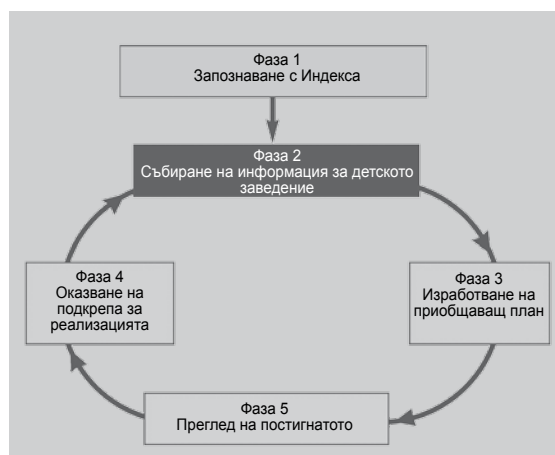
- В преддверието беше закачен списък с имената на служителите и децата, за които отговаря всеки от тях.
- За улеснение на практиците бяха съставени списъци с децата, които се нуждаят от специално внимание – например децата с алергии.
- Взето беше решение да се започне списването на бюлетин за родителите/полагащите грижа, който да съдържа идеи за занимания вкъщи. Идеите щяха да бъдат тематично организирани, а темите трябва да се променят два пъти по време на всеки срок.

След въвеждане на промените членовете на персонала забелязаха, че родителите/полагащите грижа са започнали по-често да разговарят с тях. Служителите решиха, че са станали по-„достъпни” в очите на родителите/полагащите грижа, защото са потърсили тяхното мнение. Директорът на детската градина сподели, че *Индексът* е „ценен ресурс”, който те ще продължат да използват. Приоритетът, който избраха за в бъдеще, бе работата в екип.

ФАЗА 2

Събиране на информация за детското заведение

- Проучване на знанията и идеите на практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите
- Проучване на знанията и идеите на децата и подрастващите
- Проучване на знанията и идеите на родителите/полагащите грижа и членовете на местните общности
- Определяне на приоритетите за развитие



Участниците в групата за планиране използват познанията си за процеса на работа с *Индекса*, за да въвлекат останалите от детското заведение – членовете на управителния комитет/настоятелите, родителите/полагащите грижа, както и други хора от общността, които имат отношение към разглежданите въпроси. Те оценяват набелязаните приоритети и предприемат допълнителни проучвания, необходими за осъществяване на прегледа. Накрая те съгласуват изводите си относно приоритетите за развитие с практиците.

Работата по тази фаза, както и въвеждането на всички останали елементи на *Индекса*, ще зависи до голяма степен от ситуацията на място. Групата за планиране отговаря за намирането на най-добрия начин за осъществяване на процеса в съответствие със специфичните обстоятелства.

Проучване на знанията и идеите на практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите

Групата за планиране следва стъпките от Фаза 2, извличайки наличното знание с помощта на основните понятия и рамката за планиране, като след това прецизира изследването си чрез индикаторите и въпросите, за да уточни приоритетите за развитие. Мненията, споделени по време на консултациите, трябва да се използват за стимулиране на дебат и задълбочаване на изследването.

Индексът в действие

„Той провокира обсъждане, което не би се случило без него.“

Тъй като целта е да се насърчи в максимална степен участието, добре е да се използват различни форми за събиране на информация. Така хората, които нямат възможност да присъстват на срещите или се стесняват да говорят в голяма група, ще могат да споделят мнението си. Освен това е възможно индивидуалните отговори на индикаторите и въпросите да се събират поотделно.

Среща за развитие на практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите

Един от начините да се започне събирането на информация е, като се организира среща за професионално развитие. В нея могат да участват няколко партниращи си детски заведения. Може да се потърси и подкрепата на хора, които вече са работили с *Индекса*. Ако бъде успешно, това събитие ще накара практиците да почувстват ползата от приобщаването и ще ги стимулира да го популяризират.

Структурата на една такава среща е представена на Фигура 9, следвайки дейностите от Фаза 1. Те могат да се включат в рамките на една сесия или да се разпределят в няколко сесии. Преди срещата дейностите трябва да се прегледат и адаптират. Необходимо е да се реши как ще се използват индикаторите и въпросите и дали предварително да се направят копия на въпросниците с индикаторите. Мненията на различните групи трябва да се документират, а попълнените формите за обобщение – да се съберат.

Въз основа на опита си от работата с материалите групата за планиране трябва да прецени колко време ще бъде необходимо на останалите за изпълнението на същите задачи. Членовете ѝ трябва да поддържат работния ритъм и фокуса върху дейностите.

Някои хора започват да се чувстват безпомощни, след като се запознаят с материалите. Те мислят, че от тях се очаква да променят всичко наведнъж. Затова е необходимо да се подчертае, че целта на прегледа е да се изберат приоритети за развитие, а не да се въвеждат цялостни промени за кратко време. Материалите са толкова подробни, защото трябва да обхванат важните въпроси, свързани с всеки един аспект от работата на детското заведение.

Фигура 9 Среща за развитие: проучване на играта, научаването и участието

- **Представяне на *Индекса*** (водещи са членовете на групата за планиране)
- **Споделяне на наличното знание чрез използване на основните понятия и рамката за планиране** (виж Дейности 3 и 4; работа в малки групи)
- **Работа с индикаторите** (виж Дейности 5 и 6; работа в малки групи)
- **Работа с въпросите** (виж Дейност 7 и началото на 8; работа в малки групи, която продължава индивидуално след приключване на срещата)
- **Споделяне на идеи за области на развитие и допълнително изследване** (виж Дейности 9 и 10; работата започва в малки групи, след което участниците споделят в голямата група)
- **Следващи стъпки** (водещи са членовете на групата за планиране)

Набелязване на области за развитие и допълнително изследване

Често щом хората започнат да използват индикаторите и въпросите, те са в състояние веднага да набележат конкретни области, които според тях имат нужда от развитие. Възможно е да се определят и такива области, за които е необходимо допълнително изследване, преди да се вземе решение. Вероятно ще има въпроси, по които всички са съгласни и с които практиците са склонни да се заемат незабавно. Заедно с това някои приоритети ще бъдат формулирани едва след като бъде събрана информацията от различните групи и процесът на консултиране напредне.

Планиране на следващите стъпки

В края на срещата за професионално развитие водещият на групата за планиране трябва да съобщи как ще се използва събраната информация. Групата трябва да довърши набирането и обработката на информация от практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите. Възможно е да се открият области, в които има нужда от още информация, която да се събере от децата, родителите/полагащите грижа и останалите членове на общността. Групата трябва да планира как ще се допита до мнението на хората, които не са успели да присъстват на срещата. Трябва да се помисли за организирането на групови или индивидуални срещи с тях или те да бъдат насърчени да прегледат материалите самостоятелно и след това да споделят вижданията си.

Напредък в сферата на достъпността

„Работя в частна детска градина. Бяхме постигнали известен напредък в осигуряването на достъпна среда за деца и възрастни хора с увреждания, но когато повдигнах въпроса за Индекса на среща с персонала, на която присъстваше и един родител, участниците изразиха желание да обсъдим индикатор Б.1.4. „Детското заведение е физически достъпно за всички хора“. Обсъждането се фокусира върху следните въпроси:

- Отчитат ли се потребностите на глухите, слабо чуващите, слепите и слабо виждащите, както и на хората с физически увреждания при осигуряването на достъпност в сградите?
 - Мисли ли персоналет за достъпността като обхващаща всички части на детското заведение, включително коридорите, тоалетните, градините, детските площадки, местата за хранене и експозициите?
- Ние разполагаме със специално оборудване за слепи и слабо виждащи деца. Освен

това се стараем да отчитаме потребностите на един от родителите, който е слабо виждащ, като специално за нея отпечатваме информационните материали с едър шрифт и подреждаме оборудването преди всяко нейно посещение, за да може тя да се придвижва спокойно. Но нашият голям недостатък е свързан с достъпността за хора на колички. До главната занималня води стъпало и освен това имаме нужда от рампа за достъп до площадките за игра. Затова включихме в своя план за развитие осигуряването на рампи и достъпни тоалетни за хора на колички. Освен това решихме да отделяме специално време на всяка от нашите месечни срещи за по-нататъшно изучаване на Индекса.”

Проучване на знанията и идеите на децата и подрастващите

Хората, използващи *Индекса*, споделят, че допитването до мнението на децата и подрастващите за детското заведение може да бъде особено полезно за разкриване на бариерите и ресурсите. Всички деца трябва да имат възможност да споделят вижданията си. Дори най-малките са в състояние много точно да опишат своите интереси и проблеми. По-големите деца ще допринесат с подробна информация за бариерите пред развитието, както и ресурсите, които го подпомагат. Участниците в консултациите може да се нуждаят от насърчаване, за да споделят премислени и искрени мнения, вместо да се опитват да угодят на възрастните или на другите деца.

Добре е информацията да се събира чрез разговори, игри и наблюдение, а не посредством по-формални начини. Важно е да се опитаме да видим детското заведение през погледа на децата и да ги наблюдаваме и слушаме с интерес:

- Как се отнасят те към дейностите?
- Какви са взаимоотношенията им с другите деца и възрастните?
- Как реагират на промените, предназначени да повишат участието им в игрите и научаването?

При работа с децата – както и при възрастните – предварително подготвените въпроси и въпросници (виж Част 4) трябва да се използват единствено като насоки за индивидуален разговор или обсъждане в малка група. Осланяйки се на опита си от общуването с децата, практиците трябва да

Индексът в действие

„Обсъждането на измеренията и индикаторите с родителите/полагащите грижа и децата беше най-задълбочената част от работата по Индекса.”

преценят дали малчуганите са в състояние да се справят с езика, използван във въпросите, или те трябва да им бъдат прочетени от някой възрастен или от друго дете. Работещите в детски заведения знаят как да въвлекат едно дете в непринуден и интересен разговор – това може да стане най-лесно с помощта на родителите/полагащите грижа. Въпросник 3 на страница 103 съдържа някои идеи за въпроси, които ще подпомогнат изследването на детските възгледи. За целта могат да се използват и снимки, картинки, рисунки и кукли. Изборът може да се улесни с кутии за гласуване, на които е нарисувано усмихнато, намръщено и неутрално лице.

Как започнах да се вслушвам

„Искахме да разберем какво мислят нашите деца за това, което правим за тях. Научихме някои от петгодишните как да използват цифров фотоапарат и едно по едно ги помолихме да снимат нещата, които харесват, и нещата, които не харесват. Едно от момиченцата донесе снимка на сензорната стая (помещение, в което децата се учат да контролират усещанията си за светлина, звук и допир). Ние много се гордеехме с тази стая и аз попитах: „О, това сигурно е нещо,

което много ти харесва?“, а тя отвърна: „Не, изобщо не ми харесва.“ Каза, че стаята я „плаши“. Взех си поука и оттогава се старая да не правя прибързани заключения за детските възгледи. Освен това обсъдихме как да запознаваме децата със стаята, така че те да имат възможност да взаимодействат с нея по най-удачния за тях начин.”

Здрав разум в клуба за извънучилищна дейност

Работещите в един клуб за извънучилищна дейност решиха да проучат мнението на децата за клуба и заниманията в него. Те използваха въпросите от Въпросник 4 като основа за индивидуални разговори с децата. Откриха се два проблема:

- Много от децата не обичаха да посещават клуба и признаваха, че предпочитат да си стоят вкъщи.
- Децата не знаеха дали работещите в клуба ги харесват.

Повечето от родителите/полагащите грижа използваха клуба, когато са на работа, така че децата не можеха да избират дали да си останат вкъщи. Персоналът попита децата какво може да се подобри. Те откриха, че децата искат да имат възможност да избират измежду множество дейности; те искаха да има организирани групови игри, но също така и занимания по двойки и самостоятелни дейности, особено в моментите, когато са изморени след края на дългия училищен

ден. Работещите промениха интериора на помещенията за игра, като обособиха различни места за различните дейности и започнаха да дават възможност на децата сами да избират с какво да се занимават.

Членовете на персонала осъзнаха, че досега не са казвали на децата колко държат на тяхното присъствие, колко много ги харесват и как ценят тяхната компания. Те решиха да намерят начин да споделят тези чувства. Промените дадоха резултат много бързо. Персоналът забеляза, че дори децата, които преди посещаваха клуба със сълзи на очи, сега изглеждат доволни, а това от своя страна увеличи удовлетворението от работата на самите служители. Те разказаха как едно дете, което преди е било особено нещастно при посещенията на клуба, сега е изразило недоволство, когато баща му се появил неочаквано рано да го прибере.

Проучване на знанията и идеите на родителите/полагащите грижа и членовете на местните общности

Взгледите на родителите/полагащите грижа и останалите членове на местните общности са друг източник на информация, който в повечето случаи остава недооценен. Консултирането може само по себе си да подобри общуването между детското заведение и семействата. Както и в случая с децата и младите хора въпросникът за родители може да бъде съставен от краткия списък с индикатори, като към него се включат всякакви допълнения, наложени от особеностите на конкретното заведение.

В Част 4 е даден примерен въпросник за родители/полагащи грижа (Въпросник 2).

Индексът в действие

„Мисля, че сега персоналът разбира по-добре какво искат родителите за децата си.”

Въпросникът за родителите/полагащите грижа може да бъде съставен с тяхна помощ. Те могат да съдействат и при организиране на срещите. Случва се детските заведения да си разменят преводи на въпросниците, предназначени за консултиране с родители/полагащи грижа, за които официалният език не е роден.

Да се погрижим за общуването

В една детска градина повечето деца бяха от семейства, произхождащи от две села в Пакистан, чиито майчин език беше урду. Там работеха асистенти, които също владееха урду. Един от двуезичните членове на групата за планиране организира превод на въпросника от Индекса за онези родители/полагачи грижа, които не разбираха добре

английски. Той беше и преводач на срещата, на която подробно се обсъждаха резултатите от въпросника. След нея няколко родители/полагачи грижа споделиха, че за първи път са се почувствали въввлечени в работата на детската градина.

Групата за планиране може да реши да разговаря с родителите/полагачите грижа извън детското заведение, ако по този начин ще се стигне до повече от тях или ако това ще подобри отношенията между двете страни. Добре е да се предвидят различни форми на допитване, за да се осигури възможност за участие на всички родители/полагачи грижа. За допълване на резултатите от обсъждането след приключването му може да се използва въпросник – той ще помогне и за събиране на информация от хората, които не са успели да присъстват на срещата.

Обсъжданията може да включват следните въпроси:

- Какво цените най-много в детската градина/занималнята/клуба и т. н.?
- Какво може да се направи, за да се чувства детето ви по-добре тук?
- Какво може да се направи, за да се насърчат играта, научаването и социалните контакти на детето ви?

Идеите на родителите/полагачите грижа може да се обобщят, като им предложите да определят приоритети:

- Кои са трите неща, които най-много искате да се променят?

Освен до родителите/полагачите грижа може да бъде полезно да се допитате и до мнението на други хора от местните общности. Посещаващите детското заведение може да не отразяват многообразието сред хората, които живеят в района, определено от техния етнически произход, увреждания или класа. Вслушването във възгледите на хората от околността ще помогне на практиците да направят детското заведение по-приобщаващо към членовете на местните общности.

Как да се консултираме с родителите/полагачите грижа

Практиците в една забавачка, обслужваща множество семейства с ниски доходи, опитаха да се консултират с родителите/полагачите грижа, като им раздадоха адаптиран въпросник. Попълниха го само онези от тях, които редовно подпомагаха детското заведение. Практиците поканиха останалите – по няколко души наведнъж – на чаша чай след занятията, обясниха им целта на въпросника и след това обсъдиха с тях основните въпроси. Със съгласието на родители-

те/полагачите грижа, те записаха техните мнения. Практиците разбраха, че много от родителите/полагачите грижа не се чувстват въввлечени в дейността на забавачката и не четат информацията, която им се изпраща. Персоналът реши да определи отговорник за всеки родител/полагач грижа, който да общува с него/нея след занятията, за да установи контакт и да предложи своята подкрепа.

От консултиране към действие

„Ние разработихме свой собствен въпросник за родителите/полагащите грижа, чиито деца посещават нашата забавачка. Той се основаваше на въпросника с индикаторите и на адаптирания въпросник с индикаторите. В резултат от това набелязахме четири области, в които имаше нужда от промени:

- да направим така, че всички родители/полагащи грижа да се почувстват въввлечени в дейностите на нашата забавачка;
- да покажем на родителите/полагащите

грижа, че всички деца са еднакво важни за нас;

- да не забравяме редовно да проверяваме дали родителите/полагащите грижа знаят какво се случва;
- редовно да разясняваме на родителите/полагащите грижа как да помагат на децата си вкъщи.”

Определяне на приоритетите за развитие

Какво може да се промени в културите, политиките и практиките, за да се насърчат играта, научаването и участието?

Анализиране на информацията

За да съставят списък с приоритетите за развитие, членовете на групата за планиране трябва да анализират възгледите на хората, с които са се консултирали. В този анализ могат да бъдат въввлечени и останалите, но това зависи от големината на детското заведение. За подпомагане на процеса може да бъде привлечен критичен приятел. Тъй като консултациите отнемат доста време, идеите на всяка група е добре да бъдат обобщавани непосредствено след тяхното събиране.

В началото информацията от децата, родителите/полагащите грижа, практиките и членовете на управителния комитет/настоятелите трябва да се съхранява по групи. Това ще даде възможност да се изследват различията в гледните точки. Може да се окаже важно да се отчетат и разликите между подгрупите като тази на доброволците или на родителите на по-малките и на по-големите деца.

Събиране на допълнителна информация

Преди окончателно да се определят приоритетите, може да се наложи да се събере допълнителна информация. По време на досегашните консултации е възможно да са се появили въпроси, които изискват по-нататъшно изясняване. Някоя от групите може да повдигне въпроси, които трябва да бъдат зададени на другите групи. Например хората, които са отскоро в детското заведение, може да бъдат попитани доколко са били подкрепени при постъпването, дори ако практиките с по-голям опит считат, че процесът на въвеждане в работата е бил успешен.

Събирането на допълнителна информация може да се съчетае с работа по развитието. Например възможно е установяването на приоритети за усъвършенстване на дейностите в измерение В да е свързано с наблюдение и преоценка на начина, по който дейностите се планират и реализират. Това само по себе си може да доведе до по-добро сътрудничество и до подобрения в организацията на дейностите.

Да се вслушаме в предложенията

„Въпреки че на консултативната среща родителите/полагащите грижа се изказаха много положително за нашата целодневна детска градина, един от тях сподели, че биха желали да имат повече информация за съдържателната работа и ние решихме, че трябва да се погрижим за това. Директорът и аз се разбрахме, че една седмица преди началото на работата по определена тема (която продължава пет седмици) ще попълваме формуляр „Дейности за вкъщи“ (виж Фигура 10). Формулярът ще информира родителите/полагащите грижа за областите, в които ще работим, песничките, които

ще учим и дейностите, които препоръчваме за домашни занимания. Така родителите/полагащите грижа ще имат възможност да осигуряват на детето необходимите за заниманията в детската градина материали или да го насърчават да събира неща, свързани с темата. Решихме, че когато детето се води на детска градина от баба или дядо, този метод ще държи родителите информирани за случващото се в градината. Много от родителите/полагащите грижа искаха повече ежедневна/ежеседмична информация и затова монтирахме табло за съобщения.”

Фигура 10 Дейности за вкъщи

Име на детската градина
Лого

Скъпи родители/полагащи грижа,

По-долу сме посочили темата, по която ще работим от до

С най-добри пожелания,

Екипът на детската градина

Областите, в които ще се работи, са:

Ще разучаваме следните стихчета и песнички:

Може да помогнете на детето си да изследва посочената тема у дома или когато излизате навън. Препоръчваме ви следните дейности:

Индексът в действие

„Консултациите с родителите/полагащите грижа ни накараха да удължим сутрешните занимания до обяд, като включим и разходка. Те се оказаха много полезни и ние вече ще ги правим редовно.”

Съставяне на списък с приоритети

Определянето на приоритети за развитие не означава просто да се изведат въпросите, които се срещат най-често по време на консултациите. Планиращите не трябва да пренебрегват мненията на по-слабите групи – в частност, необходимо е идеите на децата и родителите/полагащите грижа да намерят отражение в плана. Избраните приоритети ще бъдат много различни по обхват и спрямо времето и ресурсите, необходими за тяхното реализиране. Трябва да се запази балансът между краткосрочни и дългосрочни приоритети.

Фигура 11 представя някои примери за приоритети, набелязани по време на работата с *Индекса*.

Фигура 11 Приоритети, определени в процеса на работа с *Индекса*

- Въвеждане на ритуали за приветстване на нови деца и практики и за отбелязване на тяхното напускане.
- Организиране на обучения за професионално развитие, насочени към съобразяването на дейностите с различните интереси и опит на децата и младите хора.
- Изясняване на управленския механизъм и на възможностите за професионално развитие на практиците.
- Подобряване на достъпността за деца и възрастни хора с увреждания.
- Насърчаване на положително отношение към етническото многообразие чрез дейностите и експозициите.
- Интегриране на всички форми на подкрепа.
- Организиране на съвместни обучения за специалисти от областта на здравеопазването, социалните услуги и образованието.
- Осъществяване на съвместни дейности за децата.
- Разработване на стратегия срещу тормоза.
- Усъвършенстване на начина, по който новите деца се въвеждат и получават подкрепа в детското заведение.
- Стимулиране на въвличането на децата в избора на ресурси и дейности.
- Подобряване на общуването между практиците и родителите/полагащите грижа.
- Подобряване на репутацията на детското заведение сред хората от местната общност.

ФАЗА 3

Изработване на приобщаващ план

- Преглед на приоритетите през призмата на рамката за планиране
- Включване на приоритетите в план за развитие



Третата фаза от работата с *Индекса*, която изисква поредица от срещи по конкретни теми, въвлича групата за планиране в изработването на план за развитие. Използва се рамката за планиране на *Индекса*, за да се прецени какво е необходимо да се промени в културите, политиките и практиките на детското заведение за постигане на всеки отделен приоритет.

Преглед на приоритетите през призмата на рамката за планиране

Рамката за планиране, състояща се от измеренията и секциите, е представена във формата за обобщение на планираното на страница 97. Всеки член на групата трябва да разполага с копие от тази форма, за да може групата да прегледа приоритетите, набелязани в края на Фаза 2, и да обсъди какво ще бъде въздействието на всеки един приоритет от дадена секция и измерение върху работата в останалите секции.

Индексът в действие

„Родителите/полагачите грижа вече разговарят с нас. Те вероятно ни чувстват по-близки, откакто ги въвлякохме, търсейки тяхното мнение.“

Преглед на старите приоритети

Групата трябва да разгледа и приоритетите, които вече са заложили в училищния план, както и онези от тях, набелязани по време на инспекции. Необходимо е участниците да решат дали ще променят тези приоритети, така че те да подпомогнат приобщаващото развитие на детското заведение като цяло.

Включване на приоритетите в план за развитие

Всеки приоритет трябва да се анализира внимателно, като се обсъди срокът за неговото реализиране, необходимите ресурси и значението му за професионалното развитие. По някои от приоритетите може да се постигне напредък в рамките на няколко седмици или няколко месеца. Заедно с това други от тях, включващи реконструкции или мащабни промени в културата или начина на работа, може да отнемат повече време. Формулирането на краткосрочни, средносрочни и дългосрочни цели ще подпомогне проследяването на работата върху по-амбициозните приоритети.

Повечето от дейностите изискват човешки и/или материални ресурси, които може да са налични, но може и да не са. Планът трябва да включва метод за оценка на напредъка. Необходимо е да се уточнят критерии за

Индексът в действие

„Ние осъзнахме, че нашите извънучилищни клубове не използват в работата си ресурси, свързани с пътуващите общности³². Решихме да разговаряме с местните хора, да подобрим достъпа на клубовете до ресурси, имащи отношение към пътуващите общности, и да се свържем със Службата за образование на пътуващите общности.”

напредък, като въпросите на *Индекса* могат да послужат за изясняване на очакваните резултати. Един от членовете на групата за планиране трябва да поеме отговорност за проследяване на напредъка по отделните приоритети, въпреки че ако работата потръгне, всички служители в детското заведение ще споделят отговорността за осъществяването на плана. Щом участниците в групата набележат своите идеи, те трябва да ги обсъдят с останалите практики и с членовете на управителния комитет/настоятелите.

Детските заведения, които не са свикнали с този начин на планиране, може да потърсят съдействие от външен специалист или от своя критичен приятел. Съдружието на Източен Съсекс за отглеждане и работа с деца в ранна възраст препоръчва използването на опростена форма за планиране. Пример за употребата на такава форма е представен на Фигура 12, а историята, свързана с него, ще намерите в карето по-долу. Подобен план за действие може да бъде съставен за всеки приоритет от плана за развитие.

Изработване на приобщаващ план

Една занималня нямаше план за развитие и реши да си изработи такъв с помощта на *Индекса*. След като използва материалите от *Индекса* при обсъжданията с персонала и родителите/полагащите грижа, групата за планиране очерта две области за промяна: сътрудничество между членовете на персонала и планиране на дейностите с активно въвличане на всички деца. Така се стигна до план за действие, който описваше как ще бъдат постигнати тези приоритети и колко време ще отнеме това. Планиращите разделиха пътя към целта на поредица от задачи и разпределиха отговорностите по тяхното изпълнение. Те набелязаха необходимите ресурси и изработиха график за проследяване на напредъка. Планиращите информираха родителите/полагащите грижа и другите заинтересовани страни за своите намерения. Те закачиха плана за действие на таблото за обяви и започнаха да отбелязват върху него своите постижения. Фигура 12 представя плана за първите няколко месеца, който се отнася до едната от

приоритетните области. Някои от дейностите бяха изпълнени по-бързо от очакваното, но планиращите трябваше да преразгледат плана, когато осъзнава, че хората не желаят да се включат в планирането, ако не им се плати за тази допълнителна работа (виж точки 2, 3, 6 и 7 от плана за действие).

Освен това членовете на персонала забелязаха, че някои от тях са по-ангажирани с планирането и процеса на реализация, отколкото другите, и обсъдиха как да направят така, че всеки да се чувства въвличен. Те се постараха всички да бъдат информирани за напредъка. Това доведе до допълнително допитване до родителите/полагащите грижа за техните очаквания от занималнята. В резултат бяха установени нови приоритети. Служителите откриха, че процесът ги зарежда с желание за работа.

³²Тук с „пътуващи общности“ превеждаме английския термин „Travellers“, който означава хора с номадски начин на живот – пътуващи роми, циркови артисти и т. н. За образованието на децата от тези общности във Великобритания се грижат специални местни институции, наречени „Служби за образование на пътуващите общности“ (Traveller Education Services). – Бел. пр.

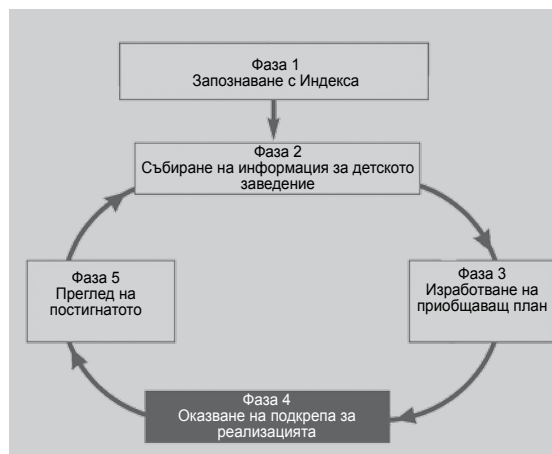
Фигура 12 План за действие по индикатор А.1.3. „Практиците работят добре заедно“

Какво искаме да постигнем?	Какви стъпки ще предприемем?	Кой ще го направи?	Какви ресурси са необходими?	Кога ще оценим напредъка?	Какви са знаците за напредък?	Какво се случи?
Да работим по-добре заедно (планирано за периода от септември до декември)	1. Организиране на ежемесечна среща на целия екип 2. Планиране на дейностите по двойки 3. Реализиране на дейностите по двойки	Мери ще състави списък с датите. Всички ще се стараят да присъстват. Всеки член на персонала ще набелязва по една дейност седмично и ще я планира със своя партньор. Всеки член на персонала ще реализира по една дейност седмично в сътрудничество с партньора си.	Наем за зала за 1 час всеки месец Никакви	Декември Октомври	По-голямата част от персонала присъства на всяка среща Членовете на персонала си сътрудничат	Присъствието беше отлично, но решението да се наема зала е свързано с допълнителни разходи. Необходимо е да се въвлече управителният комитет. Това не сработи добре, тъй като в първоначалния план за него не беше предвидено време. Освен това беше трудно да се прецени дали планираното се случва, затова виж т. 6.
		Всеки член на персонала	Никакви	Октомври	Членовете на персонала си сътрудничат	Това не сработи добре, тъй като в първоначалния план за него не беше предвидено време. Освен това беше трудно да се прецени дали планираното се случва, затова виж т. 6.
		Всеки член на персонала ще реализира по една дейност седмично в сътрудничество с партньора си.	Ничо	Октомври	Членовете на персонала си сътрудничат	Това не сработи добре, тъй като в първоначалния план за него не беше предвидено време. Освен това беше трудно да се прецени дали планираното се случва, затова виж т. 6.
	4. Персоналът остава на кафе след края на занятията в петък	Джейн ще купи кафе и вкусни бисквити и деликатно ще следи дали хората остават.	Кафе и т. н.	Октомври и ноември	Повечето от членовете на персонала остават на кафе	Хората, които не работят в петък, пропусаха срещите, затова сега пием кафе и в сряда.
	5. Празненство за персонала по случай Коледа	Джейн ще събере идеи и после ще планира събитието.	Фантазия	На срещите на екипа	Незабравима вечер за повечето, ако не и за всички колеги	Беше много трудно да се съобразим с предпочитанията на всички, но успяхме.
Преразглеждане на плана за действие						
	6. Членовете на персонала планират по една дейност седмично по двойки	Всички колеги ще информират Мери какво са свършили по тази задача. Мери ще си води бележки.	1 час допълнително заплащане на човек на две седмици	Ноември	Бележки от всяка седмична среща за планиране	След известни перипетии работата потръгна. Възможността да се планира както трябва помогна на всички.
	7. Членовете на персонала реализират по една дейност седмично по двойки	Всички колеги ще записват какво са свършили в специален дневник.	1 час допълнително заплащане на човек на две седмици	Ноември	Дейностите са описани в дневника	Дейностите по двойки не се получаваха в началото, но после потръгнаха. Някои двойки доста се затрудниха.

ФАЗА 4

Оказване на подкрепа за реализацията

- Въвеждане на приоритетите в практиката
- Оказване на текуща подкрепа



Индексът в действие

„Ние решихме да се съсредоточим върху превръщането на политиките на „специалните образователни потребности“ в приобщаващи политики. Сега имаме координатор по приобщаването вместо „координатор по специалните образователни потребности“, но по-важното е, че се промени начинът на работа и вече се отчитат потребностите на всички деца.”

Четвъртата фаза от процеса на работа с *Индекса* включва въвеждане на приоритетите в практиката и впоследствие – оказване на текуща подкрепа за развитието. Това може да наложи допълнителни проучвания и да се превърне във форма на изследване, насочено към действие.

Въвеждане на приоритетите в практиката

Ще илюстрираме начина, по който приоритетите се въвеждат в практиката, с няколко примера.

Приоритети в детската градина

Работещите в една частна детска градина бяха загрижени за едно от децата, на което останалите се подиграваха заради необичайния му външен вид. Практиците решиха да използват въпросите от Б.2.9. „Тормозът е максимално ограничен“, за да определят степента на проблема. Те потърсиха начини да развият взаимното уважение между малчуганите и зачитането на многообразието с помощта на В.2.3. „Различията между децата се използват като ресурси в подкрепа на играта, научаването и участието“. Те изследваха и собствените си нагласи. В резултат от това практиците започнаха да

отделят повече внимание на поведението на децата през свободното време и включиха в занятията повече картинки и примери, свързани с въпросите за различието. Те помислиха за езика, който използват, когато описват различията между децата. Практиците обсъдиха позитивни подходи, които да прилагат в отношението си към въпросното дете, за да повишат самочувствието му и да променят начина, по който останалите го възприемат – например като му възлагат водеща роля в различни дейности.

Добре дошли в нашата забавачка!

Практиците в една забавачка се фокусираха върху посрещането на родителите/полагашите грижа, използвайки А.1.1. „Всеки се чувства добре дошъл”. Те забелязаха, че между родителите/полагашите грижа има йерархия и някои от тях се ползват с повече привилегии от другите. Практиците помислиха за въздействието на този факт върху децата и поканиха районния координатор по приобщаване от Съдружието за отглеждане и работа с деца в ранна възраст, за да споделят своя проблем. Те обсъдиха механизма, по който техните нагласи и поведение спрямо децата влияят върху начина, по който децата възприемат собствените си способности. Практиците решиха да напра-

вят така, че възпитателите ежедневно да отделят време за приятелски разговор с всеки родител, когато той идва да доведе или да вземе детето си. Това донесе непредвидена полза – установяването на контакти между родителите, както и между тях и практиците. В хода на обсъжданията те започнаха да изследват индикатори А.2.2. „Очакванията към всички деца са високи” и В.1.5. „Дейностите разчупват стереотипите”, за да ограничат ефекта от ниските очаквания и влиянието на стереотипите.

Една от формите на изследване, насочено към действие, включва поредица от въпроси, силно наподобяващи въпросите от *Индекса*:

- Какво се случва?
- Какво мислите за това, което се случва?
- Какво трябва да започне да се случва?
- Как ще въведете това, което е необходимо да се случи, в практиката?

Прегледът на работата на детското заведение с помощта на *Индекса* вероятно ще накара групата за планиране и другите практики да се вгледат по-внимателно в случващото се, отколкото са го правили досега. Наблюдението и описанието на практиките, особено когато е свързано с опит да се погледне заведението през погледа на децата и подрастващите, сами по себе си може да бъдат ефективен начин за въвеждане на промяна.

Индексът в действие

„Сега, щом децата дойдат на градина, ние ги водим в тяхната група, където останалите деца ги поздравяват с „добре дошли” и казват тяхното име или махат с ръце за поздрав в зависимост от възрастта. След това отговорникът на групата ги приветства с прегръдка, пита ги как се чувстват и ги кани да се включат в заниманията с останалите деца и играчките. Играта, особено на едно от децата, което имаше проблеми с приспособяването, се подобри, след като започнахме да го приветстваме по този начин.”

Оказване на текуща подкрепа

След въвеждане на приоритетите в практиката ангажираността на хората, които са въввлечени, трябва непрекъснато да се поддържа. Дейностите за изграждане на по-приобщаващи култури може да продължат с години. Но от своя страна въведените от тях промени вероятно ще стимулират въввлечането на практиците, членовете на управителния комитет/настоятелите, децата и родителите/полагашите грижа в осъществяването на конкретни изменения в политиките и практиките. В контекста на сътрудничество хората разчитат един на друг и се подпомагат взаимно.

Ако приоритетите проблематизират дълбоко вкоренени вярвания и ценности, за преодоляване на съпротивата може да се изисква значително усилие. Възможно е някои практики, деца или родители/полагаша грижа да не са съгласни с определена промяна. Членовете на групата за планиране трябва да насърчат споделянето на различията и да коригират

нововъведенията, така че да получат подкрепа от колкото може повече хора.

С грижа за общуването

Структура на местната власт получи финансиране за обучение на практики в детски заведения за работа с *Индекса*. Към края на първата среща в едно от заведенията практиците разгледаха въпросника на *Индекса* и след това избраха индикатор от всяко измерение, съответстващ на области, в които имаше нужда да се работи допълнително. При обсъждането на измерение В няколко от тях отбелязаха, че общуването между децата не се насърчава достатъчно и затова се спряха на индикатор В.1.2. „Дейностите насърчават всички деца да общуват”. Когато прегледаха внимателно въпросите, включени в индикатора, те установиха, че много от нещата, които вече правят, могат да се използват и напред, но забелязаха и области, в които има нужда от допълнителни усилия. Те обсъдиха кога се случва децата да разговарят с тях и помежду си по време на дневните занимания (В.1.2.ж), дискутираха кои въпроси са „отворени” (В.1.2.й) и какво означава да се насърчава усвояването на език, чрез който да се мисли и говори за научаването (В.1.2.з).

Всички участници считаха, че децата трябва да разполагат със собствено пространство за игра, учене и общуване с другите, в което възрастните да не се месят прекалено много. Но независимо от това се получи ползотворна дискусия за начините, по които възрастните могат да стимулират играта, научаването и общуването, да премахват бариерите пред тях и да се включват в съвместни дейности с децата. Това им даде нови идеи и им помогна да осмислят собствените си чувства и преживяванията на другите.

Преди следващата обучителна среща практиците направиха някои наблюдения на начина, по който протича един ден в детското заведение. Те откриха, че въпреки оживеното общуване в детската група повечето от комуникацията с възрастните се ограничава до даването на наставления от тяхна страна. Освен това някои от децата общуват помежду си, докато други рядко се включват в разговорите. На следващата среща от курса участниците съставиха план за действие с цел да разширят и задълбо-

чат възможностите за общуване в детското заведение.

- Те решиха, че се нуждаят от допълнителни насоки как да стимулират езиковото общуване на децата и си уговориха среща със специалиста по „насърчаване на езиковото развитие и общуването” от местната администрация.
- Заеха се да реорганизируют времето за закуска, тъй като то представляваше добра възможност за непринудено общуване. Решено бе децата да седят в малки групи заедно със своя възпитател.
- Членовете на групата планираха да анализират качеството на разговорите, които водят с децата по време на съвместните дейности. Те решиха да споделят помежду си на своите седмични срещи идеи за това как да улесняват децата по-често да общуват с възрастните.
- Те се споразумяха да споделят и как са успели да стимулират децата, които са постеснителни или избягват да разговарят, да общуват с другите деца.
- Участниците решиха да използват времето, прекарвано с родителите, за да научават за какво обичат да говорят децата им вкъщи и така да направят детското заведение по-гостоприемно.

На следващата среща от курса те разказаха как се развиват нещата.

Някои от тях се бяха сблъскали със затруднението да се отучат от навика да задават въпроси, чиито отговори вече знаят. Те обсъдиха как могат да свържат своето професионално поведение с начина, по който се държат вкъщи, със собствените си деца или с други деца, които познават добре, и как „професионалният” маниер на говорене може да потисне детското общуване. Споделиха и че вече се идентифицират по-силно с начина, по който родителите възприемат децата си, както и че откриват начини да свързват заниманията в детското заведение със случващото се вкъщи, използвайки индикатора А.1.6. „Практиците свързват случващото се в детското заведе-

ние с живота на децата у дома”, който бяха избрали измежду предложените в измерение А. Участниците разказаха как са задавали на децата въпроси, чиито отговори наистина ги интересуват и как включването им като равнопоставени участници в общи дейности с малчуганите е улеснило неформалното общуване.

На следващите срещи те започнаха да работят по проблеми в другите измерения и да разказват как децата по-често споделят с тях своите идеи, докато се занимават с някоя игра, или им показват как майсторят някой модел или строят нещо. Децата по-често канеха членове на персонала да се включат в техните ролеви игри и говореха повече за това, което се случва въкъщи.

Както сподели един от практиците, „Ние усещаме, че вече познаваме децата по-добре”. След допълнителното обучение за езиковото общуване на децата друг участник отбеляза: „Беше полезно, но благодарение на нашата работа по *Индекса* и на това, че сега споделяме повече помежду си, ние вече правим много от нещата, за които стана дума в курса”.

ФАЗА 5 Преглед на постигнатото

- Преглед и документиране на напредъка
- Преглед на процеса на работа с Индекса
- Планиране на следващите стъпки



Група прави преглед на цялостния напредък по плана. Участниците разглеждат и по-мощните промени в културите, политиките и практиките. Те обсъждат измененията, които трябва да се въведат в процеса на работа с *Индекса*. Индикаторите и въпросите, адаптирани към нуждите на детското заведение, се използват за оценка на настъпилите промени и за формулиране на нови приоритети в плана за развитие през следващата година.

Краят на Фаза 5 бележи връщане към Фаза 2 и по този начин се затваря цикълът на планирането за развитие.

Преглед и документиране на напредъка

Индексът в действие

„Доволен съм от резултатите, които постигнахме в изпълнение на нашия план за действие, и мисля, че успяхме да осъществим заложеното в индикатора.”

Напредъкът в изпълнението на плана за развитие трябва редовно да се оценява спрямо критериите, заложените в плана по време на Фаза 3. Участникът в групата за планиране, който носи цялостната отговорност за съответния приоритет, трябва да следи за проследяването и документирането на напредъка и за въвеждането на необходимите корекции в плана. Това може да включва разговори с практиките, децата, членовете на управителния комитет/настоятелите и родителите/полагащите грижа, проучване на политическите документи на организацията, както и наблюдение на дейностите. Резултатите от проследяването трябва да се обсъждат в групата за планиране и ако е необходимо, членовете ѝ трябва да въвеждат промени в плана за развитие.

Информирание на всички въвлечени

Група за планиране трябва да се грижи всички да бъдат информирани за напредъка. Това може да става чрез срещи, работа по професионално развитие, представяния, бюлетини, целенасочено споделяне, табла за обяви, както и с помощта на организации в общността. Освен да информират останалите, членовете на групата трябва и постоянно да се допитват до различни хора за тяхното мнение относно напредъка в работата по развитието.

Индексът в действие

„Най-голямата отплата е да видиш промяната у децата. Те вече се чувстват ценени.“

Преглед на процеса на работа с *Индекса*

Процесът на работа с *Индекса* също изисква оценка. Групата за планиране трябва да преосмисли начина, по който е използвала *Индекса*, и да реши как може да се подобри работата с материалите в подкрепа на развитието през следващите години. Участниците трябва да преценят доколко *Индексът* им е помогнал да се ангажират с приобщаващи методи на работа. Групата трябва да преразгледа членството си, да прецени доколко добра е била подготовката на членовете за изпълнение на задачите, да помисли как са протекли консултациите с другите групи и да измери успеха при въвличането на останалите в работата. В този процес критичният приятел също може да помогне, но успехът на самооценката зависи от готовността на участниците да проблематизират собствените си практики. Фигура 13 съдържа въпроси, които ще помогнат на групата да оцени своята работа.

Фигура 13 Преглед на процеса на работа с *Индекса*

- Как оценявате работата на групата по отношение на членството в нея, ролята на критичния приятел, консултациите с другите, разпределянето на задачи в нея и споделянето на отговорности за развитие с хората извън нея?
- До каква степен бяха възприети по-приобщаващи методи на работа?
- До каква степен самият процес на работа с *Индекса* допринесе за възприемане на по-приобщаващ подход?
- По какъв начин основните идеи в *Индекса* (приобщаване, бариери пред играта, научаването и участието, ресурси в подкрепа на играта, научаването и участието и подкрепа за многообразието) повлияха върху мисленето и действията на практиците и другите хора?
- До каква степен рамката за планиране, състояща се от измеренията и секциите на *Индекса*, помогна за структурирането на плана за развитие?
- До каква степен индикаторите и въпросите помогнаха за набелязване на приоритети или за конкретизиране на приоритетите по начин, различен от досегашния?
- Доколко беше приобщаващ процесът на консултиране и кой друг може да бъде въвличен в него през следващите години?
- До каква степен приоритетите за развитие бяха избрани въз основата на задълбочено проучване на необходимите промени?
- До каква степен оценката на напредъка в работата по развитието се основаваше на задълбочено проучване на реалните резултати?
- По какъв начин се поддържаха процесът на развитие и как може той да бъде усъвършенстван в бъдеще?

Индексът в действие

„Председателят на нашия управителен комитет организира малка група, която да планира следващите стъпки от работата по Индекса, защото видяхме колко е полезен този инструмент.”

Планиране на следващите стъпки

Екипът по планирането е най-добре подготвен да реши как да се подновят използването на материалите и процесът на работа с *Индекса* в бъдеще. В много от детските заведения на този етап повечето практики вече ще са запознати с *Индекса*, но за новопостъпващите служители процесът трябва да бъде разяснен като част от въвеждането им в работата. Връщането към индикаторите и въпросите при прегледа на напредъка може да доведе до допълнителни проучвания в детското заведение. Това от своя страна може да разкрие начини, по които приобщаващата култура предизвиква непредвидени в плана промени. Там, където се развие силна приобщаваща култура, децата и техните родители/полагашите грижа ще започнат да популяризират приобщаващия подход към играта, ученето и участието и извън рамките на детското заведение.

В основното училище

Преди да започне да използва *Индекса*, основно училище „Хиндбрейк“ беше в списъка с „проблемни училища“ заради конфликти във взаимоотношенията между членовете на персонала и затруднения с дисциплината. Отношенията в училището и с настоятелите и родителите/полагащите грижа не бяха добри. Според директора персоналят „мислеше, че знае“ какво искат родителите/полагащите грижа. Служителите считаха, че „от тях се иска да правят неща, в които не вярват особено“. Децата не успяваха да посрещнат очакванията на учителите, а постиженията им се пренебрегваха. Взаимоотношенията с родителите/полагащите грижа, между членовете на персонала и между тях и децата имаха нужда от подобрене.

За целите на работата с *Индекса* беше организирана група за планиране, включваща настоятели, родители/полагащи грижа и членове на персонала. Ръководител на групата беше критичният приятел – човек, уважаван в училището и сред местната общност. Проведени бяха много широки консултации и резултатите се оказаха „изключително предизвикателни“. Така например мнението на родителите/полагащите грижа за нагласите на персонала към децата беше, че „те не се интересуват от тях“, „те си имат любимци“.

Още в началото беше подчертана важноста на общуването. Директорът започна, съсредоточавайки се върху предоставянето на информация на родителите/полагащите грижа и настоятелите, допускайки, че учителите и помощният персонал са достатъчно информирани. Но това не бе така. Някои от служителите се чувстваха изолирани и затова започнаха да се организират редовни екипни срещи, така че всеки да научава своевременно какво се случва. Брошурата с информация за училището беше пренаписана на разбираем език и родителите/полагащите грижа бяха поканени да обсъдят учебната програма и домашните задачи, както и да участват в някои от занятията заедно с децата си.

Постъпването в училище и неговото и завършване бяха обявени за „важни ритуали на прехода“. Например в церемонията при постъпване на новите ученици взеха участие родителите/полагащите грижа, учителите, председателят на настоятелството и председателят на родителско-учителската асоциация. Тя започна с обща среща и завърши с тържествен обяд. Родителите/полагащите грижа бяха поканени и за общата среща на следващия ден, на която децата получиха своите читанки. В края на учебната година беше организирано барбекю с музика на живо в чест на завършващите училище, родителите/полагащите грижа и настоятелите.

След консултации персоналят въведе още промени:

- В отговор на притесненията на родителите/полагащите грижа относно сигурността в училището беше инсталирана вътрешна система за комуникация, а на входа беше монтирана камера.
- На входа бяха поставени снимки на всички членове на персонала.
- В архива на всяко дете започнаха да се събират най-добрите му разработки от занятията.
- Започна издаването на училищен бюлетин, списван от Клуба по информационни и комуникационни технологии към 6-и клас.
- Директорът започна да прави обиколка на училището в началото и в края на деня.
- Въведено беше време за споделяне и отбелязване на примерното поведение и постиженията.
- Назначени бяха двама ресурсни учители, които при нужда да помагат на децата в трудна семейна ситуация да се справят с дейностите в училище.

Беше планирано създаването на училищен съвет и на „Клуб на усмивката“, в който избрани ученици щяха да бъдат обучени в себеутвърждаващо поведение и управление на конфликтите, за да оказват подкрепа на своите изолирани съученици. Според членовете на персонала *Индексът* беше помогнал на училището да постави детето „в центъра на образованието“:

„Ние поставяме детето в центъра, а всички останали – отговорниците по храненето, кухненския персонал, учителите, ресурсните учители, възпитателите и хигиенистите – са в кръга около него, като всеки от тях има право на глас. Детето трябва да научава и да се стреми към високи постижения, но то също така трябва да има и право на глас – не само да бъде обект на въздействие, но да може самото то да въздейства.“

Според директора използването на *Индекса* „ни помогна да тръгнем в една и съща посока“: „Виждам полза от използването му във всички училища, но мисля, че особено за училища като нашето, преминали през периоди на възход и падение, той действително води до развитие.“

ЧАСТ 3

МАТЕРИАЛИ ЗА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ПРЕГЛЕД: ИНДИКАТОРИ И ВЪПРОСИ

Индикатори – стр. 47

Индикатори с въпроси – стр. 50

ИЗМЕРЕНИЕ А. – Секция А.1.: Изграждане на общност – стр. 50

ИЗМЕРЕНИЕ А. – Секция А.2.: Въвеждане на приобщаващи ценности – стр. 58

ИЗМЕРЕНИЕ Б. – Секция Б.1.: Развиване на детско заведение за всички – стр. 63

ИЗМЕРЕНИЕ Б. – Секция Б.2.: Организиране на подкрепа за многообразието – стр. 69

ИЗМЕРЕНИЕ В. – Секция В.1.: Подпомагане на играта и научаването – стр. 78

ИЗМЕРЕНИЕ В. – Секция В.2.: Мобилизиране на ресурси – стр. 90



ИНДИКАТОРИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи *култури*

А.1. | Изграждане на общност

- ИНДИКАТОР**
- A.1.1. | Всеки се чувства добре дошъл.
 - A.1.2. | Децата си помагат взаимно.
 - A.1.3. | Практиците работят добре заедно.
 - A.1.4. | Практиците и децата се отнасят с уважение помежду си.
 - A.1.5. | Практиците и родителите/полагащите грижа си сътрудничат.
 - A.1.6. | Практиците свързват случващото се в детското заведение с живота на децата у дома.
 - A.1.7. | Практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите работят добре заедно.
 - A.1.8. | Всички местни общности са въввлечени в работата на детското заведение.

А.2. | Въвеждане на приобщаващи ценности

- ИНДИКАТОР**
- A.2.1. | Всеки, свързан с детското заведение, приема ценностите на приобщаването.
 - A.2.2. | Очакванията към всички деца са високи.
 - A.2.3. | Всички деца са еднакво ценени.
 - A.2.4. | Детското заведение помага на децата да се чувстват доволни от себе си.
 - A.2.5. | Детското заведение помага на родителите/полагащите грижа да се чувстват доволни от себе си.

ИНДИКАТОРИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.1. | Развиване на детско заведение за всички

- ИНДИКАТОР**
- Б.1.1. | Отношението към практиците при назначаване и издигане в длъжност е справедливо.
 - Б.1.2. | На всички новоназначени практики се оказва съдействие за навлизане в работата.
 - Б.1.3. | Детското заведение се стреми да приобщи всички деца от своя район.
 - Б.1.4. | Детското заведение осигурява физическа достъпност за всички хора.
 - Б.1.5. | На всички новопостъпили деца се оказва съдействие за навлизане в живота на детското заведение.
 - Б.1.6. | Практиците добре подготвят за прехода децата, които се местят в друго детско заведение.

Б.2. | Организиране на подкрепа за многообразието

- ИНДИКАТОР**
- Б.2.1. | Всички форми на подкрепа са координирани.
 - Б.2.2. | Дейностите по професионалното развитие помагат на практиците да откликнат на многообразието сред децата и младите хора.
 - Б.2.3. | Политиката на „специалните образователни потребности“ е приобщаваща политика.
 - Б.2.4. | Кодексът на практиките в сферата на специалните образователни потребности³³ се използва за преодоляване на бариерите пред играта, научаването и участието на всички деца.
 - Б.2.5. | Подкрепата за онези, чиито роден език е различен от официалния³⁴, носи полза за всички деца.
 - Б.2.6. | Политиката за справяне с проблемното поведение подобрява условията в детското заведение за всички деца.
 - Б.2.7. | Стремешът да се изключват деца, за които се приема, че развалят дисциплината, е сведен до минимум.
 - Б.2.8. | Бариерите пред посещаването на детското заведение са сведени до минимум.
 - Б.2.9. | Тормозът е максимално ограничен.

³³Department for Education and Skills (2001) *The Special Educational Needs Code of Practice*, London, DfES.

³⁴В оригинала: „чиито роден език е различен от английския“.
– Бел. пр.

ИНДИКАТОРИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи *практики*

В.1. Подпомагане на играта и научаването

- ИНДИКАТОР**
- V.1.1. | При планирането на дейностите се отчитат потребностите на всички деца.
 - V.1.2. | Дейностите насърчават всички деца да общуват.
 - V.1.3. | Дейностите насърчават участието на всички деца.
 - V.1.4. | Дейностите допринасят за разбиране на различията между хората.
 - V.1.5. | Дейностите разчупват стереотипите.
 - V.1.6. | Децата са активно въввлечени в процеса на игра и учене.
 - V.1.7. | Децата си сътрудничат в процеса на игра и учене.
 - V.1.8. | Оценяването насърчава постиженията на всички деца.
 - V.1.9. | Практиците изграждат спокойна атмосфера, основана на взаимно уважение.
 - V.1.10. | Практиците си партнират при планирането, оценяването и реализирането на дейностите.
 - V.1.11. | Ресурсните учители подпомагат играта, научаването и участието на всички деца.
 - V.1.12. | Всички деца участват при провеждането на специални мероприятия.

В.2. Мобилизиране на ресурси

- ИНДИКАТОР**
- V.2.1. | Детското заведение е добре организирано, така че да насърчава играта, научаването и участието.
 - V.2.2. | Ресурсите се разпределят по справедлив начин.
 - V.2.3. | Различията между децата се използват като ресурси в подкрепа на играта, научаването и участието.
 - V.2.4. | Знанията и уменията на практиците се оползотворяват пълноценно.
 - V.2.5. | Практиците разработват и споделят ресурси, чрез които насърчават играта, научаването и участието.
 - V.2.6. | Ресурсите, налични в района на детското заведение, се познават и използват.

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.1 | Изграждане на общност

ИНДИКАТОР А.1.1 |

Всеки се чувства добре дошъл

- а) При първия си контакт с детското заведение хората срещат ли приятелско и добронамерено отношение?
- б) Атмосферата в детското заведение приветлива ли е?
- в) Служителите поздравяват ли редовно децата и техните родители/полагащите грижа при среща и сбогуват ли с тях на раздяла?
- г) Детското заведение приобщава ли всички деца, включително децата с увреждания, децата от пътуващи общности и бездомните деца?
- д) Предоставя ли се на всички родители/полагащи грижа информация за дейностите и политиките?
- е) Информацията достъпна ли е за всички, независимо от езика, който говорят, или уврежданията им (например преведена ли е информацията на нужните езици, има ли я на Брайл, на аудиокасета, разпечатана с едър шрифт)?
- ж) Могат ли при необходимост да се ползват услугите на жестомимични и други преводачи?
- з) В информацията за детското заведение посочено ли е изрично, че всички деца от местните общности са добре дошли?
- и) Местните култури и общности представят ли се в положителна светлина при организирането на различни събития?
- й) Има ли установени позитивни ритуали за приветстване на новопостъпили деца и практики и за отбелязване на тяхното напускане?
- к) Децата/подрастащите приемат ли общата площ или помещенията като свои?
- л) Имат ли децата, родителите/полагащите грижа, практиците, членовете на управителния комитет/настоятелите и хората от местните общности чувството, че са стопани на детското заведение?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.1 | Изграждане на общност

ИНДИКАТОР А.1.2 | *Децата си помагат взаимно (виж В.1.7.)*

- а) Децата търсят ли помощ едно от друго и предлагат ли си взаимно съдействие, когато е необходимо?
- б) Провеждат ли се редовно дейности, които да дават възможност на децата да си помагат взаимно и да се грижат едно за друго?
- в) Отбелязват ли се наред с индивидуалните и груповите постижения на децата?
- г) Децата обръщат ли се към някой практик, когато те или техните връстници имат нужда от съдействие?
- д) Приятелските отношения насърчават ли се активно като източник на подкрепа?
- е) Децата сприятеляват ли се, или се конкурират за вниманието на своите връстници?
- ж) Децата избягват ли забележки, дискриминиращи останалите по признаци като раса, пол, сексуална ориентация и увреждане?
- з) Децата разбират ли, че очакванията към поведението на някои от тях може да бъдат различни в сравнение с очаквания към поведението на други?
- и) Децата приветстват ли постиженията на онези от тях, чието развитие протича по различен начин?
- й) От гледна точка на децата може ли да се каже, че споровете между тях се решават по справедлив и ефективен начин?
- к) Децата имат ли възможност да се застъпват за свои връстници, отношението към които според тях е несправедливо?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.1 | Изграждане на общност

ИНДИКАТОР А.1.3 | *Практиците работят добре заедно (виж В.1.10.)*

- а) Практиците отнасят ли се един с друг като човешки същества, а не само като изпълнители на определени професионални роли?
- б) Практиците отнасят ли се с уважение помежду си независимо от професионалната роля и статус?
- в) Отделя ли се еднакво внимание на важни събития като раждане, рожден ден или смърт в семейството независимо от статуса на човека, свързан с тях?
- г) Доброволците и платените служители еднакво ценени ли са?
- д) Практиците отнасят ли се с уважение помежду си независимо от пола или сексуалната ориентация?
- е) Практиците отнасят ли се с уважение помежду си независимо от класовата принадлежност и етническия произход?
- ж) Практиците отнасят ли се с уважение помежду си независимо от наличието на увреждане?
- з) Канят ли се всички практики на общите срещи на персонала?
- и) Идват ли всички практики на срещите?
- й) Участват ли всички практики в обсъжданията по време на срещите?
- к) Въвлечени ли са всички практики в планирането и прегледа на постигнатото?
- л) Екипната работа на практиците представлява ли модел за подражание за децата?
- м) Практиците знаят ли към кого да се обърнат при възникване на определен проблем?
- н) Практиците склонни ли са да обсъждат проблемите в работата си със своите колеги?
- о) Временно наетите/доброволците насърчават ли се да участват активно в живота на детското заведение?
- п) Въвлечени ли са всички практики при определянето на приоритетите за развитие?
- р) Чувстват ли се всички практики съпричастни към планирането за развитие?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.1 | Изграждане на общност

ИНДИКАТОР А.1.4 | *Практиците и децата се отнасят с уважение помежду си*

- а) Практиците обръщат ли се към всяко дете с уважение, използвайки името, което то предпочита, и произнасяйки го правилно?
- б) Децата отнасят ли се към всички практики с уважение независимо от тяхната възраст, външен вид, статус, пол или произход?
- в) Мненията на децата взимат ли се предвид, когато се обсъжда какво може да се подобри в детското заведение?
- г) Възгледите на децата оказват ли влияние върху работата на детското заведение?
- д) Отношението към всички практики и към децата предполага ли, че това са хора, които могат и да се учат, и да учат останалите?
- е) Практиците приемат ли храненето и преобличането на най-малките като възможности за игра, научаване и демонстриране на привързаност, вместо като тягостни задължения?
- ж) Възприема ли се усвояването на тоалетни навици като позитивно преживяване за децата, вместо като бреме за практиците?
- з) Децата помагат ли на практиците, когато бъдат помолени?
- и) Децата предлагат ли помощта си на практиците, когато видят, че те има нужда от помощ?
- й) Практиците въвлечат ли децата в рутинни дейности като подреждане и приготвяне на храна?
- к) Практиците и децата грижат ли се за чистотата и реда в детското заведение?
- л) Тоалетните и баните поддържат ли се в добър вид?
- м) Има ли чешма на удобно място, за да могат хората, чиято култура изисква това, да се измият след използване на тоалетната?
- н) Зачитат ли се предпочитанията, свързани с разбиранията за благоприличие и лично пространство?
- о) Децата знаят ли към кого да се обърнат, когато имат проблем?
- п) Децата разчитат ли на помощта, която ще получат за разрешаване на проблемите си?
- р) Отделя ли се необходимото внимание на значими събития като раждане, смърт или заболяване?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.1 | Изграждане на общност

ИНДИКАТОР А.1.5 | *Практиците и родителите/полагащите грижа си сътрудничат*

- а) Родителите/полагащите грижа и практиците уважават ли се взаимно независимо от статуса, или от това дали практиците полагат доброволен или платен труд?
- б) Практиците стремят ли се да изграждат близки отношения не само с майките, но и с бащите?
- в) Демонстрира ли се уважение към всички семейства, включително към тези, които се състоят от самотни родители/полагащи грижа, от родители/полагащи грижа от един и същи пол, към мултикултурните семейства и към много големите и много малките семейства?
- г) Полагат ли се специални усилия за изграждане на близки отношения с хората, полагащи грижа за изоставени деца?
- д) Добре информирани ли са всички родители/полагащи грижа за политиките и дейностите в детското заведение?
- е) Въвлечени ли са всички родители/полагащи грижа във взимането на решения, засягащи детското заведение?
- ж) Чувстват ли всички родители/полагащи грижа, че техните тревоги се приемат сериозно?
- з) Отчита ли се фактът, че някои родители/полагащи грижа се притесняват да се срещат с практиците и предприемат ли се мерки за преодоляване на тези притеснения?
- и) Предоставят ли се разнообразни възможности за участие на родителите/полагащите грижа?
- й) Различният принос, който отделните родители/полагащи грижа могат да си позволят, цени ли се еднакво високо?
- к) Родителите/полагащите грижа разполагат ли с разнообразни възможности да поговорят за своите деца с практиците както в присъствието на децата, така и без тях?
- л) Практиците ценят ли познанията на родителите/полагащите грижа за техните деца?
- м) Родителите/полагащите грижа и практиците имат ли възможност редовно да споделят впечатления за начина, по който децата общуват, играят и се учат в детското заведение и вкъщи?
- н) Родителите/полагащите грижа имат ли възможност редовно да споделят своите идеи за начините, по който може да се насърчат играта и научаването на децата?
- о) Родителите/полагащите грижа и практиците имат ли сходни виждания по въпроса за подходящото отношение към емоционалното поведение на бебетата и децата?
- п) Практиците информират ли ежедневно родителите/полагащите грижа за всяко значимо събитие, което има отношение към тяхното бебе или дете?
- р) Практиците и родителите/полагащите грижа обменят ли редовно информация за развитието на детето вкъщи и в детското заведение?
- с) Родителите/полагащите грижа и практиците сътрудничат ли си при решаването на въпроси, свързани с хигиената, като например справянето с въшките, редовното миене и къпането?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:



ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.1 | Изграждане на общност

ИНДИКАТОР А.1.6 |

Практиците свързват случващото се в детското заведение с живота на децата у дома

- а) Практиците стремят ли се да избягват възникването на конфликти между културата в детското заведение и родните култури на децата?
- б) Приема ли се, че всеки човек, а не само членовете на „етнически малцинства“, принадлежи към специфична култура или култури?
- в) Практиците познават ли родната култура на всяко дете и неговите семейни обстоятелства?
- г) Културите в детското заведение отразяват ли разнообразните класови, етнически, културни и житейски особености, които могат да бъдат открити сред децата, родителите/полагащите грижа и практиците?
- д) Практиците стараят ли се да формират навиците на хранене, обличане, ходене до тоалетната и къпане в сътрудничество с родителите/полагащите грижа?
- е) Практиците зачитат ли възгледите на родителите/полагащите грижа за достъпа до телевизия и компютърни игри?
- ж) Практиците стараят ли се опознават домашни навици, установени в семействата на отделните деца, и да се съобразяват с тях в работата си?
- з) Практиците включват ли родния език на децата при използването на специфични думи, галени обръщения, истории, песнички и стихотворения?
- и) Приема ли се фактът, че децата сериозно се разстройват, когато тяхната култура и идентичност остават неразбрани и незачетени?
- й) Отчита ли се възможността хората, отделени от своя дом, приятели и семейство, да страдат за тях?
- к) Отчита ли се болезненото преживяване за културна отчужденост, характерно за множество бежанци и търсещи убежище?
- л) Зачитат ли се културните норми за благоприличие?
- м) Практиците осигуряват ли на децата достъп до мероприятия в близост до дома им дори в случаите, когато детското заведение се намира извън района на дома?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.1 | Изграждане на общност

ИНДИКАТОР А.1.7 | *Практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите работят добре заедно*

- а) Практиците знаят ли какви са ролите и отговорностите на членовете на управителния комитет/настоятелите?
- б) Членовете на управителния комитет/настоятелите познават ли организационната структура на детското заведение и отговорностите на отделните практики?
- в) Членовете на управителния комитет/настоятелите имат ли възможност по всяко време да подпомагат работата на детското заведение?
- г) Може ли да се твърди, че уменията и познанията на членовете на управителния комитет/настоятелите се познават и ценят?
- д) Съставът на управителния комитет/настоятелството отразява ли многообразието сред местната общност?
- е) Членовете на управителния комитет/настоятелите добре ли са информирани за политиките, към които се придържа детското заведение?
- ж) Между членовете на управителния комитет/настоятелите и практиците има ли съгласие относно подкрепата, която ще бъде оказвана на детското заведение от комитета?
- з) Членовете на управителния комитет/настоятелите считат ли, че подкрепата им се цени независимо от техния статус?
- и) Имат ли възможност членовете на управителния комитет/настоятелите да участват във вътрешните обучения на практиците?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.1 | Изграждане на общност

ИНДИКАТОР А.1.8 | *Всички местни общности са въввлечени в работата на детското заведение*

- а) Въвлечени ли са всички местни общности, включително общността на възрастните хора, различните етнически общности, мъжете и жените, както и хората с увреждания в работата на детското заведение?
- б) Детското заведение участва ли в живота на местните общности?
- в) Местните общности споделят ли с практиците и децата общностни ресурси като библиотеки, зали за събрания и столове за хранене?
- г) Участват ли общностите на равни начала в живота на детското заведение независимо от признаци като класа, религиозни убеждения или етнически произход?
- д) Възприемат ли се всички аспекти на местните общности като ресурси за детското заведение?
- е) Практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите допитват ли се до мнението на хората от местните общности относно детското заведение?
- ж) Възгледите на хората от местните общности влияят ли върху политиките на детското заведение?
- з) Детското заведение насърчава ли кандидатстването на хора от местните общности при обявяване на свободни работни места?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.2 | Въвеждане на приобщаващи ценности

ИНДИКАТОР А.2.1 | *Всеки, свързан с детското заведение, приема ценностите на приобщаването*

- а) Изграждането на подкрепяща среда в детското заведение разглежда ли се като също толкова важно, колкото и напредъкът в научаването?
- б) Насърчаването на сътрудничеството приема ли се като също толкова важно, колкото и стимулирането на независимостта?
- в) Поставя ли се акцент върху ценността на различията, вместо да се насърчава придържането към една-единствена представа за „нормалност“?
- г) Многообразието разглежда ли се като ценен ресурс в подкрепа на играта, научаването и участието, вместо като проблем?
- д) Споделя ли се решимостта липсата на равни възможности в детското заведение да бъде сведена до минимум?
- е) Споделен ли е стремежът да се приобщават децата от различните местни общности, независимо от техния произход, постижения и увреждания?
- ж) Барьерите пред играта, научаването и участието възприемат ли се като възникващи в резултат от взаимодействието между децата, дейностите, другите хора и физическата среда?
- з) Приема ли се, че уврежданията възникват, защото хората с недъзи се сблъскват с негативни нагласи и институционални бариери?
- и) Практиците, родителите/полагащите грижа и децата избягват ли да обясняват възникването на бариери пред играта, научаването и участието с наличието на някакъв недъг у детето или у възрастния?
- й) Осъзнава ли се, че изключването на децата с тежки увреждания отразява в много по-голяма степен дефекти в нагласите и политиките, отколкото някакви затруднения от практически характер?
- к) Изключването възприема ли се като процес, провокиран от факта, че участието на децата не се подкрепя и цени, което може да доведе до отхвърляне от детското заведение?
- л) Осъзнава ли се съществуването на институционална дискриминация и необходимостта да се преодолеят всичките ѝ форми?
- м) Практиците и децата приемат ли, че дискриминацията се корени в липсата на толерантност към различията?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.2 | Въвеждане на приобщаващи ценности

ИНДИКАТОР А.2.2 | *Очакванията към всички деца са високи*

- а) Отношението към всички деца и подрастващи основава ли се на увереността, че техните възможности за научаване и развитие са неограничени?
- б) Насърчават ли се всички деца да вярват в своите възможности за научаване, социализация и участие?
- в) Практиците приемат ли, че е необходима целенасочена работа за преодоляване на ниските очаквания на определени групи деца, например на децата, лишени от родителска грижа, децата от пътуващи общности, чуждоезичните деца и децата от много бедни райони?
- г) Практиците избягват ли употребата на понятия, свързани с идеята за присъщи „способности“, когато описват уменията и познанията на децата?
- д) Практиците избягват ли да възприемат децата като притежаващи „способности“, дадени веднъж завинаги и разпознати въз основата на техните моментни постижения?
- е) Разглеждат ли се постиженията на децата в контекста на тяхното собствено развитие, а не спрямо постигнатото от другите?
- ж) Практиците избягват ли да вменияват на децата и техните семейства чувство за провал, когато детските постижения не се вписват в условната рамка на „нормалното развитие“?
- з) Практиците фокусират ли се върху това, което децата могат да правят в момента, включително използвайки външна помощ, вместо да се вглеждат в нещата, които децата все още не могат да правят?
- и) Насърчават ли се всички деца да се гордеят с постиженията си?
- й) Насърчават ли се всички деца да ценят постиженията на своите връстници?
- к) Практиците стараят ли се да ограничават употребата на негативни етикети спрямо амбициозни и усърдни деца и/или деца с развити умения в определени области?
- л) Практиците стараят ли се да ограничават негативното отношение към деца, които се затрудняват с дейностите?
- м) Практиците стараят ли се да ограничават обидните квалификации относно слабите постижения?
- н) Разпознава ли се страхът от провал, който някои деца изпитват, и работи ли се за неговото преодоляване?
- о) Практиците избягват ли да сравняват потенциалните постижения на някое от децата с постиженията на неговия брат или сестра или с тези на някое друго дете?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.2 | Въвеждане на приобщаващи ценности

ИНДИКАТОР А.2.3 | *Всички деца са еднакво ценени*

- а) Приема ли се многообразието сред децата по отношение на техните родни езици и произход за позитивен принос към живота на детското заведение и обществото като цяло?
- б) Приема ли се, че местните акценти и диалекти обогатяват детското заведение и обществото?
- в) Позитивно ли е отношението към различията между семейните структури?
- г) Практиците избягват ли да отдават предпочитания на хората от средната класа за сметка на тези, които произхождат от работнически семейства?
- д) Хората с хомосексуални наклонности приемат ли се от детското заведение като ценни от гледна точка на човешкото многообразие?
- е) Децата, които обикновено са сърдити или ядосани, ценят ли се толкова, колкото и децата, които изглеждат кротки, спокойни и разбрани?
- ж) Срамежливите и плахи деца ценят ли се толкова, колкото и децата, които са отворени и общителни?
- з) Отношението към децата с увреждания също толкова добронамерено ли е, колкото и към децата без увреждания?
- и) Еднакво ценени ли са децата, които се различават от останалите по своите постижения и своята зрялост?
- й) Приемат ли се различните интереси на децата за еднакво ценни?
- к) Еднакво ценени ли са всички деца, независимо дали са развили тоалетни навици или не?
- л) Участва ли всяко дете със свое собствено произведение при организирането на експозиции?
- м) Включват ли се всички деца, когато се споделят постиженията и опитът от заниманията в детското заведение или извън него?
- н) Постиганията на момчетата и момичетата и на децата с различна етническа и класова принадлежност приветстват ли се еднакво възторжено?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.2 | Въвеждане на приобщаващи ценности

ИНДИКАТОР А.2.4 |

Детското заведение помага на децата да се чувстват доволни от себе си

- а) Могат ли всички деца да разчитат на редовен контакт с практиците, който се осъществява индивидуално или в малки групи?
- б) Имат ли всички деца чувството, че практиците ги харесват?
- в) Играта възприема ли се като важна сама по себе си, вместо като средство за постигане на определени учебни цели?
- г) Приема ли се, че самоуважението е жизненоважно за благосъстоянието на детето и насърчава ли се изграждането му във всички дейности и взаимоотношения?
- д) Осъзнават ли практиците колко е важно да се зачитат идентичността и културната принадлежност на децата, включително на тези, които растат в мултикултурна среда?
- е) Могат ли децата да разчитат на подкрепа, когато е необходимо да си дадат сметка за своите чувства на болка, депресия или ярост?
- ж) Практиците отнасят ли се с разбиране към умората, която бебетата, децата или те самите понякога изпитват?
- з) Когато децата са гладни, уморени, щастливи, тъжни или самотни, практиците показват ли им, че ги разбират?
- и) Практиците дават ли си сметка за различните начини, по които децата предпочитат да бъдат успокоявани, когато са разстроени – например чрез прегръдка или просто разчитайки на присъствието на някой възрастен?
- й) Имат ли всички деца възможност да разполагат с лично пространство и време?
- к) Практиците осъзнават ли значението на пеенето и музиката за благосъстоянието на детето?
- л) Осъзнава ли се колко важна за детето е любимата му играчка?
- м) Практиците грижат ли се децата да взимат навреме всички лекарства, от които се нуждаят?
- н) Храната, която се дава на децата в детското заведение, съобразена ли е с изискванията на здравословното хранене?
- о) Детското заведение избягва ли да налага непрекъснато оценяване на развитието на детето?
- п) Участват ли децата в дейности на открито освен в занятията на закрито?
- р) Детското заведение помага ли на децата да научат на кого могат да имат доверие и как трябва да се пазят?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

А.2 | Въвеждане на приобщаващи ценности

ИНДИКАТОР А.2.5 |

Детското заведение помага на родителите/полагащите грижа да се чувстват доволни от себе си

а) Споделя ли се разбирането, че отглеждането на деца е една от най-важните дейности, с които някой някога би могъл да се захване?

б) Практиците зачитат ли желанието на родителите/полагащите грижа да станат свидетели на развитието на своите деца, например на първата усмивка, първата произнесена дума или фраза, първите опити за пълзене, за сядане или ходене?

в) Практиците осъзнават ли, че някои родители/полагащи грижа имат нужда от подкрепа, за да се почувстват уверени при изпълнение на своите родителски задължения?

г) Осигурени ли са възможности за общуване между родителите/полагащите грижа?

д) Оказва ли се подкрепа на майките, които предпочитат да кърмят своите бебета?

е) Практиците осъзнават ли колко е важно за някои родители/полагащи грижа да бъдат успокоени, че тяхната значимост няма да намалее заради контактите на децата им с други възрастни?

ж) Практиците осъзнават ли, че някои родители/полагащи грижа се притесняват техните бебета и малки деца да не се „привържат прекалено силно“ към други възрастни?

з) Практиците отчитат ли необходимостта да обсъдят с родителите/полагащите грижа факта, че техните деца имат неограничен капацитет за изграждане на емоционални връзки?

и) Има ли специално определен практик, на когото родителят/полагащият грижа да поверява бебето си в началото на занятията и от когото да го взема в края?

й) Родителите/полагащите грижа насърчават ли се да възпитават децата си, така че те спокойно да приемат раздялата?

к) Родителите/полагащите грижа вярват ли в способностите на практиците да успокояват децата/бебетата им, когато нещо ги разстрои в тяхно отсъствие?

л) Практиците оказват ли равностойна подкрепа на родителите/полагащите грижа от мъжки и женски пол?

м) Получават ли и двамата родители/полагащи грижа, които са разделени, информация за живота в детското заведение?

н) Практиците стараят ли се да бъдат информирани по деликатни въпроси като попечителство и лишаване от родителски права?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.1 | Развиване на детско заведение за всички

ИНДИКАТОР Б.1.1 | *Отношението към практиците при назначаване и издигане в длъжност е справедливо*

- а) Възможностите за растеж в кариерата достъпни ли са за всички, които го заслужават?
- б) Повишаването в длъжност отчита ли необходимостта да се поддържа баланс между половете и по отношение на произхода на работещите в детското заведение?
- в) Съставът на практиците отразява ли многообразието в местната общност – има ли представители на мъжкия и женския пол, хора със и без увреждания, хора на различна възраст, с различен етнически произход и класова принадлежност?
- г) Има ли ясна стратегия за премахване на бариерите пред назначаването на служители с увреждания?
- д) Избягва ли се високите позиции да се заемат предимно от хора, принадлежащи към определени групи в общността?
- е) Практиците имат ли възможност да споделят оплакванията си от несправедливо отношение и фаворизиране?
- ж) Практиците имат ли възможност да споделят оплакванията си от затрудненията, с които те или техни колеги се сблъскват заради ниско заплащане?
- з) Има ли активна политика за наемане на хора от определен пол и етнос или на хора с увреждания – изобщо на хора от групи, които не са справедливо представени в детското заведение?
- и) Издигнато ли е позитивното отношение към многообразието сред децата в ранг на основен критерий при подбора на практиците?
- й) Заместниците назначават ли се на равнопоставен принцип независимо от характера на заеманата позиция?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.1 | Развиване на детско заведение за всички

ИНДИКАТОР Б.1.2 | *На всички новоназначени практики се оказва съдействие за навлизане в работата*

- а) Има ли установена политика за въвеждане в работата и оказване на текуща подкрепа на новоназначените практики в детското заведение?
- б) Отчитат ли се трудностите при навлизането в работата, с които се сблъскват новите практики, особено когато това е свързано и с промяна на местожителството?
- в) Практиците, които отдавна работят в детското заведение, стараят ли се да не изключват новите колеги от своята общност и избягват ли да се разграничават от тях?
- г) Разполага ли всеки новопостъпил практик с ментор, който да му помага с навлизането в работата?
- д) Предоставени ли са възможности на всички практики, включително и на новопостъпилите, да споделят с останалите своите знания и опит?
- е) Предоставя ли се на новите практики основна информация за детското заведение?
- ж) Имат ли възможност новите практики да потърсят допълнителна информация и предоставя ли им се такава?
- з) Ценят ли се наблюденията за живота в детското заведение, споделени от новите практики и от студентите на стаж заради възможността да хвърлят нова светлина върху случващото се?
- и) Ценят ли се наблюденията на практиците, които напускат детското заведение, заради възможността от тях да се извлекат полезни поуки?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.1 | Развиване на детско заведение за всички

ИНДИКАТОР Б.1.3 | *Детското заведение се стреми да приобщи всички деца от своя район*

- а) Насърчават ли се всички деца от района да постъпят в детското заведение независимо от техните постижения или увреждания?
- б) Приобщаването на всички деца от местните общности оповестено ли е публично като официална политика на детското заведение?
- в) Практиците стремят ли се да премахват бариерите пред участието на различните етнически групи, населяващи района на детското заведение?
- г) Децата от пътуващи общности, гостуващите деца и децата на хора, които търсят убежище и на бежанците, насърчават ли се активно да постъпят в детското заведение?
- д) Децата от местната общност, които понастоящем посещават специални училища или други специализирани заведения, насърчават ли се активно да постъпят в детското заведение?
- е) Условиата за постъпване в детското заведение едни и същи ли са за всички деца, включително и за децата с увреждания?
- ж) Увеличава ли се с времето броят на децата от района спрямо броя на всички деца, които посещават детското заведение?
- з) Увеличава ли се с времето многообразието сред децата от местните общности, които посещават детското заведение?
- и) Детското заведение стреми ли се да определя такива такси, които не представляват пречка пред записването на децата от местните общности?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.1 | Развиване на детско заведение за всички

ИНДИКАТОР Б.1.4 |

Детското заведение осигурява физическа достъпност за всички хора

а) Разработен ли е план за подобряване на физическата достъпност в детското заведение?

б) Практиците знаят ли, че са длъжни да направят детското заведение физически достъпно³⁵ по силата на Закона срещу дискриминацията в сферата на уврежданията от 1995 г. и на Закона за специалните образователни потребности и уврежданията от 2001 г.³⁶?

в) В случаите, в които сградата се ползва и от други организации или хора, практиците стремят ли се да въвличат останалите обитатели в работата по осигуряване на физическа достъпност?

г) При осигуряване на достъпност в сградата отчитат ли се потребностите на глухите, слабо чуващите, слепите и слабо виждащите хора, както и на хората с физически увреждания – например посредством очертаването на водещи линии в коридорите или като се инсталират специални аудиосистеми?

д) Практиците отчитат ли необходимостта всички части на детското заведение да се направят достъпни, което включва коридорите, тоалетните, градините, детските площадки, местата за хранене и залите за представяне на експозиции?

е) Провеждат ли се консултации с хора с увреждания по отношение на достъпността?

ж) На достъпността гледа ли се като на средство за приобщаване не само на децата, но и на практиците, членовете на управителния комитет/настоятелите и родителите/полагащите грижа, които имат увреждания?

з) Разбира ли се фактът, че недостъпните сгради създават бариери пред много от възрастните хора?

и) Осъзнава ли се, че среда, достъпна за възрастни и деца с увреждания, е от полза и за родителите с малки деца?

й) Предвидено ли е обезопасено място, където родителите да оставят децата си преди началото на занятията и откъдето да ги взимат след края им?

к) Пространството дава ли възможност за маневриране с различни видове детски колички?

л) Практиците преценяват ли кои неща трябва да се слагат на ниво, достъпно за децата, и кои – по-високо, и подреждат ли материалите и оборудването, така че да са достъпни за деца и възрастни с различен ръст?

³⁵В българското законодателство физическата достъпност в регламентирана в Закона за устройство на територията, Закона за интеграция на хората с увреждания и Закона срещу дискриминацията. – Бел. пр.

³⁶Department for Education and Skills (2001) *Special Educational Needs and Disability Act*, London, The Stationery Office; Disability Rights Commission (2002) *Disability Discrimination Act 1995, Part 4: Code of Practice for Schools*, London, DRC; National Children Bureau (2002) *Early Years and the Disability Discrimination Act 1995*, London, NCB.

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.1 | Развиване на детско заведение за всички

ИНДИКАТОР Б.1.5 |

На всички новопостъпили деца се оказва съдействие за навлизане в живота на детското заведение

- а) Има ли установена политика за въвеждане на новопостъпилите деца³⁷ ?
- б) Програмата за въвеждане прилага ли се с еднакъв успех към децата и техните семейства, независимо дали постъпват в началото на учебната година или по друго време?
- в) Предоставя ли се на новите родители/полагащи грижа информация за организацията на местните образователни, здравни и социални услуги заедно с информацията за детското заведение?
- г) Програмата за въвеждане отчита ли степента на развитие и съобразена ли е с родния език на детето?
- д) Прима ли се като част от подготовката за постъпване децата да вземат със себе си някаква вещ от детското заведение и да я отнесат вкъщи?
- е) Предприемат ли се мерки за запознаване на детето с детското заведение преди постъпване?
- ж) Когато постъпят, децата насърчават ли се да донесат в детското заведение свои играчки от дома си?
- з) Практиците знаят ли, че в началото новопостъпилите бебета/малки деца се нуждаят от повече внимание, след като техните родители/полагащите грижа ги оставят?
- и) Практиците запознават ли новите деца с техни по-опитни връстници, щом постъпят в детското заведение?
- й) Предприемат ли се мерки в рамките на няколко седмици след постъпването да се установи доколко новите деца се чувстват като у дома си?
- к) Осигурява ли се подкрепа за децата, които се затрудняват да запомнят вътрешното разпределение в сградата, особено в началния период след постъпването им?
- л) Новопостъпилите деца знаят ли към кого да се обърнат, ако се сблъскат с трудности?

³⁷ Политиката или програмата за въвеждане определя начина, по децата ще бъдат подпомогнати да се чувстват като у дома си и да се включат в дейностите, след като постъпят.

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.1 | Развиване на детско заведение за всички

ИНДИКАТОР Б.1.6 |

Практиците добре подготвят за прехода децата, които се местят в друго детско заведение

- а) Практиците осъзнават ли колко е важно преместването в ново детско заведение да се планира предварително?
- б) Когато предстои преместване на детето от едно детско заведение в друго, практиците от двете заведения сътрудничат ли си, за да намалят стреса от промяната?
- в) Бебетата и малките деца запознават ли се предварително с новото детско заведение посредством посещения и снимки на хората и местата, които ги очакват?
- г) Предоставя ли се време на бебетата и малките деца да изследват новото място на спокойствие, придружени от възрастен, който им оказва подкрепа?
- д) Дейностите, характерни за новото място, упражняват ли се преди преместването?
- е) Практиците стремят ли се да не позволяват на своите чувства на загуба и нужда от уважение да възпрепятстват оказването на подкрепа за успешно преместване?
- ж) Практиците заявяват ли недвусмислено, че настаняването в обща среда е по-добрата възможност за децата с увреждания и другите деца, които се сблъскват с бариери пред своята игра, научаване и участие?
- з) Родителите/полагащите грижа за деца, категоризирани като притежаващи „специални образователни потребности“, получават ли подкрепа за намирането на гостоприемна местна алтернатива в обща среда, щом решат да напуснат детското заведение?
- и) Практиците добре информирани ли са за възможностите, с които разполагат родителите, напускащи детското заведение?
- й) Практиците споделят ли своята документация и опит, за да подкрепят играта, научаването и участието на детето след преместването му на новото място?
- к) Отчита ли се фактът, че за деца, които са преживели множество премествания, преходът към новата ситуация и раздялата с хората, спечелили доверието им, могат да бъдат по-трудни?
- л) Сведени ли са до минимум преместванията на децата, лишени от родителска грижа, с цел да се увеличи приемствеността в подхода към образованието им?
- м) Ако децата посещават повече от едно детско заведение, определен ли е на всяко от местата специален човек, който да ги посреща и да отговаря за тях?
- н) Ако децата посещават повече от едно детско заведение, поддържат ли отделните заведения връзка помежду си?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.2 | Организиране на подкрепа за многообразието

ИНДИКАТОР Б.2.1 | *Всички форми на подкрепа са координирани*

- а) Подкрепата разбира ли се като развиване на приобщаващи култури, политики, дейности и взаимоотношения, а не само като индивидуално подпомагане?
- б) Координирането на подкрепата приема ли се за приоритет и ръководи ли се от специално определен практик с опит?
- в) Подкрепата за децата, които се сблъскват с бариери пред своята игра, научаване и участие, приема ли се за задължение на всички практики?
- г) Плановите и политиките за организиране на подкрепа насочени ли са към премахване на бариерите пред играта, научаването и участието на всички деца?
- д) Приобщаващата политика за организиране на подкрепата заявена ли е пред външните доставчици на подкрепящи услуги?
- е) Планиран ли е начинът, по който външните подкрепящи услуги могат да подпомогнат приобщаващото развитие на културите, политиките и практиките?
- ж) Практиките познават ли всички външни услуги, които могат да се използват в подкрепа на играта, научаването и участието?
- з) Практиките консултират ли се с родителите, преди да потърсят съдействието на външни доставчици относно проблеми със здравето, развитието или благосъстоянието на децата?
- и) Практиките следват ли предварително установена процедура, насочена към благосъстоянието на децата и родителите/полагащите грижа, когато са необходими мерки за закрила на децата?
- й) Установените политики стремят ли се да постигнат най-доброто за детето, вместо да подпомагат защитата на професионални територии и/или съобразяването с ограничения от финансов характер?
- к) Практиките имат ли към кого да се обърнат, когато съветите, които получават от външни експерти, ги объркват?
- л) Между здравните и социалните служби и практиките в сферата на образованието установени ли са отношения на взаимно зачитане и сътрудничество, които са от полза за детското заведение?
- м) Практиките запознати ли са с действията, които могат да предприемат, ако не са удовлетворени от предоставената им подкрепа?
- н) Изисква ли се от доставчиците на услуги или от хората, които подпомагат детското заведение, да координират усилията си с други подобни дейности или инициативи?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.2 | Организиране на подкрепа за многообразието

ИНДИКАТОР Б.2.2 |

Дейностите по професионалното развитие помагат на практиците да откликнат на многообразието сред децата и младите хора

- а) Детското заведение разполага ли с улеснен достъп до подкрепа, консултации и обучение в сферата на приобщаването?
- б) Планирането на дейностите включва ли мерки за насърчаване участието на децата независимо от техния произход, опит, постижения или увреждания?
- в) Планирането на дейностите включва ли мерки за премахване на бариерите пред играта, научаването и участието?
- г) Дейностите по професионалното развитие помагат ли на практиците да работят добре заедно?
- д) Преподаването в партньорство с друг учител и съпътстващата го обратна връзка помагат ли на практиците да откликват на многообразието сред децата?
- е) Практиците наблюдават ли процеса на работа с цел да постигнат разбиране за гледната точка на децата?
- ж) Практиците участват ли в обучения за планиране и използване на методи за преподаване, основани на сътрудничество?
- з) Предоставят ли се на практиците възможности да подобряват сътрудничеството помежду си?
- и) Имат ли възможност практиците и децата да научат повече за методите на обучение, при което връстници обучават връстници?
- й) Практиците обучават ли се да използват технически средства в подкрепа на научаването като камери, видео уредби, касетофони и компютри?
- к) Практиците стремят ли се свеждат до минимум неудовлетворението на децата, насърчавайки активното им въвличане в дейностите?
- л) Усвояват ли всички практики умения за справяне с тормоза, включително с дискриминацията по признаци като увреждане, раса, пол и сексуална ориентация?
- м) Практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите въвличени ли са в оценката на своите собствени потребности от обучение?
- н) Практиците имат ли възможност да споделят своите виждания, свързани например с родителските задължения, сигурността, принадлежността и независимостта?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.2 | Организиране на подкрепа за многообразието

ИНДИКАТОР Б.2.3 |

Политиката на „специалните образователни потребности“ е приобщаваща политика

- а) Политиката в сферата на „специалните образователни потребности“ цели ли насърчаване на играта, научаването и участието на всички деца и свеждане на изключването до минимум?
- б) Осъзнава ли се начинът, по който категоризирането на някои деца като „притежаващи специални образователни потребности“ може да доведе до обезценяване на техните постижения и отделянето им от останалите?
- в) Полагат ли се усилия да се сведе до минимум категоризирането на децата като „притежаващи специални образователни потребности“?
- г) Избягва ли се категоризирането предимно на момчетата като „притежаващи специални образователни потребности“?
- д) Избягва ли детското заведение да категоризира предимно деца от определени малцинствени групи като „притежаващи специални образователни потребности“?
- е) Децата, категоризирани като „притежаващи специални образователни потребности“, възприемат ли се като деца с различни интереси, знания и умения, вместо като хомогенна група?
- ж) Координаторът на подкрепата в детското заведение определя ли се като координатор на „подкрепата за играта и научаването“ или координатор по „приобщаването“, вместо като координатор по „специалните образователни потребности“?
- з) Практиците избягват ли да делят децата на „нормални“ и такива със „специални потребности“?
- и) Подкрепата разбира ли се в широк смисъл?
- й) Подкрепата възприема ли се като полагаща се по право на децата, които се нуждаят от нея, вместо като специално допълнение към тяхното образование?
- к) Съобщават ли се на децата и родителите/полагащите грижа подробности относно правото на подкрепа и включва ли се такава информация в материалите за детското заведение?
- л) Осъзнава ли се, че познаването на индивидуалното увреждане има само ограничена роля в изграждане на образователния план за работа с детето?
- м) Приемат ли се опитите за премахване на бариерите пред играта, научаването и участието на някои от децата като възможности за усъвършенстване на детското заведение за всички деца?
- н) Когато е възможно, подкрепата оказва ли се без прибегване до формални процедури за оценка?
- о) Децата, които през по-голямата част от времето са отделени в специализирани институции, но все пак посещават детското заведение, насърчават ли се да идват по-често?
- п) Правят ли се опити да се сведе до минимум отсъствието на децата от основните дейности в детското заведение?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.2 | Организиране на подкрепа за многообразието

ИНДИКАТОР Б.2.4 |

Кодексът на практиките в сферата на специалните образователни потребности се използва за преодоляване на бариерите пред играта, научаването и участието на всички деца

а) Използването на Кодекса на практиките³⁸ в сферата на специалните образователни потребности съгласувано ли е с Кодекса на практиките в училищата към Закона срещу дискриминацията в сферата на уврежданията?

б) Използването на двата кодекса интегрирано ли е в цялостна политика по приобщаването?

в) Насоките на Кодекса на практиките в сферата на специалните образователни потребности свързват ли се преди всичко с организиране на подкрепа, вместо с дейности по оценяване и категоризиране?

г) Оказването на подкрепа за педагогическа работа с групи, в които доминира многообразието, приема ли се като алтернатива на категоризирането и оказването на индивидуална подкрепа?

д) Външните подкрепящи услуги подпомагат ли планирането на дейности, насочени към премахване на бариерите пред играта, научаването и участието?

е) „Индивидуалните образователни планове“ насочени ли са към осигуряване на достъп до общи дейности и подкрепа на участието в тях?

ж) „Индивидуалният образователен план“ на отделното дете подобрява ли организацията на учебния процес за всички деца?

з) Възгледите на родителите/полагащите грижа и децата и подрастващите взимат ли се предвид при определяне на „специалните образователни потребности“?

и) Родителите/полагащите грижа спокойни ли са, че отношението към техните деца няма да бъде по-неблагоприятно заради диагностицирането им като притежаващи „специални образователни потребности“?

й) Практиците зачитат ли искането за поверителност на информацията на всички родители/полагащи грижа, включително и на тези, чиито деца са диагностицирани като „притежаващи специални образователни потребности“?

к) При определянето на „специалните образователни потребности“ поставя ли се акцент върху силните страни на децата, вместо върху техните „дефицити“?

л) Диагностицирането на „специалните образователни потребности“ съдържа ли определяне на промените в дейностите и организацията на детското заведение, които са необходими, за да бъдат насърчени играта, научаването и участието?

м) Диагностицирането на „специалните образователни потребности“ съдържа ли определяне на промените в организацията на учебния процес, които са необходими, за да се увеличи в максимална степен участието в общите дейности?

³⁸„Кодексът на практиките“ е документ, който очертава стандартите за поведение в определена професионална сфера. Подобни текстове тепърва започват да навлизат в българската социална политика и практика. – Бел. пр.

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.2 | Организиране на подкрепа за многообразието

ИНДИКАТОР Б.2.5 | *Подкрепата за онези, чиито роден език е различен от официалния, носи полза за всички деца*

- а) Подкрепата за децата, които допълнително изучават официалния език, приема ли се за задължение на всички практики?
- б) Приемат ли се всички езици за еднакво ценни?
- в) Избягва ли се надменното отношение към несъвършенствата в употребата на официалния език от страна на децата от етнически малцинства?
- г) Избягва ли се надменното отношение към произхода на родителите/полагащите грижа, предизвикано от ограничени познания за живота на местните етнически групи?
- д) Практиците разпознават ли плахото поведение, което е резултат от принадлежност към малобройна чуждоезична група, отделена от мнозинството в детското заведение?
- е) Осъзнава ли се, че всички деца имат нужда от обич, сигурност и чувство за принадлежност независимо колко добре владеят официалния език?
- ж) Използването и изучаването на различни езици от децата и възрастните в детското заведение носи ли полза за всички деца?
- з) Правят ли се опити за използване на различни езици при изучаването на песнички, истории и стихотворения?
- и) Подкрепата насочена ли е към преодоляване на бариерите пред играта, научаването и участието, вместо към разграничаване на децата, които „имат проблем с езика“, от тези, които „имат затруднения в научаването“?
- й) Могат ли тези, които имат нужда, да ползват услугите на жестомимични преводачи и на преводачи от други езици?
- к) Използва ли се подкрепата на хора, споделящи културната принадлежност на децата?
- л) Предприемат ли се мерки за подобряване на отношенията с родители/полагащи грижа, които изучават официалния език като допълнителен – например като бъде потърсена тяхната помощ за изработване на материали на родния език на детето?
- м) Практиците знаят ли, че някои езици не разполагат със собствена писменост?
- н) Ефектите от преместването в друга страна и култура разпознават ли се като възможни бариери пред играта, научаването и участието?
- о) Подкрепата за децата, които допълнително изучават официалния език, насочена ли е към премахване на бариерите във всички аспекти от работата и организацията в детското заведение?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.2 | Организиране на подкрепа за многообразието

ИНДИКАТОР Б.2.6 |

Политиката за справяне с проблемното поведение подобрява условията в детското заведение за всички деца

- а) Продължават ли практиците да полагат усилия за насърчаване на участието в игрите, научаването и общуването дори когато възприемат поведението на някое от децата като проблемно?
- б) Справянето с поведенческите проблеми обвързано ли е със стратегии за усъвършенстване на дейностите, взаимоотношенията, организацията и културата в детското заведение?
- в) Правилата за поведение в детското заведение ясни ли са и сведени ли са до минимум?
- г) Децата и техните родители/полагащите грижа въввлечени ли са във формулирането на правилата?
- д) Политиките за справяне с проблемното поведение насърчават ли детското заведение да изследва какво провокира конфликтите, за да се избягват подобни случаи?
- е) Децата обучават ли се да разрешават конфликтите, без да прибегват до агресия?
- ж) С поведението си практиците дават ли пример за спокойно отношение към трудностите?
- з) Оказването на подкрепа за справяне с конфликт, в който е замесено отделно дете, свързано ли е с преосмисляне на начините за насърчаване на играта, научаването и участието на всички деца?
- и) Развиват ли всички практики своите умения да се справят с непослушанието и нарушаването на дисциплината?
- й) Практиците приемат ли трудностите, които техен колега изпитва с отделно дете, като общ проблем, чието разрешаване изисква съвместни усилия?
- к) Правят ли се опити за повишаване самооценката на децата с ниско самочувствие?
- л) Използват ли се знанията на родителите/полагащите грижа и децата за справяне с непослушанието и нарушаването на дисциплината?
- м) Помагат ли всички деца за справяне с непослушанието и нарушаването на дисциплината?
- н) Политиките за поведенческа подкрепа включват ли грижа за децата, които са емоционално потиснати?
- о) Взимат ли се мерки за преодоляване на тенденцията момчетата да имат пониски постижения от момичетата и по-често да демонстрират непослушание?
- п) Полагат ли се усилия за проблематизиране на възгледа, че мъжествеността на момчетата задължително включва агресивно поведение?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:



ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.2 | Организиране на подкрепа за многообразието

ИНДИКАТОР Б.2.7 |

Стремежът да се изключват деца, за които се приема, че развалят дисциплината, е сведен до минимум

- а) Изключването възприема ли се като процес, който може да се ограничи чрез насърчаване на играта, научаването и общуването, както и чрез съответните промени в дейностите?
- б) Организират ли се срещи с участието на практиците, децата, родителите/полагачите грижа и други хора, посветени на гъвкаво справяне с проблемите преди тяхното задълбочаване?
- в) Практиците отнасят ли се с разбиране към всички деца, независимо от това доколко тяхното поведение се възприема като „проблемно“?
- г) Търсят ли практиците решение заедно, когато някой от тях изпитва затруднения с някое от децата?
- д) Разбира ли се връзката между обезценяването на децата и поведението на непослушание и нарушаване на дисциплината?
- е) Практиците стремят ли се да повишат ниската самооценка на децата от етнически малцинства или от определени социални класи?
- ж) Полагат ли се усилия за преодоляване на конфликтите между групи, обособени по етнически произход или класова принадлежност?
- з) Практиците избягват ли да засилват непослушанието, групирайки децата според тяхното поведение или постиженията им?
- и) Разработват ли се ясни планове за повторно приобщаване на децата, които са били изключени от детското заведение заради проблеми с дисциплината?
- й) Има ли стремеж за свеждане до минимум на всички форми на дисциплинарно изключване независимо дали временно или постоянно, формално или неформално?
- к) Стремежът към ограничаване на дисциплинарното изключване споделя ли се от всички практики?
- л) Има ли подробна документация както за неформалните, така и за формалните случаи на дисциплинарно изключване?
- м) Предоставят ли се редовни доклади за случаите на дисциплинарно изключване на управителния комитет/настоятелството?
- н) Сведени ли са до минимум случаите на формално и неформално дисциплинарно изключване?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.2 | Организиране на подкрепа за многообразието

ИНДИКАТОР Б.2.8 | *Барьерите пред посещаването на детското заведение са сведени до минимум*

а) Проучени ли са всички бариери пред посещаването – пречките в културите, политиките и практиките на детското заведение, както и бариерите, предизвикани от нагласите на децата и на техните родители/полагащи грижа и от ситуацията въкъщи?

б) Практиките оказват ли подкрепа на родителите/полагащите грижа, които искат детето им да посещава детското заведение, но срещат трудности при реализирането на своето желание?

в) Практиките и родителите/полагащите грижа сътрудничат ли си за справяне с проблемите, които децата изпитват във връзка с посещаването на детското заведение?

г) Практиките подпомагат ли връщането към пълноценно участие на децата, преживели загуба, на тези с хронични заболявания или които са отсъствали за кратък или по-дълъг период?

д) Когато се наложи детето да отсъства продължително време, решението обсъжда ли се с участието на родителите/полагащите грижа, практиките и членовете на управителния комитет/настоятелите на детското заведение?

е) Потребностите на децата, които са отсъствали продължително време, отчитат ли се при организиране на дейностите в детското заведение?

ж) Отчитат ли се начините, по които тормозът и липсата на приятелска подкрепа се отразяват върху присъствието?

з) Има ли ефективна система за отчитане и документиране на присъствието и разкриване на причините за отсъствие?

и) Барьерите пред посещаването на детското заведение, с които се сблъскват децата, сведени ли са до минимум?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Б.2 | Организиране на подкрепа за многообразието

ИНДИКАТОР Б.2.9 | *Тормозът е максимално ограничен*

- а) Споделят ли практиците, родителите/полагащите грижа, членовете на управителния комитет/настоятелите и децата единно разбиране за това какво се счита за тормоз?
- б) Когато децата споделят какво ги притеснява, например че някой ги „зяпа“ или че някой „ги гушка, без да ги пита дали това им харесва“, тези идеи отчитат ли се при изграждане на разбирането за тормоза в детското заведение?
- в) Тормозът разглежда ли се като потенциално заложен във всички взаимоотношения с неравномерно разпределение на властта?
- г) Тормозът разглежда ли се като свързан не само с физически посегателства, но и с със словесна и емоционална агресия?
- д) Заплахата да те лишат от приятелство приема ли се за тормоз?
- е) Тормозът възприема ли се като проблем, който може да възникне във всяко взаимоотношение – между практиците, между практиците и децата, между практиците и родителите/полагащите грижа и между самите деца?
- ж) Расистките, сексистките и свързаните с уврежданията и сексуалната ориентация коментари и поведения разглеждат ли се като аспекти на тормоза?
- з) Има ли писмено становище относно тормоза, в което подробно да е описано кое поведение е приемливо и кое е недопустимо?
- и) Разбират ли всички формулировките на политиката срещу тормоза?
- й) Имат ли възможност както момчетата, така и момичетата да споделят проблеми, свързани с тормоз, и да получават подкрепа?
- к) Децата знаят ли към кого да се обърнат, ако станат жертви на тормоз?
- л) Има ли хора във и извън детското заведение, към които практиците могат да се обърнат, ако станат жертви на тормоз?
- м) Въвлечени ли са децата в изграждането на стратегии за предотвратяване и ограничаване на тормоза?
- н) Документират ли се в подробности инцидентите, свързани с тормоз?
- о) Тормозът ограничен ли е в максимална степен?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.1 |

При планирането на дейностите се отчитат потребностите на всички деца

- а) Дейностите планират ли се така, че да подкрепят научаването, вместо да обслужват учебната програма?
- б) Дейностите планират ли се така, че да стимулират научаването на всички деца?
- в) При формиране на групите отчитат ли се приятелските отношения и наличието на други деца, които говорят същия език?
- г) Полагат ли се усилия за избягване на групирането според нивото на постижения, така наречените „способности“, наличието на увреждане и „специални образователни потребности“?
- д) Случва ли се съставът на групите да се променя с цел да се стимулира установяването на нови контакти, например между деца от различни етноси?
- е) Занятията съобразени ли са с опита, интересите и житейския контекст на всички деца независимо от техните постижения, роден език, пол, увреждания, класа, етнически произход, културна принадлежност и религиозни убеждения?
- ж) Като правило дейностите използват ли за отправна точка някакъв споделен опит, който след това може да се надгради по най-различни начини?
- з) Практиците избягват ли да правят допускания въз основата на стереотипи за предпочитанията на определени групи, например за интересите на момчетата и момичетата?
- и) Планирането включва ли мерки за намаляване на бариерите пред играта, научаването и участието на деца, които изпитват проблеми?
- й) Практиците планират ли начини за ограничаване на необходимостта от оказване на индивидуална подкрепа на отделни деца?
- к) Практиците предоставят ли допълнително време на някои деца с увреждания за използване на оборудването по време на практическите занятия?
- л) Дейностите отчитат ли различните стилове на учене на децата?
- м) Децата имат ли възможност да участват пълноценно в дейностите, облечени според своите религиозни убеждения?
- н) Адаптират ли се дейностите, включващи например рисуване или музика, в които участието на децата може да бъде ограничено заради религиозните убеждения на техните семейства?
- о) Има ли дейности, които могат да се изпълняват индивидуално, по двойки, в малки групи или от цялата група?
- п) Дейностите включват ли разнообразни форми на активност като говорене, слушане, пляскане с ръце, четене, пеене, рисуване, драматични разигравания и игра с кукли, решаване на проблеми, движение, конструиране, готвене и използване на книжки от библиотеката, аудио- или видеоматериали и компютри?
- р) Практиците планират ли алтернативни дейности за повече или по-малко активните деца – например за занимания с будните, когато бебетата и по-малките спят?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.2 | Дейностите насърчават всички деца да общуват

- а) Практиците изразяват ли се ясно, използвайки думи, които са разбираеми за децата?
- б) Практиците запознати ли са със значението на жестовите и изражението на лицето в процеса на общуване?
- в) Имат ли всички в детското заведение навика да привличат вниманието на останалите, като ги викат по име или ги докосват, преди да започнат да общуват с тях?
- г) Получава ли всеки, който иска да сподели нещо, съответното внимание?
- д) В детското заведение използват ли се песни и стихотворения от различни култури?
- е) Помага ли се на децата да научат имената на другите деца и на важните за тях хора с помощта на стихчета и игри?
- ж) Дейностите насърчават ли общуването между практиците и децата, както и между самите деца?
- з) Дейностите насърчават ли усвояването на език, чрез който да се мисли и говори за играта и научаването?
- и) Оказва ли се подкрепа на децата да участват реципрочно в общуването дори когато това ги затруднява?
- й) Насърчава ли се развитието на езиковите умения чрез използване на отворени въпроси?
- к) Предоставя ли се възможност на децата да общуват с разнообразни средства – чрез писма, по телефона или по електронната поща?
- л) Практиците и децата общуват ли свободно с бебета и други хора, които не се изразяват вербално?
- м) Практиците стараят ли се да откликват на разнообразните звуци, издавани от бебетата и малките деца, като ги отразяват и ги изпълват със значение?
- н) Практиците насърчават ли експериментирането и реципрочното общуване в контактите си с бебетата, използвайки игри и стихчета?
- о) Има ли преводачи за глухите деца и за децата, чиито роден език е различен от официалния?
- п) Създадени ли са възможности децата, които допълнително изучават официалния език или които използват жестомимичен език, да общуват свободно на своя език?
- р) Практиците използват ли жестомимичен език, когато преподават песни и стихотворения?
- с) Насърчават ли се децата, които имат сериозни затруднения в общуването, да използват невербални средства за комуникация?
- т) Практиците съпровождат ли вербалното изразяване с докосване, жест и подходящо изражение на лицето, за да улеснят общуването с децата, особено с онези, които имат слухови увреждания?
- у) Практиците компенсират ли вербално посланията на лицето и езика на тялото, които не достигат до децата със зрителни увреждания?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.3 | *Дейностите насърчават участието на всички деца*

- а) Дейностите въвличат ли емоционално децата и превръщат ли процеса на учене във вълнуващо и забавно преживяване?
- б) Насърчава ли се себепредставянето посредством образи, музика и танц освен чрез езика?
- в) Използват ли се марионетки, кукли и фотографии за изследване на различни ситуации и емоции?
- г) Използват ли се снимки за регистриране и споделяне на събития във и извън детското заведение?
- д) Практиците въвеждат ли нови, различни от познатите истории, песни, игри и стихотворения, черпейки ресурси от различни култури и езици?
- е) Дейностите оползотворяват ли езиковите умения и опит, придобити от децата извън детското заведение?
- ж) Дейностите използват ли различията между децата в техните познания и предишен опит?
- з) Практиците осъзнават ли, че процесът на изработване на нещо или на участие в някаква дейност може да бъде по-важен от крайния продукт?
- и) Практиците насърчават ли винаги артистичните и творческите опити на децата?
- й) Когато общуват с децата, практиците стремят ли се физически да застанат на тяхното ниво?
- к) Практиците стараят ли се да предупреждават децата, че предстои някаква целенасочена дейност, например като ги извикват по име, преди да ги повдигнат, преоблекат или нахранят?
- л) Практиците осъзнават ли, че някои деца с увреждания или хронични заболявания полагат сериозни физически и умствени усилия, за да се справят с дейностите, например в случаите, когато се налага четене по устните или при използването на помощни средства, компенсирани слабото зрение?
- м) Практиците предоставят ли алтернативни възможности за придобиване на опит и научаване на децата, които не могат да участват в определени дейности, например поради зрително увреждане?
- н) Показва ли се на децата със сериозни затруднения в общуването, че техният принос в дейностите се цени?
- о) Практиците предоставят ли на децата, които общуват невербално, разнообразни възможности за осъществяване на избор с помощта на картинки, снимки и предмети?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.4 | *Дейностите допринасят за разбиране на различията между хората*

- а) Историите, песните, стихотворенията, разговорите, посещенията и гостуващите възрастни насърчават ли децата да опознават култури и възгледи, различни от техните собствени?
- б) Предоставят ли се на децата възможности да учат и да играят с други деца, различаващи се от тях по културна принадлежност, етнос, наличие или липса на увреждания и пол?
- в) Дейностите допринасят ли за разбиране на различията, свързани с произхода, културата, етническата принадлежност, пола, наличието или липсата на увреждания, сексуалната ориентация и религиозните вярвания?
- г) Децата имат ли възможност да общуват с различни възрастни, включително мъже и жени, хора с увреждания и хора на различна възраст и с различен етнически произход?
- д) Времето за хранене съобразено ли е с културните предпочитания на различните деца?
- е) Практиците избягват ли коментари, дискриминиращи по класов, полов и расов признак, по признак увреждане или сексуална ориентация и по други признаци?
- ж) Практиците показват ли, че зачитат и ценят различните възгледи и начини на живот?
- з) Обучението помага ли на децата да разберат въздействието на културата върху думите, които използваме, храна, която ядем, растенията, които отглеждаме, игрите, които играем, дрехите, които носим, и мерните единици, които използваме?
- и) Децата имат ли възможност да научат повече за живота на техни връстници и млади хора от други страни и да общуват с тях?
- й) Дейностите помагат ли на децата да разберат, че някои хора са потиснати или живеят в крайна бедност?
- к) Практиците предоставят ли на децата материали и дрехи за преобличане, които да им помогнат да разберат как се чувстват другите хора?
- л) Внушава ли се на децата, че да си различен е нещо много хубаво?
- м) Дейностите насърчават ли изследването и позитивната оценка на собствената идентичност, например чрез себеописание или изграждане на автопортрет?
- н) Ресурсите и дейностите използват ли множество различни езици и особено онези, които се говорят от родителите/полагащите грижа и децата?
- о) Практиците осъзнават ли, че има множество други начини да бъдеш съсредоточен, освен като седиш неподвижно и работиш на маса?
- п) Практиците намесват ли се активно, когато е необходимо да насърчат приемането на някое дете с увреждане или да опровергават негативните изказвания по адрес на децата, отличаващи се от останалите по физически или културни белези?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:



ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.5 | *Дейностите разчупват стереотипите*

- а) Осъзнава ли се, че всички култури и религии са свързани с определени възгледи и изискват придържането към определено поведение?
- б) Практиците опровергават ли допусканията за културна принадлежност, основаващи се на цвета на кожата?
- в) Отчита ли се възможността за принадлежност към две и повече култури?
- г) Проблематизират ли се стереотипните възгледи за телесно съвършенство?
- д) Опровергават ли се стереотипните нагласи към хората с увреждания, например тези, свързани с възприемането им като обекти на съжаление или с оприличаването им на герои, които не се предават пред лицето на сполетялото ги нещастие?
- е) Практиците избягват ли да поставят децата в стереотипни роли по време на игрите, например въз основата на външния им вид, прическата или цвета на кожата?
- ж) Книгите, картинките, куклите и марионетките представят ли цветнокожите или хората от етнически малцинства в ежедневни ситуации и по начини, които не възпроизвеждат стереотипи?
- з) Обучителните материали представят ли хората с увреждания в ежедневни ситуации и по начини, които не възпроизвеждат стереотипи?
- и) Избягват ли се половите стереотипи, които се изразяват в очаквания относно постиженията, бъдещите роли и професии или способността за оказване на помощ с определени задачи?
- й) Практиците насочват ли вниманието на децата към книги, картинки, кукли и ситуации, които представят мъжете, жените, момчетата и момичетата в роли, разминаващи се със стереотипите?
- к) Обучителните ресурси и дейности показват ли както жени, така и мъже при изпълнението на различни домашни задачи?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.6 | *Децата са активно въввлечени в процеса на игра и учене*

- а) Практиците предоставят ли различни възможности, така че децата да могат реално да избират?
- б) Интересите, знанията и уменията, които децата самостоятелно са развили, ценят ли се и използват ли се в дейностите?
- в) Практиците следват ли посоката, избрана от децата в процеса на тяхната игра и в техните търсения, наблюдавайки, участвайки, подкрепяйки и предлагайки нови възможности в случаите, в които е уместно?
- г) Практиците демонстрират ли със своето поведение, че самите те активно се учат, споделяйки интересите си, например като изработват различни неща, рисуват, оцветяват или четат заедно с децата?
- д) Когато е уместно, дават ли се ясни указания за изпълнение на дейностите?
- е) Ресурсите достъпни ли са и организирани ли са така, че да насърчават независимостта в процеса на учене?
- ж) Подкрепата, която се предоставя на децата, организирана ли е така, че да им помага да напредват в своето обучение, използвайки вече усвоените знания и умения?
- з) Помага ли се на децата да стават по-самоорганизирани?
- и) Децата насърчават ли се да осмислят и да коментират своите действия?
- й) Практиците питат ли децата от каква подкрепа имат нужда?
- к) Практиците питат ли децата кои са дейностите, които им харесват?
- л) Избягват ли се шаблонните дейности, предназначени да зарадват родителите, независимо дали са интересни на децата – например изработването на великденски или коледни картички по един и същ модел?
- м) Децата подтикват ли се към самостоятелност, например насърчават ли се да се хранят сами?
- н) Помага ли се на децата да приемат избора на другите деца и възрастните дори когато той ограничава техния собствен избор?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.7 | *Децата си сътрудничат в процеса на игра и учене (виж А.1.2.)*

- а) Има ли общоприети правила за редуване при говорене и слушане, за задаване на въпроси и търсене на помощ?
- б) Има ли занятия, в които бебета/деца на различна възраст се събират, за да играят заедно?
- в) Децата търсят ли помощ едно от друго?
- г) Децата споделят ли с желание своите знания и умения?
- д) Когато децата отказват помощ, от която не се нуждаят, правят ли го по учтив начин?
- е) Груповите занимания позволяват ли на децата да си разпределят задачите и да споделят наученото помежду си?
- ж) Усвояват ли децата уменията да съставят общ разказ, който включва историите на всеки от групата?
- з) Децата разбират ли, че всяко от тях има право да бъде в центъра на вниманието?
- и) Децата поемат ли инициатива, когато се наложи да помагат на свои връстници да се справят с някои от дейностите?
- й) Практиците помагат ли на бебетата да свикнат с възрастните и с другите деца?
- к) Практиците подкрепят ли възгледа, че различните бебета и малки деца разбират в различна степен идеята за споделянето?
- л) Практиците и децата разбират ли, че понякога децата предпочитат да играят и да учат едновременно?
- м) Практиците отделят ли специално внимание на децата, които не са популярни в групата, за да ги приобщат?
- н) Прави ли се забележка на децата, които се стремят да завземат пространството за определена игра – например за футбол?
- о) Децата обучават ли се на различни игри за закрито и открито, в които могат да се включват техни връстници с разнообразни умения?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.8 | *Оценяването насърчава постиженията на всички деца*

- а) Писменото оценяване сведено ли е до минимум?
- б) Практиците поемат ли отговорност за играта и научаването на всички деца по време на занятие?
- в) Децата въввлечени ли са в обсъждането на своята собствена игра и научаване?
- г) Родителите/полагащите грижа въввлечени ли са в обсъждането на играта и научаването на техните деца?
- д) При документиране на постиженията регистрират ли се всички умения и знания на децата, например владенето на допълнителен език или на други системи за комуникация, или наличието на странични хобита и интереси?
- е) Основават ли се оценките на детското поведение върху зачитане на личността?
- ж) Определянето на дейностите, за които децата имат нужда от чужда помощ, основава ли се на внимателни наблюдения?
- з) Оценките съсредоточават ли се върху знания и умения, които са важни за детското развитие, а не само върху постижения, които лесно могат да бъдат измерени?
- и) Оценките включват ли винаги и идеи за подобрения, насочени към развитието на играта, научаването и участието на децата?
- й) При списване на документацията практиците персонализират ли своите оценки, избягвайки безличните формулировки?
- к) Практиците избягват ли да използват идеята за „способности“, когато обсъждат или описват поведението на децата?
- л) Оценката на научаването води ли до промени в дейностите?
- м) Методите за оценка позволяват ли на всички деца да демонстрират своите умения?
- н) Проследява ли се научаването на децата от определена група (момичета, момчета, деца от етнически малцинства, деца с увреждания), за да се установят и премахнат специфичните за групата трудности?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.9 | *Практиците изграждат спокойна атмосфера, основана на взаимно уважение*

- а) Децата/подрастващите насърчават ли се да развиват своята самодисциплина?
- б) Практиците избягват ли опитите да контролират децата чрез награди и наказания?
- в) Практиците подпомагат ли се взаимно и помагат ли на децата/подрастващите да отстояват позицията си, без да прибегват до агресия?
- г) Практиците споделят ли проблемите си и обединяват ли своите знания и умения за справяне с непослушанието и нарушаването на дисциплината?
- д) Приема ли се, че за да преодолеят личните си негативни чувства към определени деца, практиците понякога имат нужда да ги споделят със своите колеги?
- е) Практиците избягват ли да набеждават отделни деца за „лоши“ и да ги определят като „проблемни“?
- ж) Когато хората около тях са разстроени, децата опитват ли се да ги успокоят, вместо да ги дразнят още повече?
- з) Практиците допитват ли се до децата за начините, по които могат да подобрят атмосферата в детското заведение?
- и) Децата смятат ли, че отношението към тях и към останалите хора в детското заведение е справедливо?
- й) Ако в стаята има повече от един възрастен, споделят ли присъстващите отговорността за гладкото протичане на дейностите?
- к) Практиците и децата осъзнават ли, че не е справедливо нито предимно момчетата, нито предимно момичетата да получават повече внимание от страна на практиците?
- л) Конфликтите между децата възприемат ли се като възможности да се научат нови неща за чувствата, взаимоотношенията и последствията от определени действия?
- м) Обясняват ли се решенията, с които се забранява на децата да извършват определени действия?
- н) Практиците насърчават ли децата сами да разрешават конфликтите помежду си?
- о) Практиците и родителите/полагащите грижа сътрудничат ли си в своите усилия да се справят с проблемни поведения като драскане или хапане?
- п) Има ли ясни за децата и практиците процедури за справяне с проблемни поведения, които стигат до крайности?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.10 | *Практиците си партнират при планирането, оценяването и реализирането на дейностите (виж А.1.3.)*

- а) Практиците въвличат ли своите колеги, когато планират дейностите?
- б) Практиците споделят ли помежду си идеи и материали за дейностите?
- в) Практиците сътрудничат ли си при провеждане на дейностите?
- г) Дейностите планират ли се така, че да се използват пълноценно знанията и опитът на всички възрастни в детското заведение?
- д) Практиците обсъждат ли своите впечатления от играта, научаването и участието на децата, след като са работили заедно?
- е) Практиците приемат ли обратна връзка от свои колеги, например за това, доколко разбираем е езикът им и дали успяват да въвличат децата в дейностите?
- ж) Практиците променят ли начина си на работа в резултат от обратната връзка, получена от колегите?
- з) Практиците подкрепят ли се взаимно, когато имат проблеми?
- и) Практиците участват ли в общи срещи за решаване на проблеми, на които се обсъждат бариерите пред играта, научаването и участието на децата?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.11 | *Ресурсните учители подпомагат играта, научаването и участието на всички деца*

- а) Ресурсните учители въввлечени ли са в планирането и прегледа на дейностите?
- б) Ресурсните учители отговарят ли за групи, вместо за отделни деца?
- в) Пространството организирано ли е така, че ресурсните учители да могат да работят както с индивиди, така и с групи?
- г) Ресурсните учители стремят ли се да насърчават участието на всички деца?
- д) Ресурсните учители стремят ли се да развиват у децата умения за независим живот?
- е) Ресурсните учители насърчават ли оказването на подкрепа от страна на връстниците за децата, които изпитват затруднения?
- ж) Ресурсните учители стремят ли се да не възпрепятстват контакта на децата с техните връстници и останалите практики?
- з) Отчита ли се мнението на ресурсните учители при определяне на техните основни задължения?
- и) Основните задължения на ресурсните учители определят ли се така, че от тях да не се изисква да поемат отговорности, за които не се предвижда заплащане?
- й) Ресурсните учители получават ли заплащане за всички дейности, които извършват, включително за присъствие на срещи, подготовка на материали и участие в обучения?
- к) Запознати ли са всички практики с отговорностите, заложи в длъжностните характеристики на ресурсните учители?
- л) Отчита ли си фактът, че някои деца с увреждания може да се нуждаят от подкрепата на личен асистент, а не на ресурсен учител?
- м) Практиците питат ли децата с увреждания от каква подкрепа имат нужда и какъв трябва да бъде човекът, който ще я предоставя?
- н) Отчита ли се фактът, че може да се наложи ресурсните учители да се застъпват за интересите на някои от децата?
- о) Полагат ли се усилия да се назначават както жени, така и мъже за ресурсни учители?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.1 | Подпомагане на играта и научаването

ИНДИКАТОР В.1.12 | *Всички деца участват при провеждането на специални мероприятия*

- а) Специалните мероприятия и екскурзиите достъпни ли са за всички деца, независимо от техните умения, постижения, увреждания или от дохода на семейството?
- б) Родителите/полагащите грижа канят ли се за участие в специалните мероприятия?
- в) Планират ли се дейности за родителите/полагащите грижа, които да ги въвлечат пълноценно в общите занимания по време на екскурзиите?
- г) Имат ли всички деца възможност да участват в дейности за подпомагане на местните общности?
- д) Специалните занимания, клубовете и занятията на открито организират ли се така, че да се харесват на всички деца?
- е) Осигурен ли е транспорт за случаите, в които това е необходимо, за да може някое дете да се включи в дейностите?
- ж) Насърчават ли се всички деца да участват в свободно избираемите занятия по музика, театър или физическо възпитание?
- з) Децата, които представят детското заведение при провеждането на представления или игри, отразяват ли многообразието сред своите връстници?
- и) Физическото възпитание насърчава ли участието на всички в спортните дейности?
- й) Спортните събития включват ли дейности, в които всички могат да вземат участие независимо от своите умения или наличието на увреждане?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.2 | Мобилизиране на ресурси

ИНДИКАТОР В.2.1 |

Детското заведение е добре организирано, така че да насърчава играта, научаването и участието

- а) Детското заведение организирано ли е така, че да предоставя на децата възможности за избор и да развива тяхната независимост?
- б) Детското заведение чисто и уютно ли е?
- в) Има ли достатъчно място за свободно придвижване на децата?
- г) Местата, където децата седят на пода, покрити ли са с килим или с друга подходяща настилка?
- д) Има ли различни кътове, организирани да подпомагат както груповата, така и индивидуалната игра?
- е) Практиците и децата поддържат ли реда в детското заведение по време на занятия, като по този начин подкрепят играта, научаването и участието?
- ж) Различните кътове ясно ли са означени със символи, които могат да се използват при обсъждане на предпочитанията на децата?
- з) Има ли места, където децата могат спокойно да седнат и да си поговорят с приятели?
- и) Предвидено ли е удобно място, където родителите/полагащите грижа, практиците и бебетата/децата/подрастащите могат да се съберат, за да обсъдят изминалия ден?
- й) Има ли уединено помещение, в което бебетата и малките деца могат да си починат или да поспят, когато поискат?
- к) Има ли уединен кът, в който децата могат временно да се усамотят, щом усетят такава необходимост?
- л) Практиците стараят ли се да организират детското заведение, така че едновременно да бъде безопасно и да насърчава независимостта?
- м) Занятията предвиждат ли както работа на закрито, така и на открито?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.2 | Мобилизиране на ресурси

ИНДИКАТОР В.2.2 | *Ресурсите се разпределят по справедлив начин*

- а) Практиците и родителите/полагащите грижа знаят ли в какъв размер са и за какво се използват наличните финансови средства?
- б) Ресурсите използват ли се по справедлив начин в подкрепа на децата?
- в) Справедливо ли е отношението към различните групи при използване на съоръженията и помещенията при определяне задълженията на практиците и при осигуряване на заместници в случаите на отсъствие?
- г) Ресурсите, подкрепящи работата на практиците, разпределят ли се по справедлив начин?
- д) Практиците знаят ли какви ресурси се предоставят на детското заведение в подкрепа на децата, категоризирани като „притежаващи специални образователни потребности“?
- е) Ресурсите, предоставяни за посрещане на „специалните образователни потребности“, използват ли се за увеличаване капацитета на детското заведение да откликва на многообразието сред децата/подрастащите?
- ж) Ресурсите използват ли се за премахване на бариерите пред играта, научаването и участието посредством планиране и професионално развитие?
- з) Използването на ресурсите гъвкаво ли е, така че да позволява преразпределянето им при промени, свързани с децата, персонала и детското заведение като цяло?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.2 | Мобилизиране на ресурси

ИНДИКАТОР В.2.3 |

Различията между децата се използват като ресурси в подкрепа на играта, научаването и участието

- а) Децата насърчават ли се да споделят своите познания и опит, например за семейните традиции или за различни държави, области или райони в градовете?
- б) Познава ли се капацитетът на децата да оказват емоционална подкрепа и използват ли се тези техни умения по деликатен начин?
- в) Децата с изключителни познания или умения в определени области помагат ли на своите връстници с по-скромни постижения?
- г) Децата на различна възраст имат ли възможност да си помагат взаимно?
- д) Насърчава ли се взаимопомощта между деца, които се различават помежду си в множество отношения?
- е) Възприема ли се всеки, независимо от неговите умения, постижения или увреждане, като допринасящ в значителна степен за научаването на останалите?
- ж) Различните езици, на които говорят децата, използват ли се в дейностите като ресурс за развитие на езиковите умения?
- з) Децата, които са се справили с определен проблем, споделят ли с останалите своя опит?
- и) Дискриминиращите коментари използват ли се като възможности за постигане на по-дълбоко разбиране относно породилите ги чувства?
- й) Барьерите, с които се сблъскват някои деца, например по отношение на достъпа до определена част от сградата или при участието в някоя дейност, използват ли се като задачи за развиване на уменията за решаване на проблеми?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.2 | Мобилизиране на ресурси

ИНДИКАТОР В.2.4 |

Знанията и уменията на практиците се оползотворяват пълноценно

- а) Познават ли се всички умения и познания на практиците, а не само онези, които са свързани с тяхната позиция или са описани в длъжностната им характеристика?
- б) Практиците насърчават ли се да добият увереност при използването на всички свои умения?
- в) Практиците насърчават ли се да използват пълноценно и да споделят своите умения и знания с децата и помежду си?
- г) Практиците насърчават ли се да развиват своите знания и умения?
- д) Различните езици, които практиците владеят, използват ли се като ресурс в работата с децата?
- е) Практиците осъзнават ли, че като човешки същества те имат капацитет да работят с всякакви семейства независимо от техния произход, култура или език?
- ж) Практиците, които се отличават с определени умения и познания, помагат ли на своите колеги?
- з) Различията в културната принадлежност и в произхода на практиците използват ли се като ресурс в дейностите?
- и) Практиците разполагат ли с формални и неформални възможности да споделят своите знания и опит при решаване на проблеми в работата с децата?
- й) Практиците обмислят ли алтернативни възгледи за характера на проблемите, които възникват в работата с децата?
- к) Експертите и членовете на управителния комитет/настоятелите споделят ли своя опит с практиците?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.2 | Мобилизиране на ресурси

ИНДИКАТОР В.2.5 |

Практиците разработват и споделят ресурси, чрез които насърчават играта, научаването и участието

- а) Практиците разработват ли и споделят ли ресурси, които могат да се използват многократно в подкрепа на играта и научаването?
- б) Осъзнава ли се, че детското заведение може да се обогати с множество ресурси, без да е необходимо закупуването на скъпи играчки и оборудване?
- в) Използват ли се преработени материали и вещи втора употреба, когато е възможно?
- г) В детското заведение има ли любими предмети и снимки, донесени от домовете на бебетата/малките деца?
- д) Знаят ли всички практики какви ресурси са на разположение в подкрепа на играта и научаването?
- е) Има ли разнообразни художествени и научнопопулярни книжки на различни езици, за да са достъпни за всички деца/подрасващи?
- ж) Има ли разнообразни книжки с песнички, аудиозаписи и музикални инструменти?
- з) Има ли текстове, адаптирани по подходящ начин – например с едър шрифт, на аудиокасети или на Брайл – за децата с увреждания?
- и) Библиотеката подкрепя ли развитието на детето в избрана от него посока?
- й) Практиците споделят ли помежду си адреси на полезни интернет сайтове и друга информация?
- к) Има ли добре организирана филмотека?
- л) Използването на компютри организирано ли е като неразделна част от дейностите?
- м) Записват ли се полезни телевизионни програми?
- н) Използва ли се аудиотехника за слушане на приказки и в подкрепа на езиковото развитие?
- о) Въвеждат ли се в работата нови технологии, щом се появят на пазара и цената им стане достъпна – например използват ли се програми за разпознаване на глас за установяване на връзка между говорене и писане?
- п) Когато децата си играят самостоятелно или като част от групова работа, в подкрепа на играта използват ли се ежедневни предмети, подходящи както за занятия на закрито, така и за дейности на открито?
- р) При изследване на определени ситуации и емоции използват ли се марионетки, кукли и фотографии?
- с) Има ли разнообразни материали, представящи най-различни области, например света на животните, на хората, на дърветата или на селското стопанство?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ИНДИКАТОРИ С ВЪПРОСИ

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

В.2 | Мобилизиране на ресурси

ИНДИКАТОР В.2.6 |

Ресурсите, налични в района на детското заведение, се познават и използват

а) Има ли редовно актуализиран списък на ресурсите в района, които могат да се използват в подкрепа на преподаването и научаването? Такъв списък може да включва:

<ul style="list-style-type: none">• библиотеки• музеи и галерии• хора на изкуството от местната общност• театри/театрални групи• кина• клубове/групи по танци• улични артисти• певчески групи• спортни клубове и спортни центрове• плувни басейни• клубове по интереси• местни магазини и други търговски обекти• телефонни компании• пощи• групи за опазване на околната среда• пунктове за вторични суровини• паркове и градини• градински центрове• земеделски парцели• селски власти• организации за опазване на	<ul style="list-style-type: none">природното и културното наследство• градски и селски стопанства• пристанищни власти• културни институции• религиозни институции• организации за работа в общността• благотворителни организации• бюра за услуги на гражданите• профсъюзи• политици/политически партии• градски, общински и областни администрации• гари, автобусни спирки, летища, пристанища• домове за стари хора/дневни центрове• полицейски управления, служби за противопожарна безопасност, болници, Бърза помощ• социални работници• организации в подкрепа на бъдещи родители• институции за начално, средно и висше образование
--	--

б) Членовете на местните общности допринасят ли за осъществяване на дейностите?

в) Родителите/полагащите грижа и другите членове на общността използват ли се като източници на подкрепа?

г) Въвличат ли се хора с увреждания в работата с децата?

д) Привличат ли се хора от общността за ментори на децата, които се сблъскват

е) Ресурсите на отделни домакинства (като справочници, специални знания и умения, компютри) могат ли да се използват от време на време в подкрепа на всички деца?

ж) Другите местни детски и училищни заведения разглеждат ли се като източници на добри практики, опит и подкрепа?

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ВЪПРОСИ:

-
-
-

ЧАСТ 4

ФОРМА ЗА ОБОБЩЕНИЕ НА ПЛАНИРАНОТО И ВЪПРОСНИЦИ

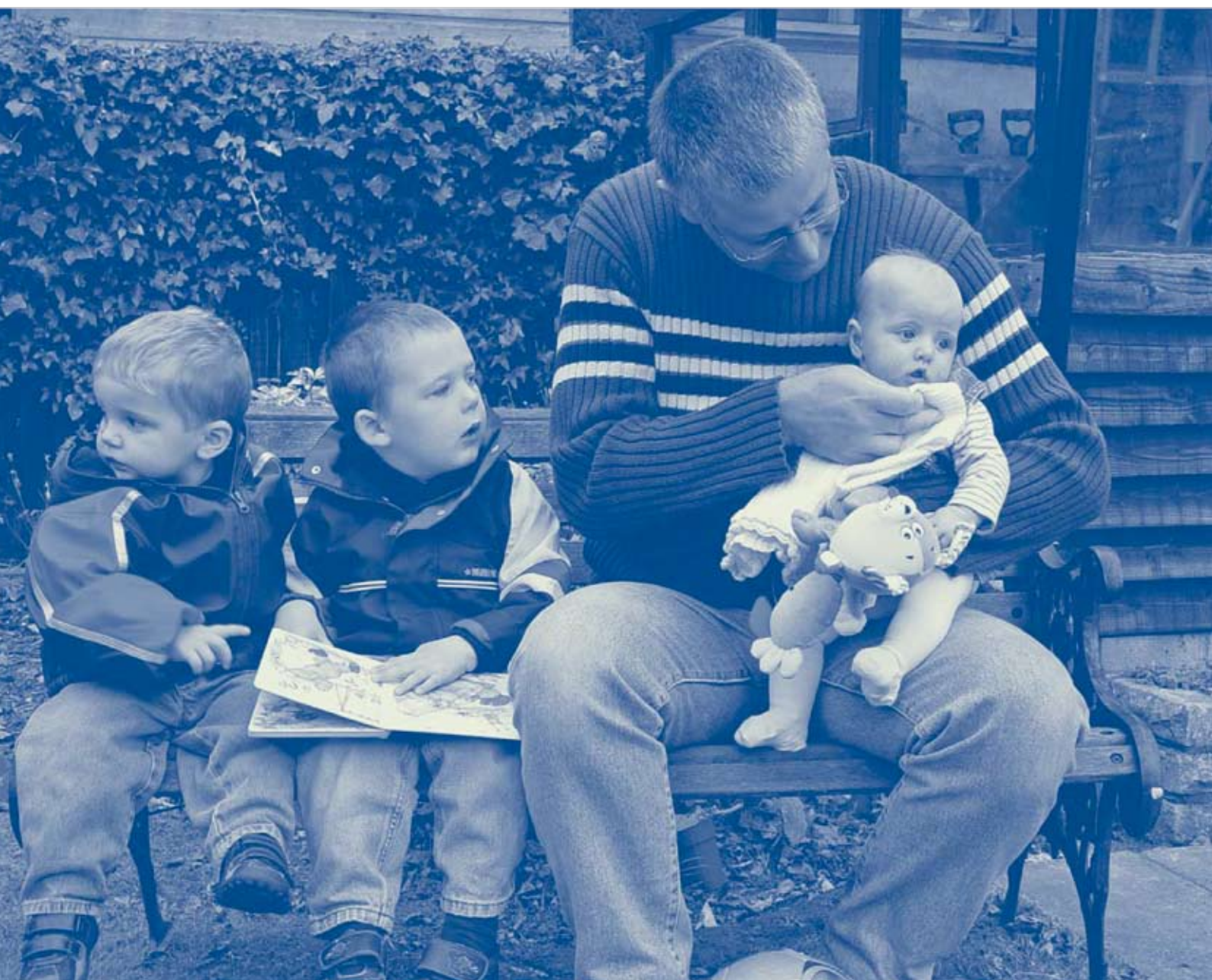
Форма за обобщение на планираното: **Приоритети за развитие** – стр. 97

Въпросник 1: Индикатори – стр. 98

Въпросник 2: За родители/полагащи грижа – стр. 100

Въпросник 3: За малки деца – стр. 103

Въпросник 4: Моят клуб – стр. 104



ФОРМА ЗА ОБОБЩЕНИЕ НА ПЛАНИРАНОТО

Приоритети за развитие

Моля, отбележете каква е вашата роля в детското заведение:

практик

доброволец

член на управителния комитет/настоятел

дете/подрастващ

родител/полагащ грижа

друго (уточнете)

Моля, за всяка от секциите опишете кои според вас са най-важните приоритети за развитие на вашето детско заведение, като използвате мястото, предвидено по-долу. Тези приоритети може да се основават на един или няколко индикатора или на един или няколко въпроса. Необходимо е да помислите какви промени ще се наложат в останалите измерения и секции в резултат от изпълнението на определен приоритет.

ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури

Изграждане на общност

Въвеждане на приобщаващи ценности

ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики

Развиване на детско заведение за всички

Организиране на подкрепа за многообразието

ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики

Подпомагане на играта и научаването

Мобилизиране на ресурси

ВЪПРОСНИК 1

ИНДИКАТОРИ

Моля, отбележете каква е вашата роля в детското заведение:

- | | |
|---|---|
| <input type="checkbox"/> практик | <input type="checkbox"/> доброволец |
| <input type="checkbox"/> член на управителния комитет/настоятел | <input type="checkbox"/> дете/подрасващ |
| <input type="checkbox"/> родител/полагащ грижа | <input type="checkbox"/> друго (уточнете) |

Доколко твърденията, представени по-долу, са приложими към вашето детско заведение? Моля, означете степента на своето съгласие с всяко твърдение, като поставите X в съответното поле отдясно.

	пълно съгласие			
	както съгласие, така и несъгласие			има нужда от повече информация
	съгласие	не съгласие	нищо	
ИЗМЕРЕНИЕ А. Създаване на приобщаващи култури				
A.1.1. Всеки се чувства добре дошъл.				
A.1.2. Децата си помагат взаимно.				
A.1.3. Практиците работят добре заедно.				
A.1.4. Практиците и децата се отнасят с уважение помежду си.				
A.1.5. Практиците и родителите/полагащите грижа си сътрудничат.				
A.1.6. Практиците свързват случващото се в детското заведение с живота на децата у дома.				
A.1.7. Практиците и членовете на управителния комитет/настоятелите работят добре заедно.				
A.1.8. Всички местни общности са въввлечени в работата на детското заведение.				
A.2.1. Всеки, свързан с детското заведение, приема ценностите на приобщаването.				
A.2.2. Очакванията към всички деца са високи.				
A.2.3. Всички деца са еднакво ценени.				
A.2.4. Детското заведение помага на децата да се чувстват доволни от себе си.				
A.2.5. Детското заведение помага на родителите/полагащите грижа да се чувстват доволни от себе си.				
ИЗМЕРЕНИЕ Б. Разработване на приобщаващи политики				
B.1.1. Отношението към практиците при назначаване и издигане в длъжност е справедливо.				
B.1.2. На всички новоназначени практики се оказва съдействие за навлизане в работата.				
B.1.3. Детското заведение се стреми да приобщи всички деца от своя район.				
B.1.4. Детското заведение осигурява физическа достъпност за всички хора.				
B.1.5. На всички новопостъпили деца се оказва съдействие за навлизане в живота на детското заведение.				
B.1.6. Практиците добре подготвят за прехода децата, които се местят в друго детско заведение.				
B.2.1. Всички форми на подкрепа са координирани.				
B.2.2. Дейностите по професионалното развитие помагат на практиците да откликнат на многообразието сред децата и младите хора.				

продължава на следващата страница

ВЪПРОСНИК 1

пълно съгласие	
както съгласие, така и несъгласие	има нужда от повече информация
съгласие	несъгласие

Б.2.3. Политиката на „специалните образователни потребности” е приобщаваща политика.				
Б.2.4. Кодексът на практиките в сферата на специалните образователни потребности се използва за преодоляване на бариерите пред играта, научаването и участието на всички деца.				
Б.2.5. Подкрепата за онези, чиито роден език е различен от официалния, носи полза за всички деца.				
Б.2.6. Политиката за справяне с проблемното поведение подобрява условията в детското заведение за всички деца.				
Б.2.7. Стремешът да се изключват деца, за които се приема, че развалят дисциплината, е сведен до минимум.				
Б.2.8. Бариерите пред посещаването на детското заведение са сведени до минимум.				
Б.2.9. Тормозът е максимално ограничен.				
ИЗМЕРЕНИЕ В. Въвеждане на приобщаващи практики				
В.1.1. При планирането на дейностите се отчитат потребностите на всички деца.				
В.1.2. Дейностите насърчават всички деца да общуват.				
В.1.3. Дейностите насърчават участието на всички деца.				
В.1.4. Дейностите допринасят за разбиране на различията между хората.				
В.1.5. Дейностите разчупват стереотипите.				
В.1.6. Децата са активно въввлечени в процеса на игра и учене.				
В.1.7. Децата си сътрудничат в процеса на игра и учене.				
В.1.8. Оценяването насърчава постиженията на всички деца.				
В.1.9. Практиките изграждат спокойна атмосфера, основана на взаимно уважение.				
В.1.10. Практиките си партнират при планирането, оценяването и реализирането на дейностите.				
В.1.11. Ресурсните учители подпомагат играта, научаването и участието на всички деца.				
В.1.12. Всички деца участват при провеждането на специални мероприятия.				
В.2.1. Детското заведение е добре организирано, така че да насърчава играта, научаването и участието.				
В.2.2. Ресурсите се разпределят по справедлив начин.				
В.2.3. Различията между децата се използват като ресурси в подкрепа на играта, научаването и участието.				
В.2.4. Знанията и уменията на практиките се оползотворяват пълноценно.				
В.2.5. Практиките разработват и споделят ресурси, чрез които насърчават играта, научаването и участието.				
В.2.6. Ресурсите, налични в района на детското заведение, се познават и използват.				

Какво бихте искали да промените в детското заведение?

- 1.....
- 2.....
- 3.....
- 4.....
- 5.....

ВЪПРОСНИК 2

ЗА РОДИТЕЛИ/ПОЛАГАЩИ ГРИЖА

Този въпросник може да бъде адаптиран според особеностите на детското заведение.

Каква е възрастта на вашето дете или вашите деца, които посещават детското заведение?

--	--	--

От колко време всяко от децата посещава детското заведение?

--	--	--

Доколко твърденията, представени по-долу, са приложими към детското заведение?
 Моля, означете степента на своето съгласие с всяко твърдение,
 като поставите X в съответното поле отдясно.

	пълно съгласие			
		както съгласие, така и несъгласие		има нужда от повече информация
		съгласие	несъгласие	
1. Всеки се чувства добре дошъл, когато за първи път посети детското заведение.				
2. Атмосферата в детското заведение е приветлива.				
3. Информацията за детското заведение, която получих, преди детето ми да започне да го посещава, беше отлично поднесена и в достатъчно количество.				
4. Всяко дете от района, независимо от неговия произход или увреждане, е добре дошло в това детско заведение.				
5. Осигурен е улеснен достъп за всички деца и възрастни, включително за хората с увреждания и за родителите с по-големи детски колички.				
6. Местните общности са въввлечени в работата на детското заведение.				
7. От всички детски заведения в района аз исках детето ми да посещава точно това.				
8. Практиците и децата се отнасят с уважение помежду си.				
9. Практиците приемат всички деца за еднакво важни.				
10. Практиците помагат на децата да се разбират добре помежду си.				
11. Детето ми се сприятелява с други деца в детското заведение.				
12. Детето ми се учи да общува с деца и възрастни от различен произход.				
13. Детето ми обича да посещава детското заведение.				
14. Детето ми се чувства в безопасност в детското заведение.				
15. Храната е съобразена с изискванията на здравословното хранене.				
16. Практиците се отнасят към родителите и полагащите грижа като към равнопоставени партньори.				
17. Практиците имат позитивно отношение към родителите/полагащите грижа, независимо дали те им помагат с дейностите.				
18. Ако се притеснявам за детето/децата си, знам към кого да се обърна.				
19. Ако споделя с практиците своите притеснения, знам, че те ще приемат тревогите ми сериозно.				
20. Аз съм добре информиран/а за нещата, които се случват в детското заведение.				

продължава на следващата страница

ВЪПРОСНИК 2

		пълно съгласие			
		както съгласие, така и несъгласие			има нужда от повече информация
		несъгласие			
21.	Практиците се допитват до мнението на родителите/полагащите грижа, преди да въведат промени.				
22.	Практиците се интересуват от нещата, които знам за детето/децата си.				
23.	С практиците имаме възможност да обсъждаме какво е най-добро за детето/децата ми в детското заведение и вкъщи.				
24.	Практиците и другите деца помагат на новопостъпилите да се почувстват уютно в детското заведение.				
25.	Практиците помагат на родителите/полагащите грижа да опознаят детското заведение.				
26.	Практиците добре подготвят за прехода децата, които се местят в друго детско заведение.				
27.	Когато детето пропусне някое занятие, практиците се интересуват от причината.				
28.	Практиците оказват подкрепа на децата и техните родители/полагащите грижа, ако те не могат да посещават редовно занятията.				
29.	Практиците полагат много усилия, за да помогнат на децата, които изпитват трудности.				
30.	Практиците полагат много усилия, за да избегнат изключването на деца от детското заведение.				
31.	Тормозът се среща рядко.				
32.	Практиците работят добре заедно.				
33.	Има много дейности, които представляват интерес за моето дете/моите деца.				
34.	Децата научават за сходствата и различията между хората и начините на живот.				
35.	Разнообразието от езици, които се говорят в детското заведение, е от полза за всички деца.				
36.	Практиците свързват случващото се в детското заведение с живота на децата у дома.				
37.	Практиците създават условия всички деца да участват в дейностите.				
38.	Практиците често играят, разговарят или работят с децата.				
39.	Практиците насърчават децата да избират измежду различни алтернативи по време на игрите и занятията.				
40.	Децата си сътрудничат по време на игрите и занятията.				
41.	Детското заведение е чисто и подредено.				
42.	Детското заведение е добре организирано, така че да насърчава играта и научаването.				
43.	Децата имат възможност да играят както на закрито, така и на открито.				

ВЪПРОСНИК 2

Какво бихте искали да се промени в детското заведение?

1.....

2.....

3.....

4.....

Какви други впечатления за детското заведение бихте искали да споделите?

.....
.....
.....

ВЪПРОСНИК 3 ЗА МАЛКИ ДЕЦА

В Част 2 ще намерите насоки как да се допитвате до мнението на малките деца. Там се набляга на необходимостта от внимателно наблюдение и прилагане на творчески подходи за въвличане на децата, вместо да се разчита на по-формални методи. По-долу са изредени някои твърдения, които може да използвате при допитване до малките деца и които ще накарат децата да се почувстват активно въвлечени в превръщането на детското заведение в по-добро място за тях и за останалите.

1. Харесва ми да идвам тук.
2. Харесва ми, че тук мога да си играя с приятели.
3. Приятелите ми обичат да си играят с мен, когато съм тук.
4. Учителите ми се радват, когато говоря с тях.
5. Учителите ми обичат да ми помагат.
6. Аз обичам да помагам на учителите, когато имат много работа.
7. Някои деца обиждат другите деца.
8. Понякога децата не се държат добре с мен.
9. Когато ми е тъжно, винаги има възрастен, който да ми обърне внимание.
10. Когато децата се карат, учителят успява да ги помири.
11. Радвам се, когато успея да изпълня някоя задача.
12. Учителите обичат да им разказвам какво правя вкъщи.
13. Родителите ми са убедени, че тук е хубаво.

Може да успеете да получите отговори на директни въпроси като:

- Какво най-много ти харесва тук?
- С какво най-много обичаш да си играеш, когато си тук?
- Има ли нещо, което не харесваш тук?
- Какво не ти харесва?

*Друга възможност е да подходите по-индиректно.
Например може да използвате кукли, имитирайки гласа на детето:*

- Това, което най-много харесвам тук, е...
- Любимите ми играчки са...
- Това, което не харесвам тук, е...

За улесняване на отговорите може да се използват снимки или картинки на дейностите в детското заведение. Може да помолите детето да сподели мнението си, като посочи или оцвети картинка на усмихнато, неутрално или тъжно лице.

ВЪПРОСНИК 4

МОЯТ КЛУБ

Практиците, които използват този въпросник, може да решат да добавят свои собствени твърдения към него. В такъв случай е необходимо предварително да се уверят, че формулировките са разбираеми за децата/подрастващите.

Аз съм момиче Аз съм момче

Аз съм от група.

Аз съм на години.

Моля, поставете X в кутийката, която съвпада с вашето мнение за казаното по-долу.

	пълно съгласие			
		както съгласие, така и несъгласие		
			несъгласие	
				има нужда от повече информация
1. Всеки е добре дошъл в клуба.				
2. Когато започнах да посещавам клуба, възрастните и другите деца ми помогнаха да се почувствам като у дома си.				
3. Мисля, че това е най-добрият клуб в района.				
4. Родителите ми харесват този клуб.				
5. Възрастните в клуба се интересуват от моите идеи.				
6. Възрастните в клуба се отнасят добре с мен.				
7. Познавам възрастните по име.				
8. Възрастните в клуба харесват всички деца в еднаква степен.				
9. Когато имам проблем, винаги има някой възрастен, който ми помага.				
10. Когато децата в клуба се карат, възрастните намират справедливо решение на спора.				
11. Възрастните, които се грижат за клуба, се разбират добре помежду си.				
12. В клуба имам добри приятели.				
13. В клуба има най-различни деца.				
14. Чувствам се в безопасност, когато съм в клуба.				
15. Някои от децата обиждат останалите.				
16. Случвало се е да ме тормозят в този клуб.				

продължава на следващата страница

ВЪПРОСНИК 4

	пълно съгласие			
		както съгласие, така и несъгласие		има нужда от повече информация
		несъгласие		
17. В този клуб има много неща, които обичам да правя.				
18. Никой не остава изключен от нещата, които правим.				
19. Възрастните разговарят с децата и правят разни неща заедно с тях.				
20. Аз избирам с какво да се занимавам.				
21. Възрастните се интересуват от предложенията на децата за промени в клуба.				
22. Ако пропусна някое занятие, ръководителят на клуба се интересува каква е била причината.				
23. Мисля, че правилата в клуба са справедливи.				
24. Ние всички чистим и подреждаме в клуба.				
25. Има място, където мога да отида, ако искам да се занимавам самостоятелно или да остана насаме.				

Трите неща, които най-много харесвам в моя клуб, са:

- 1.....
- 2.....
- 3.....

Трите неща, които не харесвам в моя клуб, са:

- 1.....
- 2.....
- 3.....

ЧАСТ 5

ДОПЪЛНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА



ДОПЪЛНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА

Ainscow, M. (1999) *Understanding the development of inclusive schools*, London, Falmer.

Alliance for Inclusive Education (2001) *The inclusion assistant; helping young people with high level support needs in mainstream education*, London, AIE.

Armstrong, F., Armstrong, D. and Barton, L. (1999) (eds) *Inclusive education: policy, contexts and comparative perspectives*, London, Fulton.

Balshaw, M. (1999) *Help in the classroom* (2nd edition), London, Fulton.

Barrow, G. (1998) *Disaffection and inclusion: Merton's mainstream approach to difficult behaviour*, Bristol, CSIE.

Bearne, E. (1996) *Differentiation and diversity in the primary curriculum*, London, Routledge.

Benjamin, S. (2002) *The micro-politics of inclusive education*, Buckingham, Open University Press.

Blair, M. and Bourne, J. with Coffin, C., Creese, A. and Kenner, C. (1999) *Making the difference: teaching and learning strategies in successful multi-ethnic schools*, London, The Stationery Office.

Booth, T., Swann, W. and Masterton, M. (eds) (1992) *Curricula for diversity in education*, London, Routledge.

Booth, T., Swann, W. and Masterton, M. (eds) (1992) *Policies for diversity in education*, London, Routledge.

Booth, T. and Ainscow, M. (1998) *From them to us: an international study of inclusion in education*, London, Routledge.

Brown, B. (1998) *Unlearning discrimination in the early years*, Stoke-on-Trent, Trentham Books.

Brown, B. (2001) *Combating discrimination: persona dolls in action*, Stoke-on-Trent, Trentham Books.

Bruce, T. (1996) *Helping young children to play*, London, Hodder and Stoughton.

Bruce, T. (2001) *Learning through play: babies, toddlers and the foundation years*, London, Hodder and Stoughton.

Bruce, T. and Meggit, C. (1999) *Childcare and education*, London, Hodder and Stoughton.

Clark, C., Dyson, A. and Millward, A. (eds) (1995) *Towards inclusive schools?* London, Fulton.

Coleman, A. (2003) *Creative play*, London, Scholastic.

Collins, M. (2001) *Because we're worth it; enhancing self-esteem in young children*, Bristol, Lucky Duck Publishing Ltd.

Collins, M. (2001) *Circle time for the very young*, Bristol, Lucky Duck Publishing Ltd.

Commission for Racial Equality (2000) *Auditing for equality*, London, CRE.

Corbett, J. (2001) *Supporting inclusive education: a connective pedagogy*, London, Routledge.

Denman, S., Moon, A., Parsons, C. and Stears, D. (2002) *The health promoting school*, London, Falmer.

Department for Education and Employment (1999) *'Inclusion: providing effective*

- learning opportunities for all pupils*, in The national curriculum handbook for primary teachers in England, London, DfEE.
- Derman-Sparks, L. and the ABC Task force (1989) *Anti-bias curriculum - tools for empowering young children*, Washington, National Association for the Education of Young Children.
- Dickins, M. and Denziloe, J. (2002) *All together: how to create inclusive services for disabled children and their families*, London, National Children's Bureau.
- Dixon, A., Drummond, M. J., Hart, S. and McIntyre, D. (2004) *Learning without limits*, Milton Keynes, Open University Press.
- Drummond, M. J. (1993) *Assessing children's learning*, London, Fulton.
- Einon, D. (1999) *Preschool play book*, London, Bloomsbury.
- Employers Organisation for Local Government (2001) *The equality standard*, London, EOLG.
- Epstein, D., Elwood, J., Hey, V. and Maw, J. (eds) (1998) *Failing boys? Issues in gender and achievement*, Buckingham, Open University Press.
- Epstein, D. and Johnson, R. (1998) *Schooling sexualities*, Buckingham, Open University Press.
- Farrell, P., Balshaw, M. and Polat, F. (1999) *The management role and training of learning support assistants*, London, DfEE.
- Gillborn, D. and Gipps, C. (1996) *Recent research on the achievement of ethnic minority pupils*, London, The Stationery Office.
- Hart, S. (1996) *Beyond special needs: enhancing children's learning through innovative thinking*, London, Paul Chapman.
- Hart, S. (2000) *Thinking through teaching*, London, Fulton.
- Holden, C. and Clough, N. (2000) *Children as citizens; education for participation*, London, Jessica Kingsley.
- Hudak, G. M. and Kahn, P. (eds) (2001) *Labelling: pedagogy and politics*, London, Routledge.
- Jordan, L. and Goodey, C. (2002) *Human rights and school change: the Newham story*, Bristol, CSIE.
- Laevers, F. and Moons, J. (1997) *A box full of feelings; a teaching pack for young children*, Leuven, Belgium, Centre for Experimental Education.
- Language and Curriculum Access Service (LCAS) (1999) *Enabling progress in multilingual classrooms*, London, London Borough of Enfield.
- Leicester, M. (1991) *Equal opportunities in school: sexuality, race, gender and special needs*, Harlow, Longman.
- Lindon, J. (2000) *Helping babies and toddlers learn; a guide to good practice with under threes*, London, National Early Years Network.
- Marlowe, B. A. and Page, M. L. (1998) *Creating and sustaining the constructivist classroom*, London, Corwin Press/Sage.
- McNaughton, G. (2000) *Rethinking gender in early childhood education*, London, Paul Chapman.
- Mortimer, H. (2001) *The music makers approach - inclusive activities for young children with special educational needs*, Tamworth, NASEN.
- Murphy, P. F. and Gipps, C. (1999) *Equity in the classroom: towards effective pedagogy*

- for girls and boys, London, Falmer and UNESCO.
- Neall, L. (2002) *Bringing the best out in boys*, London, Hawthorn Press.
- Newson, E. and J. (1979) *Toys and playthings. A fascinating guide to the nursery cupboard*, Harmondsworth, Pelican.
- Office for Standards in Education (1999) *Raising the attainment of ethnic minority pupils: school and local education authority responses*, London, Ofsted.
- Potts, P. (ed) (2002) *Inclusion in the city*, London, Routledge.
- Potts, P., Armstrong, F. and Masterton, M. (1995) *Equality and diversity in education: learning, teaching and managing schools*, London, Routledge.
- Pre-school Learning Alliance (1999) *Inclusion in preschool settings: support for children with special educational needs and their families*, London, Pre-School Learning Alliance.
- Rieser, R., Chapman, M. and Skitteral, J. (2002) *Inclusion in early years: disability equality in education course book*, London, Disability Equality in Education.
- Rieser, R. and Mason, M. (eds) (1990) *Disability equality in the classroom: a human rights issue*, London, ILEA.
- Richardson, R. and Wood, A. (2000) *Inclusive schools, inclusive society; race and identity on the agenda*, Stoke-on-Trent, Trentham Books.
- Riddell, S. (1992) *Gender and the politics of the curriculum*, London, Routledge.
- Roaf, C. (2002) *Co-ordinating services for included children*, Buckingham, Open University Press.
- Robinson, G., Sleigh, J. and Maine, B. (1995) *No bullying starts today*, Bristol, Lucky Duck Publishing Ltd.
- Robinson, G. and Maine, B. (1997) *Crying for help; the no blame approach to bullying*, Bristol, Lucky Duck Publishing Ltd.
- Rogers, R. (1999) *Developing an inclusive policy for your school*, Bristol, CSIE.
- Rowan, L., Knobel, M., Bigum, C. and Lankshear, C. (2002) *Boys, literacy and schooling*, Buckingham, Open University Press.
- Rudd, B. K. (2002) *Talking is for kids; emotional literacy for infant school children*, Bristol, Lucky Duck Publishing Ltd.
- Rustemier, S. (2002) *Social and educational justice; the human rights framework for inclusion*, Bristol, CSIE.
- Rustemier, S. (2003) *Inclusion against the odds; the continuing education and life of Kirsty Arrondelle*, Bristol, CSIE.
- Rustemier, S. and Booth, T. (2005) *Learning about the Index in use: a study of the use of the Index for inclusion in schools and LEAs in England*, Bristol, CSIE.
- Rutter, J. (2003) *Supporting refugee children in 21st century Britain. A compendium of essential information*, Stoke-on-Trent, Trentham Books.
- Sapon-Shevin, M. (1999) *Because we can change the world; a practical guide to building co-operative, inclusive classroom communities*, Boston, Allyn and Bacon.
- Sebba, J. with Sachdev, D. (1997) *What works in inclusive education?* Ilford, Barnardo's.
- Shaw, L. (1998) *Inclusion in action, audio tape pack and guidebook*, Bristol, CSIE.
- Shaw, L. (2001) *Learning supporters and inclusion - roles, rewards, concerns and*

challenges, Bristol, CSIE.

Siraj-Blatchford, I. (1994) *The early years: laying the foundations for racial equality*, Stoke-on-Trent, Trentham Books.

Siraj-Blatchford, I. and Clarke, P. (2000) *Supporting identity, diversity and language in the early years*, Buckingham, Open University Press.

Skelton, C. and Francis, B. (2003) *Boys and girls in the primary classroom*, Buckingham, Open University Press.

Tassoni, P., Beith, K., Eldridge, H. and Gough, A. (2002) *Diploma in Child Care and Education*, London, Heinemann.

Thomas, G., Walker, D. and Webb, J. (1998) *The making of the inclusive school*, London, Routledge.

Thomas, G. and Loxley, A. (2001) *Deconstructing special education and constructing inclusion*, Buckingham, Open University Press.

Thomas, G. and Vaughan, M. (2004) *Inclusive education; readings and reflections*, Buckingham, Open University Press.

Tizard, B. and Phoenix, A. (1993) *Black, white or mixed race? Race and racism in the lives of young people of mixed parentage*, London, Routledge.

UNESCO (1994) *The Salamanca statement and framework for action on special needs education*, Paris, UNESCO.

United Nations (1989) *UN Convention on the rights of the child*, London, UNICEF.

Vaughan, M. (1995) 'Inclusive education in Australia: policy development and research', in Potts, P., Armstrong, F. and Masterson, M. (eds) *Equality and diversity in education: national and international contexts*, London, Routledge.

Verney, C. (2004) *The singing day*, Stroud, Hawthorne Press.

Warwick, I. and Douglas, N. (2001) *Safe for all: a best practice guide to prevent homophobic bullying in secondary schools*, London, Citizenship 21.

Weekes, D. and Wright, C. (1998) *Improving practice: a whole school approach to raising the achievement of African Caribbean Youth*, Nottingham, The Runnymede Trust.

Wertheimer, Alison (1997) *Inclusive education: a framework for change*, Bristol, CSIE.

Wilson, C. and Jade, R. (1999) *Talking and listening to disabled young people at school*, London, Alliance for Inclusive Education.

Winter, R. (1989) *Learning from experience: principles and practice in action research*, London, Falmer.

Wolfendale, S. (ed) (2000) *Special needs in the early years; snapshots in practice*, London, Routledge.

Wright, C., Weekes, D. and McClaughlin, A. (2000) 'Race', *class and gender in exclusion from school*, London, Falmer.

